

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

RUSYA'NIN ENERJİ POLİTİKALARINDA GÜNEY KAFKASYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Kamil NURİOĞLU

Niğde
Ekim, 2021

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

RUSYA'NIN ENERJİ POLİTİKALARINDA GÜNEY KAFKASYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Kamil NURİOĞLU

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem ŞAHİN
Üye : Doç. Dr. Yasin ATLIOĞLU
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Elşan İZZETGİL

Niğde
Ekim, 2021

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Rusya'nın Enerji Politikalarında Güney Kafkasya" başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmanın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 04.11.2021

Kamil NURİOĞLU

ÖN SÖZ

Günümüz dünyasında ülkeler gelişmişlik düzeylerinin devamı için her geçen gün enerji kaynaklarına daha da bağımlı hale gelmektedirler. Fakat enerji kaynaklarının dünya üzerinde adil bir şekilde dağılmamış olması bu kaynaklar üzerinde amansız mücadelelerin yaşanmasına sebep olmaktadır. Enerji politikalarının en önemli aktörlerinden biri olan Rusya Federasyonu kendisinin büyük oranda kurmuş olduğu bu tekelci yapıyı devam ettirme adına Güney Kafkasya ülkelerine karşı enerji kaynaklarının üretimi, ihracatı ve taşınma yolları konularında kontrol politikalarına devam etmektedir. Dolayısıyla Rusya Federasyonu'nun bu politikasının gelişimi, içeriği ne amaçları itibariyle incelenmesi önemlidir. Bu çalışma da ilgili konuda Türkçe literatüre katkıda bulunmak için hazırlanmıştır.

Öncelikle tez konumun belirlenmesinde ve yazımı esnasında yol gösterici olan ve yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam sayın Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem ŞAHİN'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca kaynak bulmada yardımcı olan, tezle ilgili fikirlerini paylaşan sayın Dr. Öğr. Üyesi Elşan İZZETGİL'e teşekkürlerimi sunarım. Tez yazım sürecinde her türlü maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme şükranlarımı arz ederim.

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ

RUSYA’NIN ENERJİ POLİTİKALARINDA GÜNEY KAFKASYA

NURİOĞLU, Kamil
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem ŞAHİN
Ekim 2021, 143 sayfa

Enerji, tarihi süreç içerisinde önemi daima artan bir güç kaynağıdır. Bu kaynağın dünya üzerinde eşit derecede dağılmamış olması, devletlerin, kimi örgütlerin ve son dönemde şirketlerin sürekli mücadele ve rekabet içerisinde olmalarına sebep olmaktadır. Gerektiğinde petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olma ve iletim hatları üzerinde kontrol sağlamak için savaşlar bile yapılmıştır. Devletler için petrol ve doğal gaz enerji kaynakları ülke refah düzeylerinin artırılmasında eşsiz değere sahiptir. İşte bu güç kaynaklarına sahip olan en büyük aktörlerden biri de Rusya Federasyonu’dur. Sahip olduğu coğrafi alan ve bu devasa büyüklükteki toprak parçası içerisinde bulunan enerji kaynakları Rusya için hayati öneme sahiptir. Rusya Federasyonu’nun Enerji Politikalarında Güney Kafkasya başlıklı bu tez çalışmasında, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği döneminde olduğu gibi, Rusya’nın hala yakın çevresindeki ülkeler üzerinde enerji temelli güç sahibi olma adına bu ülkelere karşı pragmatist politikalar geliştiriyor olduğunu Güney Kafkasya örneğinde incelenmiştir. Neticede Azerbaycan ile enerji üretimi alanında, Gürcistan ile bu enerji hatlarının geçiş rotaları üzerinde, Ermenistan ile ise ülkenin enerji sektörü üzerinde kontrol sahibi olma isteğinin sürdüğü görülmektedir.

Belge analizi yöntemiyle hazırlanan bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde Rusya Federasyonu’nun tarihi süreç içerisinde enerjiye verdiği önemi anlatılarak enerjiyi dış politikada nasıl kullanmaya çalıştığı incelenmiştir. İkinci bölümde Güney Kafkasya devletlerinin enerji yapıları hakkında bilgi verilip, bu devletlerin Rusya için önemi vurgulanmış, SSCB zamanında enerjideki rolleri ve yeni dönemde bölgesel ve küresel güçlerin Güney Kafkasya devletleri ile enerji temelli ilişkileri değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde 1991 sonrasında Rusya’nın Güney Kafkasya devletleri ile enerji ilişkileri geniş çerçevede ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise Rusya’nın Güney Kafkasya ülkelerine yönelik

enerji politikaları hakkında yapılan inceleme sonucunda ulaşılan çıkarımlara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enerji, Rusya Federasyonu, Güney Kafkasya, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan.

**ABSTRACT
MASTER'S THESIS**

SOUTH CAUCASUS IN RUSSIA'S ENERGY POLICIES

NURİOĞLU, Kaml

Department of Political Science and International Relations

Supervisor: Assis. Prof. Dr. Çiğdem ŞAHİN

October 2021, 132 pages

Energy is a power source whose importance has always increased in the historical process. The fact that this resource is not evenly distributed around the world causes states, some organizations and recently companies to be in constant struggle and competition. Even wars have been fought for possession of oil and gas resources and control over transmission lines when needed. For states, oil and natural gas energy resources have a unique value in increasing the welfare of the country. One of the biggest actors with these power sources is the Russian Federation. The geographical area it has and the energy resources in this huge piece of land are of vital importance for Russia. In this thesis titled South Caucasus in the Energy Policies of the Russian Federation, it is examined in the example of the South Caucasus that Russia is still developing pragmatist policies against these countries in order to have energy-based power over the countries in its immediate vicinity, as it was during the Union of Soviet Socialist Republics. As a result, it is seen that the desire to have control over the energy production field with Azerbaijan, on the transit routes of these energy lines with Georgia, and over the energy sector of the country with Armenia continues.

This study, which was prepared with the document analysis method, consists of three main parts. In the first part of the study, the importance given to energy by the Russian Federation in the historical process was explained and how it tried to use energy in foreign policy was examined. In the second part, information about the energy structures of the South Caucasus states is given, the importance of these states for Russia is emphasized, their role in energy in the time of the USSR and the energy-based relations of regional and global powers with the South Caucasus states in the new period are evaluated. In the third chapter, after 1991, Russia's energy relations with the South Caucasus states are discussed in a broad framework. In the conclusion

part, the conclusions reached as a result of the examination made about Russia's energy policies towards the South Caucasus countries are included.

Keywords: Energy, Russian Federation, South Caucasus, Azerbaijan, Georgia, Armenia.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

RUSYA FEDERASYONU'NUN ENERJİ POLİTİKASI

1.1. Rus Dış Politikasında Etkili Olan Görüşler.....	6
1.1.1. Avrasyacılık ve Atlantikçilik Görüşlerinin Rus Dış Politikasına Etkisi.....	6
1.1.2. Avrasya Birliği Projesi	8
1.2. 1991 Öncesi Rus Enerji Yapısı	10
1.2.1. 1917 Devrimi Öncesinde Petrol Endüstrisi	10
1.2.2. SSCB Döneminde Petrol Endüstrisi	13
1.2.2.1. Ural petroleri.....	15
1.2.2.2. Batı Sibirya enerji kaynakları	16
1.3. Günümüzde Rusya'nın Enerji Yapısı ve Politikası.....	20
1.3.1. Rus Enerji Politikasında Önemli Aktörler.....	20
1.3.1.1. Devlet kurumları	20
1.3.1.2. Enerji şirketleri.....	22
1.3.2. Rusya'nın Enerji Kaynakları ve Ticareti	24
1.3.3. Rusya'nın Enerji Stratejisi.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

RUS ENERJİ POLİTİKASINDA GÜNEY KAFKASYA

2.1. Güney Kafkasya ve Ülkeleri	37
2.1.1. Azerbaycan	42
2.1.2. Gürcistan.....	43
2.1.3. Ermenistan	44
2.2. Güney Kafkasya'nın Rusya İçin Önemi	45
2.3. Güney Kafkasya Ülkelerinin SSCB Dönemi Enerjide Rolü.....	47
2.3.1. Azerbaycan ve Petrol Sektöründe Ağırlığı.....	47
2.3.1.1. SSCB öncesinde Azerbaycan petrolerinin önemi.....	47
2.3.1.2. SSCB dönemi gelişmeler	51
2.3.2. Gürcistan ve Taşımacılık Rotasındaki Önemi	53
2.3.3. Ermenistan ve Elektrik Üretimi.....	56
2.4. Rusya'nın Günümüz Enerji Politikasında Güney Kafkasya	57
2.5. Dış Aktörlerin Enerji Politikalarında Güney Kafkasya.....	60
2.5.1. Amerika Birleşik Devletleri.....	60
2.5.2. Avrupa Birliği.....	67
2.5.3. İran.....	75
2.5.4. Türkiye.....	81

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUSYA-GÜNEY KAFKASYA ÜLKELERİ ENERJİ İLİŞKİLERİ

3.1. Rusya-Azerbaycan Enerji İlişkileri	88
3.1.1. Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı	91
3.1.2. Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı	95
3.1.3. Rusya'nın Enerji Politikasında Azerbaycan'ın Önemi	97
3.2. Rusya-Ermenistan Enerji İlişkileri	102

3.2.1. Rusya Enerji Politikasında Ermenistan'ın Yeri.....	103
3.3. Rusya-Gürcistan Enerji İlişkileri.....	109
3.3.1.Rusya Enerji Politikasında Gürcistan'ın Önemi.....	109
3.4. Rusya'nın Bölgesel Sorunlara Enerji Açısından Yaklaşımı	117
3.4.1. Abhazya Sorunu	117
3.4.2. Güney Osetya Sorunu	118
3.4.3. Dağlık Karabağ Sorunu	119
SONUÇ.....	121
KAYNAKÇA.....	125

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Bakü Bölgesindeki Yıllık Petrol Üretimi: (1832-1917).....	12
Tablo 2. Sovyetler Birliği'nde Bölgesel Gruplar Tarafından Petrol Üretimi (%).....	18
Tablo 3. SSCB'nin 1949-1990 Arasında Petrol Üretimi	19
Tablo 4. Gazprom Export Tarafından Avrupa'ya Doğal Gaz İhracı (2019).....	27
Tablo 5. II. Dünya Savaşı'nda Azerbaycan'da Petrol Üretimi	51
Tablo 6. Gazprom Export'un Güney Kafkasya Ülkelerine Doğal Gaz İhracatı	60
Tablo 7. ABD'nin Petrol ve Doğal Gazı: Rezerv, Üretim ve Tüketim (2019)	61
Tablo 8. ABD'nin Azerbaycan'daki Enerji Varlığı	64
Tablo 9. AB'nin Petrol ve Doğal Gazı: Rezerv, Üretim ve Tüketim (2019)	67
Tablo 10. Avrupalı Şirketlerin Azerbaycan'daki Enerji Varlığı	72
Tablo 11. AB'nin Azerbaycan'ın Enerji Talep Güvenliğindeki Yeri	73
Tablo 12. İran'ın Petrol ve Doğal Gazı: Rezerv, Üretim ve Tüketim (2019)	75
Tablo 13. Türkiye'nin Petrol ve Doğal Gaz İthalatı Yaptığı Ülkeler (2019).....	82
Tablo 14. Asrın Anlaşması'ndaki Şirketler ve Hisse Payları.....	90
Tablo 15. Azerbaycan'ın Enerji Profili (2020)	91
Tablo 16. Azerbaycan'da Üretilen Petrol ve Doğal Gaz Miktarı (2005-2019).....	91
Tablo 17. Gazimemmed-Şirvanovka Boru Hattı Üzerinden Doğal Gaz İthalat ve İhracatı	101
Tablo 18. Ermenistan'ın Petrol ve Doğal Gaz İthalatı 2019 (%).....	103
Tablo 19. Ermenistan'ın Elektrik Üretimi (GWh) (2015-2018)	108

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Rusya'nın Birincil Enerji Tüketimi (2016)	26
Şekil 2. Rusya'dan Avrupa'ya Giden Doğal Gaz Boru Hatları.....	29
Şekil 3. Rusya-Çin Petrol Boru Hattı	31
Şekil 4. Sibirya'nın Gücü Doğal Gaz Boru Hattı	32
Şekil 5. Kafkasya Siyasi Haritası.....	38
Şekil 6. Hazar Havzası Enerji Kaynakları	40
Şekil 7. Kafkasya Enerji Hatları	42
Şekil 8. Dünyada Döner Matkapla İlk Petrol Kuyusu	48
Şekil 9. Güney Kafkasya Demir Yolu Sistemi	54
Şekil 10. Avrupa'ya Uluslararası Doğal Gaz Taşımacılığı Programı (INOGATE)	69
Şekil 11. Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru (TRACECA).....	69
Şekil 12. Azerbaycan'ın Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları	88
Şekil 13. Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı.....	92
Şekil 14. Ermenistan'ın Doğal Gaz İletim Sistemi.....	103
Şekil 15. Gürcistan'dan Geçen Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları.....	112
Şekil 16. Kuzey-Güney Doğal Gaz Boru Hattı	117

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADC	Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti
AHC	Azerbaycan Halk Cephesi
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
ARDNŞ	Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BOTAŞ	Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Ortaklığı
BP	British Petroleum
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTE	Bakü-Tiflis-Erzurum
GK	Güney Kafkasya
INOGATE	Devletlerarası Petrol ve Doğal Gaz Taşımacılığı Programı
MNS	Metsamor Nükleer Santrali
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OPEC	Organization of Petroleum Exporting Countries
RF	Rusya Federasyonu
SOCAR	State Oil Company of Azerbaijan Republic
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TACIS	BDT Ülkelerine Teknik Yardım Programı
TANAP	Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı
TAP	Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRACECA	Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru
UAEA	Uluslararası Atom Enerji Ajansı
UEA	Uluslararası Enerji Ajansı

GİRİŞ

Enerji modern toplumların gündelik hayat içerisinde kullandıkları en önemli faktörlerden biridir. Bu yüzden ki, devletler toplumsal refahın ve ekonomik büyümenin sağlanmasında sürekliliği olan şekilde enerji kaynaklarına sahip olmak istemektedirler. Günümüz dünyasında devletler için enerji sadece ekonomik kalkınmanın değil güvenlik, ulusal çıkar ve stratejilerin uygulanması açısından son derece kritik öneme sahiptir.

Enerji, köken olarak Yunanca bir terim olan ‘en’(iç) ve ‘ergon’(iş) kelimelerin birleşiminden türetilmiştir (Gooch, 2011: 268). Bir başka tanımlamayla enerji Yunanca ‘energia’ kelimesinden alıntı olup ‘etkiyen kuvvet’ manasında günümüzde kullanılmaktadır (Özdamar, 2000: 133). Bir başka ifade ile açıklayacak olursak enerji, kuvvet unsurunu tatbik edebilmek için gereksinim duyulan güçtür. Enerji’nin daha geniş bir tanımına göre ise, *“iş ailesinden olup, bir fiziksel sistemin ne kadar iş yapabileceğini veya da ne kadar ısı değiş tokuşu sağlayabileceğini belirleyen bir durum fonksiyonudur”* (Pamir, 2017: 27-28).

Günümüz dünyası ve insanlık tarihi var olduklarından beri enerji hayatın sürdürülebilmesi için mutlaka var olması gereken bir unsur olarak hayatta her zaman önemli bir yer işgal etmektedir. İnsanlık kendi tarihi boyunca enerji ve enerji kaynaklarından değişik boyutlarda yararlanmaya çalışmıştır. Bu yararlanma ilk başlarda teknolojinin yoksunluğundan dolayı tamamen kas gücüne dayalı gerçekleşmiştir. Ekin yönünden verimli toprak arazilerin ekilir hale getirilmesi, el zanaatkârlarının, üretim atölyeleri ve tamamen kas gücüne dayalı birlikler ilk zamanların önemli enerji argümanlarıdır. İnsanoğlu kendi gelişimlerini ilerletmeye başladığı zaman tabiat ile bütünleştirici bir enerji kullanımına geçiş yapmıştır. Su değirmenlerinin kullanılmasının çok eski yıllara kadar geriye gittiği, gerçekleştirilen arkeolojik kazıntılarla ispatlanmıştır. Enerji Sanayi Devrimi ile birlikte en büyük evrilme dönemini yaşamıştır. İngiltere öncülüğünde dünyanın sanayileşme hareketi ile birlikte hızlı bir şekilde makineleşmeye eğilim göstermesi ve artan teknoloji doğal olarak enerjinin önemini hızlı bir şekilde arttırmıştır. Tüm bu ve diğer gelişmeler ışığında yaşamakta olduğumuz 21. yüzyılda da enerji yaşamın devamlılığın gerekliliği açısından devletler için kilit noktada olacak bir konuma yükselmiştir.

Devletlerin, kendi halkının refah seviyelerinin yükselmesi, sürdürülebilir kalkınmaları, askeri ve ekonomik güçlerinin devamlılığı bakımından artan enerji ihtiyaçlarını gidermek öncelikli hedefi haline almaktadır. Devletler her geçen gün gelişen teknolojilerini ve politikalarını artan enerji talepleri üzerinde yeni yöntemler kurgulamaya başlamışlardır. 21.yüzyılda dünyanın büyük gücü olan Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) öncülüğünü yaptığı, diğer küresel aktörler olan Rusya Federasyonu (RF), Avrupa Birliği (AB), Çin, Hindistan gibi aktörlerin de enerji denkleminde girdiği küresel bir rekabet alanı oluşmuştur. 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) varlığının tarih sahnesinden silinmesiyle birlikte o günden itibaren dünya iki kutuplu sistem olma özelliğini kaybetmiş ve geçen zaman diliminde çok kutuplu bir güç dengesine çevrilmeye başlamış, aktörlerin çoğalmasıyla birlikte rekabet alanlarının daralmasına ve aynı zamanda mücadelenin kızışmasına neden olmuştur. Günümüzde çok rahatlıkla görüle bilen bu rekabet alanı dünya fosil rezervlerin takribi olarak %70'ine sahip olan Orta Doğu ve Orta Asya coğrafyalarında yaşanmaktadır (Durmuşoğlu, 2016: 284). Bu enerji kaynaklarına denk olmasa da Orta Doğu coğrafyasında yaşanan savaşların doğurduğu kaos ortamı enerji rezervlerinin üretiminin ve güvenli bir şekilde taşınmasını riskli bir yapıya çevirmesi bu coğrafyaya nispeten enerjinin çıkartılıp taşınması açısından daha güvenli olan Kafkasya coğrafyasının enerji kaynaklarını ve taşımacılık yollarını her geçen gün daha cazip hale getirmektedir.

Günümüz enerji güvenliğinin tarihi çok eskiye dayanmamaktadır. 1970'li yıllarda Orta Doğu coğrafyasında yaşanan Arap-İsrail savaşı esnasında patlak veren petrol krizi (1973), Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of Petroleum Exporting Countries (OPEC) üyelerinin üretim kısıtlamasına gitmeleri, tüketici ülkelerin enerji güvenliğinin kendi gelişmişlik düzeylerinin devamında ne kadar da önemli bir yer tuttuğunun farkına varmalarına sebep olmuştur. Bu olay modern dünyanın enerji güvenliği algısının şekillendirici unsuru olmuştur.

Enerji güvenliği; enerji kaynağının üretici olan ülkeden çıkartılarak uygun fiyat endeksinde, güvenli güzergâhlar üzerinden sorunsuz olarak kesintisiz bir şekilde tüketici ülkeye nakli diye tanımlamak mümkündür (Ertaş, 2014). Güvenilir kaynaklardan temin edilen enerjinin güvenli bir şekilde ister kara yolu ile isterse de deniz yolu ile güvenli bir şekilde taşımacılığın önemini vurgulamak gerekir. 19. yüzyıldan itibaren üzerinde gerektiği zaman devletlerin savaşa bile girdiği petrole

sahip olmak, onun üretimini elinde bulundurmak ve de bu enerji kaynağının güvenli bir şekilde taşıma güzergâhları üzerinde kontrol mekanizması kurmak devletlerin en öncelikli amaçları arasında yer almaya başlamıştır (Yüce, 2006). Koyama ve Kutani de bu açıdan yaklaşarak enerji arz güvenliğini; makul bir fiyat endeksinde, diğer amaçlar ile birlikte insanların yaşamları, ekonomik ve sosyal aktiviteleri için gereken miktardaki enerjinin güvence altına alınması (2012: 7) şeklinde tanımlamışlardır.

Enerji konusunun öneminin yükseldiği günümüzde, dünya enerji yapısında ve ilişkilerinde en önemli aktörlerden biri olan RF, enerji alanında uyguladığı politikalar ile birlikte iç ve dış politikada başarılı bir imaj sergilemektedir. Rusya özellikle 2000 yılı sonrası enerji kaynaklarını dış politikada bir silah (caydırıcı unsur) olarak kullanmaya başlamıştır. Sahip olduğu bu hidrokarbon kaynaklarını kendisinin ana ihraç pazarı olan Avrupa ve komşu ülkelerde tekel konumunu kaybetmeme adına politikalar geliştirmektedir. Buradan hareketle bu tez çalışmasının genel amacı, Rusya'nın enerji politikasında Güney Kafkasya'nın yerini tespit etmektir. Bu meselenin merkeze alındığı tez çalışmasının temel varsayımı Güney Kafkasya'nın Rusya'nın dış politikasında öncelikle güvenlik bağlamında stratejik öneme sahip olduğu, enerji kaynakları ve kontrolünün ikincil düzeyde öneme sahip olduğudur. Bu amaçla ilgili konu sorgulanarak elde edilen veriler ışığında değerlendirme yapılmıştır.

Nitel bir araştırma olarak tasarlanan ve betimleyici yöntem ışığında hazırlanan çalışmada faydalanılan veri kaynakları temel olarak literatür taramasıyla ulaşılan bilimsel eserler, resmi dokümanlar ve raporlar ile istatistik yayınlarından oluşmaktadır. Tez çalışmasıyla, Türkiye'deki enerji literatürüne Rusya-Güney Kafkasya boyutunda bir katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Bu kapsamda tez çalışması üç ana bölüm ve bir sonuç kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde öncelikle RF'nin dış politikasında etkili olmaları nedeniyle önemli bir yere sahip olan Avrasyacılık ve Atlantikçilik görüşleri açıklanacaktır. Ardından Rusya'nın yeniden ABD ve Batı devletlerine karşı geliştirmekte olduğu Avrasya Birliği projesinden bahsedilmiş, ardından ülkenin güç bileşenlerinin en önemli boyutlarından birini oluşturan enerji yapısı ve görünümü geçmişten günümüze kısaca ele alınmış, mevcut dönemde enerji alanında karar alma mekanizması açısından etkili olan başlıca aktörler tanıtılmıştır. Daha sonra Rusya'nın enerji kaynakları ve ticareti ile günümüz enerji stratejisi açıklanmıştır.

Güney Kafkasya, Avrupa ve Asya kıtaları arasında bir geçiş güzergâhı olması ve sahip olduğu enerji kaynakları ve bu kaynakların iletim hatları üzerinde yer alması nedeniyle günümüz uluslararası politikasının önemli bölgelerinden biridir. Bu yüzden tezimizin ikinci bölümünde öncelikle Güney Kafkasya olarak anılan bölge ülkeleri hakkında bilgi verilmiş, bölgenin genel Rus dış politikası açısından önemi ortaya konmuştur. Sonrasında SSCB döneminde bölge ülkelerine enerji alanında ne tür bir çerçeve çizildiği ve 1990 sonrası dönemde RF'nin enerji politikasında bölgenin yeri değerlendirilmiştir. Ayrıca, Rusya'nın dış politika hareket sahalarından biri olan Güney Kafkasya ülkeleri ile, Rusya'nın dış politikasındaki önemleri itibariyle küresel ve bölgesel güçler olan ABD, AB, İran ve Türkiye'nin de enerji kaynaklı ilişkileri son olarak kısaca ele alınmıştır.

Hem gelişmiş hem gelişmekte olan ülkeler enerji kaynaklarına ulaşma ve bu kaynakların ulaşım hatları üzerinde söz sahibi olma yolunda sürekli politikalar geliştirmektedirler. Güney Kafkasya'da enerji ticareti alanında her geçen gün önemini artıran boru hatları sistemi ve bu hatların geçiş güzergahları üzerinde monopol bir yapı oluşturmaya çalışan RF'nin bölge ülkeleri ile enerji kaynaklarının çıkarılması, dünya pazarlarına taşınması ve de enerji politikaları üzerinden bölge ülkeleri ile nasıl bir ilişki kurmaya çalıştığı, tezimizin üçüncü bölümünde değerlendirilmiştir. Ayrıca Rusya'nın bölgesel sorunlara enerji temelinde nasıl bir yaklaşım sergilediği konusu da ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

RUSYA FEDERASYONU'NUN ENERJİ POLİTİKASI

RF, dünyanın en büyük yüzölçümüne (17,098,242 km²) sahip ülkesidir. Bu kadar büyük bir kara parçasına sahip olması aynı zamanda kendisinin oldukça fazla komşusunun olmasını sağlamıştır. Kuzeybatı istikametinde Norveç, Finlandiya, batı istikametinde Estonya, Letonya, Litvanya ve Polonya, Beyaz Rusya, güneybatıda Ukrayna, güney istikametinde ise Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Çin, Moğolistan ve Kuzey Kore ile komşudur. Bunun yanında deniz sınırı olarak Ohotsk Denizi üzerinden Japonya ile ve Bering Boğazı üzerinden de ABD eyaleti olan Alaska ile komşudur (Okan Üniversitesi, agis, 2020). Yönetim şekli, cumhuriyet olan demokratik federatif hukuk devletidir. Yönetim sistemi olarak daha çok Fransız sistemi benzeri Yarı Başkanlık Sistemi ile yönetilmektedir. 2019 sayımına göre nüfusu 146.793.000 kişidir (Sputnik, agis, 2020). Çok etnikli, çok dinli ve dilli kozmopolit bir nüfusa sahiptir. Rusya'nın eskiden olduğu gibi ekonomisinde ve dış politikasında en önemli aracını sahip olduğu zengin enerji kaynakları oluşturmaktadır.

Gelişen dünyamızda enerji rezervleri açısından en güçlü aktörlerden biri olan Rusya sahip olduğu petrol ve doğal gazı dış politikada caydırıcı unsur olarak aktif bir şekilde kullanmaktadır. Bu tarz bir dış politikayı anlayabilmek için öncelikle kısaca Rus dış politikasında geçmişten günümüze etkili olan görüşler kapsamında Avrasyacılık ve Atlantikçilik görüşleri kısaca ele alınacak, ardından da günümüzde önemli konulardan biri olan Avrasya Birliği Projesi değerlendirilecektir. Sonrasında 1917 devrimi öncesinden 1991 yılında SSCB'nin dağılışıma kadar olan dönemde temelde petrole dayalı olan Rus enerji yapısı hakkında bilgi verilecektir. Son kısımda ise günümüzde Rusya'nın enerji yapısı ve politikası detaylı olarak ele alınacak, bu amaçla Rusya'nın enerji politikasında karar alma ve uygulamada etkili olan aktörler, mevcut enerji kaynakları, ticareti ve enerji stratejisi ortaya konacaktır.

1.1. Rus Dış Politikasında Etkili Olan Görüşler

Tarihi süreç içerisinde Rusya'nın Dış Politikasında devlet kurumları ile birlikte devlet dışı aktörlerin de karar alma mekanizması üzerinde etkili oldukları görülmektedir.

1.1.1. Avrasyacılık ve Atlantikçilik Görüşlerinin Rus Dış Politikasına Etkisi

Alexander von Humbolt tarafından literatüre kazandırılan Avrasya kavramı, Avrupa ve Asya coğrafyalarının tamamını ifade etmek adına kullanılmıştır (Aktaş ve Tüfekçi, 2013: 26). Ancak Avrupa ve Asya kıtalarının birleşim sonucu ortaya çıkan coğrafyayı tanımlama anlamından ziyade günümüzde Doğu ve Batı'nın birleştiği ancak karşılıklı olarak çıkar çatışmasının yaşandığı jeopolitik bir bölgeyi de oluşturmaktadır. Dünya nüfusunun yaklaşık olarak %60'a yakını bu coğrafyada hayat sürmektedir. Belirgin olarak Kafkasların batı kısmından Çin'e kadar giden ve Beyaz Rusya, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan Moldova, Türkmenistan, Tacikistan, Rusya ve Ukrayna'yı da içine alan bölgeyi tanımlamak üzere kullanılmaktadır (Armağan, 2011: 2). Avrasya coğrafyası bölgesel güçlerin yanında küresel güçlerin siyasi ve ekonomik alanda birbirileri ile yarıştığı alandır.

1812'de Napolyon'un Rusya seferi zamanı Moskova'yı işgal etmesi, Rus entelektüelleri arasında kendilerinin Avrupa karşısında oldukça geri kaldıklarını idrak etmelerine neden olmuştur. Avrupa'nın siyasi alanda yenilikçi düşünce tarzları bu dönemde ilk kez Rus topraklarına giriş yapmaya başlamıştır. Anayasal monarşi istekleri ve bu duruma müteakip farklı düşünce yapısına sahip sosyalist ve liberal fikir grupları ülkede etkinlik sağlamaya başlamışlardır. Bundan sonra Rusya'da her zaman Batıcılık ve Slavcılık düşüncesine mensup rakip düşünce grupları faaliyetlerini yürütmeye çalışmışlardır. Slavcılar diye adlandırılan grup ülkelerinin modernleşmesini Avrupa düşünce ve yönetim tarzını benimsemeden kendi kurumları vasıtasıyla gerçekleştirmesini savunmakta ve yüzlerini Doğu'ya dönmelerini istemektedirler. Daha seküler ve liberal çizgide bulunan Batıcılık düşüncesi mensubu olan grup ise Rusya'nın modernleşmesini, ancak Avrupa yönetim ve düşünce biçimini örnek alarak başarabileceklerini savunmaktadırlar. Bu iki farklı düşünce gruplarının geleneğini Avrasyacılar (Slavcılar) ve Atlantikçiler (Liberaller) devam ettirmektedirler (Örmeci ve Kısacık, 2018: 31).

Rusya topraklarında Avrasyacılık fikrinin temellerini, 1722 yılında Çar I. Petro, Rus toplumunun menfaatleri açısından mümkün merteye İstanbul ve Hindistan'a yakınlaşmak düşüncesiyle atmıştır. O dönemde bu fikir düşman olarak algılanan Batı dünyası ile rekabet adına kullanılmıştır. 1917 Bolşevik Devrimi ile bu düşüncenin yeniden alevlendiğini görmek mümkündür. Fakat Sovyetler Birliği'nin son yıllarında ve dağılmanın ardından yeni kurulan devletin ilk başkanı olan Boris Yeltsin Batıcılık fikirlerini ön planda tutarak Batı dünyası ile uyum içerisinde ilerleme yolunu seçmiştir.

Atlantikçi görüşün politik-ekonomi çerçevesindeki odak noktası Doğu ve Batı arasındaki sürtüşmelerin ilerleyen zamanlarda Kuzey-Güney arasında olası bir karşılaşmanın yaşanabilmesi durumudur. Bu fikir yapısına bakılırsa gelecekte Kuzey ülkeleri Avrupa ve Rusya kontrolünde bulunup benzer tehditlerle karşı karşıya gelebileceklerdir. Bu doğrultuda, terörizm, radikal dini grupların saldırıları, göç ve güney istikametinden olası askeri saldırılar karşısında Rusya ile Batı'nın bir arada hareket etmesi gereği doğacaktır. Atlantikçi düşünce yapısına göre Rusya'nın içerisinde bulunduğu mevcut ekonomik, siyasi ve sosyal sorunların ancak Batı ile bütünleşerek çözülebileceğine inanılmaktadır (Yapıcı, 2004: 73-75). Avrasyacılık bakış açısına göre ise Rusya hiçbir zaman Avrupa ile sosyal ve kültürel olarak birliktelik içinde olmamıştır. Hatta ekonomik anlamda bir yakınlaşmanın bile hızlı ilerlemesine karşıdılar. Çünkü Rusya'nın kendisine özgü bir yönetim tarzının var olduğuna inanılmaktadır.

1990'ların ikinci yarısından itibaren Atlantikçilik görüşü terk edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Rusya'nın iç dinamiklerinin baskısı ve bunun yanında Batı dünyasına duyulan güvensizliğin artması, sonuç olarak Avrasyacılık fikrinin yeniden ön plana çıkmasına zemin hazırlamıştır. Etkinliğini artıran bu görüş jeopolitik bakımdan Amerikan hegemonyası karşısında bir platform olarak tanımlanmıştır. Yeltsin'in ardından Başkan seçilen Vladimir Putin, Yeni Avrasyacılık düşüncesinden etkilenerek refah içinde ve daha güçlü şekilde Rusya'yı eski ününe kavuşturma adına politikalar geliştirmeye başlamıştır (Yılmaz, 2015: 115). Jeopolitik faktörü ön plana çıkaran Yeni Avrasyacılık akımına göre Rusya Doğu ve Batı'dan farklı olarak nevi şahsına münhasır bir medeniyete sahiptir.

Yeni Avrasyacılık akımının önde gelen isimlerinin başında Aleksandr Dugin vardır. Dugin Rusya'nın yeniden imparatorluk haline gelmesini savunarak,

Amerika'nın deniz merkezli Atlantikçi jeopolitiğine dayanan *Yeni Dünya Düzeni*'ne karşı, Rusya'nın önderliğinde yeni bir *Avrasya İmparatorluğu* düşüncesi ile cevap vermektedir. İttifak çatısı altında Rusya, İran, Almanya ve Japonya'nın bir arada bulunup, merkezi Moskova olacak şekilde yeni bir imparatorluğun sınırlarını çizmektedir (Dugin, 2018: 47-48). Yeni Avrasyacı akımının temsilcileri karşı kutup olan tek kutuplu ve tek ideolojiye sahip Yeni Dünya Düzeni'ne karşı çok kutuplu ve çok evrenli bir yapıyı vadetmektedirler.

10 Ocak 2000 tarihli Ulusal Güvenlik Doktrini ve 10 Temmuz 2000 tarihli Dış Politika Doktrini'ne bakıldığında Rusya, geleneksel güç dengesi politikasından feragat ederek Atlantik İttifakı ve komşu ülkeler ile ilişkileri yeniden düzenlemeye yöneldiği anlaşılmaktadır. Putin'in bizzatı ilgilendiği Dış Politika Doktrini'nde, ekonomik çıkar araçlarının, dış politikada öncelikli yer bulacağı açık bir şekilde anlatılmıştır. Bu doktrinlerde öncelikle Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinin Rusya'nın ulusal güvenliğinde vazgeçilmez bir yere sahip olduğu göz önünde bulundurularak ilişkiler yeniden belirlenmiştir. Bu bağlamda BDT ile ortaklığın ulusal güvenliğin de bir garantisini oluşturduğu dikkate alınarak tecrübeli bölgesel kuruluşların önemine vurgu yapılmıştır. Bu doktrinle Rusya, uluslararası arenada bağımsız, ekonomik anlamda güvenilir bir aktör olmak istediğini vurgulamıştır (Cankara ve Cankara, 2007: 193-212).

Putin yönetimi döneminde hızlı değişim gösteren uluslararası siyaset ve çıkar çatışmaları, ülkesinin Kafkasya, Orta Asya, Doğu Avrupa vb. coğrafyalarda rahat hareket etme isteğini engellemiştir. Putin hayata geçirmek istediği politikaları desteklemek adına post-Sovyet ülkelerini de içerisinde barındıran bir Gümrük Birliği amacı doğrultusunda Avrasya Birliği projesini hayata geçirmeye başlamıştır. Putin döneminde, Rusya'yı yeniden imparatorluk haline getirmek adına dış politikada ABD, North Atlantic Treaty Organization (NATO) ve genel olarak Batı dünyasının uygulamakta olduğu politikalara itiraz eden ülkelerle sağlam iş birliği kurulması politikaları öne çıkarılmıştır. Putin'e göre "dış politika-dış ticaret ilişkisi" merkezi konumda bulunmalıdır (Yılmaz, 2015: 115).

1.1.2. Avrasya Birliği Projesi

Putin Sovyetler Birliği'nin dağılmasını 20. yüzyılın en büyük yıkımlarından birisi olarak tanımlamıştır. Bu yıkımın izlerini minimum seviyeye indirme adına

Moskova merkezli güçlü bir kıta yapılanması diye tanımlanan *Avrasya Birliği* projesine üstünlük vermiştir. *Yakın Çevre Doktrini* ile BDT'yi tekrardan canlandırma politikasının başarısızlığa uğramasının ardından Rusya'nın tarihi görkemli günlerine geri dönebilmesi adına post- Sovyet ülkelerinde çok taraflı politika girişimlerine eğilim gösterilmiştir. Bu çerçevede Rusya siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve askeri-güvenlik alanında kurulan örgütler ve iş birliği oluşumlarıyla post-Sovyet ülkelerini tekrardan bir araya getirme çabası içerisine girmiştir. Bu politikanın tam olarak başarılı olduğu söylenemese de en azından bölge üzerinde daha fazla etkisini gösteren ABD ve AB rekabeti karşısında bir denge kurabildiğini söylemek mümkündür. ABD Avrasya kıtasında egemenliğini askeri politikalar geliştirerek kurmaya çalışırken, buna karşın Rusya bölge üzerinde etkinliğini geliştirmiş olduğu yeni ekonomi ve enerji politikalarıyla korumaya çalışmakta ve bunda kısmi olarak başarıya ulaşmıştır (Yılmaz, 2015: 117). Avrupa Birliği örneği bir birlik hedefleyen Rusya planladığı bu birliği Avrasya Birliği şeklinde adlandırmaktadır.

Putin'in talimatıyla Rusya Federasyonu'nun 2020 Strateji'si hazırlanmıştır. Hazırlanan yarı resmi raporda Çin'in ekonomik anlamda hızlı ilerleme kaydetmesi ve bölgede güçlenen statüsü RF'ye rakip ve tehdit olduğu vurgusu yapılmıştır. Çin'in bölge üzerindeki etkisinin Orta Asya cumhuriyetleri üzerinde Rusya'nın bütünleşme adına gerçekleştirmek istediği girişimleri engellediği doğrultuda örnekler sunulmuştur. Bunun dışında Asya-Pasifik jeopolitiğinde Rusya'nın başlıca partnerinin de yine Çin olduğu vurgusu yapılmıştır. Orta Asya enerji kaynakları üzerinde etkinliğini sağlamlaştırma adına rekabet içerisinde bulunduğu Çin'e karşı Moskova merkezli bu ülkeleri de kapsayacak bir biçimde Avrasya Birliği şeklindeki projeye önem verilmiştir (Giles, 2009: 10).

18 Kasım 2011 tarihinde önceliklerini Putin'in kendisinin belirlediği Avrasya Birliği politikası doğrultusunda Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan Devlet Başkanları 2015 yılına kadar bir Avrasya Birliği kurulabilmesi için anlaşma imzalamışlardır. İmzalanan bu anlaşmayla, Avrupa Birliği Komisyonu modeli benzeri, bir Avrasya Komisyonu ve Avrasya Ekonomik Alanı oluşturulmuştur (Vladimir, 2011: 1). Gümrük Birliği'nin "Tek ekonomik bölge" halini almasını amaçlayan anlaşma 1 Ocak 2012 itibarı ile yürürlüğe girmiştir. Moskova'da 2010 yılı Aralık ayında gerçekleştirilen Avrasya Ekonomi Topluluğu (EurAsEC) Devlet Başkanları zirvesinde eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerine Avrasya Gümrük Birliği'ne

katılmaları adına çağrıda bulunulmuştur. Gümrük Birliği genişletilerek Azerbaycan, Kırgızistan ve Ermenistan'ı da kapsayacak bir biçimde yeniden şekillendirilmeye çalışılmıştır. 1 Ocak 2015 tarihi itibarı ile EurAsEC devletleri olan Ermenistan ve Kırgızistan Avrasya Birliği'ne dair ayrıntılı anlaşmaya imza atmışlardır. Ukrayna, bu Birliğe katılmayacağını açıklamış olsa da Rusya'nın bu hususta zorlaması sonucunda ABD ve AB'den destek çağrısında bulunmuştur. Ukrayna'nın bu Birliğe katılması durumunda ihtiyaç duyduğu doğal gazdan indirimli yararlanacağı, aksi takdirde Avrupa fiyatından alacağı belirtilmiştir. Ukrayna'nın bu Birliğe karşı direnişi, Donbass ve Kırım'ın Rusya tarafından işgali ile cevaplanmıştır (Yılmaz, 2015: 118).

Rusya'nın tarihi ihtişamlı günlerine yeniden kavuşma adına gerçekleştirmeye çalıştığı politikalar ABD ve AB'yi rahatsız etmiştir. Enerji politikaları üzerinden tutarlı bir dış politika izleyen Rusya'nın uyguladığı Yeni Avrasyacı yaklaşımla birlikte Ukrayna'nın nerdeyse parçalanma tehlikesi ile karşı karşıya kalması artık dünyanın çok kutupluluğa doğru hareket ettiğini göstermektedir. Bir diğer eski Sovyet ülkesi olan Gürcistan'ında bu oluşuma karşı çıkması ülke içerisinde yaşanan ayrılıkçı hareketlerini (Rusya'nın Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarını tanınması) gözler önüne sermiştir.

1.2. 1991 Öncesi Rus Enerji Yapısı

1.2.1. 1917 Devrimi Öncesinde Petrol Endüstrisi

Rusya petrol tarihinin gelişim süreci neredeyse tamamen Bakü petrol tarihi ile aynı gelişime sahiptir. Bu yüzden Devrim öncesi petrol üretimi ve gelişimi anlatılırken çoğu zaman Bakü vurgusu yapılacaktır. Buradaki Bakü petrol tarihi aynı zamanda Rus İmparatorluğu'nun petrol tarihi ile aynı anlamda kullanılacaktır.

Azerbaycan toprakları içerisinde petrolün keşfi eski zamanlara dayansa da gelişimi büyük oranda 18. yüzyılın başlarından itibaren Bakü Hanlığının (1718-1806) yönetimi altında gerçekleşmiştir. Hanlığın 3 Ekim 1806 tarihinde Çarlık Ordusu tarafından işgal edilmesi, aynı zamanda tüm petrol alanlarındaki faaliyetlerin Çarlık Hükümeti'nin idaresi altına geçmesi ile sonuçlanmıştır. Çok geçmeden Bakü Hanlığı petrol kuyularının faaliyetlerini reddederek, kuyuları özel girişimcilere açmaya karar vermiştir (İsmailov, 2001: 12). 1813'ten 1873 yılına kadar petrol üretimi ve ihracatı ile birlikte kiralama sistemi Rusya'daki petrol endüstrisinin gelişimine balta vurmuştur.

Çarlık Hükümeti özel sanayicileri ve maden müteahhitlerini, petrol sanayisinde leasing (kiralama) sistemine geçirmek için özel araştırma ve denetleme girişiminde bulunmuştur. Bu durum, 1872'de Kafkas'ta (özellikle Azerbaycan'da) petrol üretiminin 'kuralları' olarak yayımlanan ve 1873'te etkilerini göstermeye başlayan sistemi kısaca şöyle özetlemek mümkündür: (Gouliev, 1997: 22-23).

1. Açık artırma satış usulü ile tüm petrol kaynaklarını özel kişilere transfer etmek.

2. Kafkasya ve Transkafkasya bölgelerindeki devlete ait tüm topraklarda ve özel mülklerde veya Kazaklarca veya başka etnik toplumlar tarafından kullanılan özel topraklarda, sahiplerinden izin alınması şartıyla, petrol arama işlemlerine izin vermek.

3. Devlet topraklarında, sanayicilere keşfedilen petrol yataklarına sahip çıkma adına basit kurallar oluşturma ve geliştirilmekte olan arsanın bölüştürülmesi için makul olan en kısa süreyi saptamak.

4. Aşağıdakileri belirleme:

a) geliştirme için bölünmüş arazinin ebatı ile petrol depoları da dahil, arazi üzerinde gerekli yapıların büyüklüklerinin 10 desyatin'den fazla olmamak kaydıyla belirlenmesi,

b) bölünmüş olan arazilerinin kullanım sürelerinin, kiralamanın bitiş tarihine kadar olması,

c) eğer Kafkaslardaki toprakların değeri artarsa, daha sonra yeniden değerlendirme ile, kira bedelinin ödeme tutarının desyatin başına 10 ruble olarak belirlenmesi,

5. Petrol değil, ama ondan daha değerli ve önemli yan ürün olan gazyağı için pood başına 40 kopek (kuruş) olarak vergi tahsis etmek, bu esnada geriye kalan gazyağı yan ürünlerini (parafin, benzin vb.) serbest bırakmak, ucuz yapıları ve sadelikleri doğrultusunda, yeni yapılan petrol arıtma tesislerini vergiden muaf tutmak.

Petrol reformunun yapılmasındaki asıl maksat, özel şahısların yeteneklerine ve inisiyatiflerine mâni olan tüm ekonomik ve yasal engelleri ortadan kaldırmaktır. Bunun sonucu olarak petrol endüstrisinde hızlı bir artış yaşanmıştır. Aşağıdaki

1 1 desyatin 2400 m²'ye eşittir.

tablodan da açıkça görülebileceği üzere Bakü bölgesindeki petrol kuyularına yapılan yatırımlar sayesinde üretim alanında hızlı ilerlemeler yaşanmıştır.

Tablo 1. Bakü Bölgesindeki Yıllık Petrol Üretimi: (1832-1917)(Milyon Ton)

Yıl	Üretim	Yıl	Üretim	Yıl	Üretim
1832	2,40	1866	1,106	1895	6,032
1833	2,88	1867	1,598	1896	6,176
1834	3,68	1868	1,177	1897	6,752
1835	3,80	1869	2,693	1898	7,776
1836	3,65	1870	2,727	1899	8,400
1837	3,68	1871	2,200	1900	9,616
1838	3,74	1872	2,457	1901	10,740
1839	3,75	1873	6,322	1902	8,137
1840	3,53	1874	7,780	1903	7,034
1841	3,39	1875	9,294	1904	6,951
1842	3,55	1876	1,76	1905	4,538
1843	3,40	1877	2,40	1906	5,134
1844	3,41	1878	3,20	1907	5,531
1845	3,40	1879	3,84	1908	5,612
1846	3,45	1880	3,44	1909	6,162
1847	3,46	1885	1,857	1910	6,055
1848	3,31	1889	2,982	1911	5,633
1849	3,31	1890	3,334	1912	5,768
1850	4,16	1891	3,912	1913	7,357
1863	5,44	1892	4,576	1914	5,539
1964	8,60	1893	5,184	1915	5,712
1865	8,86	1894	4,752	1916	7,475
--	--	--	--	1917	6,679

Kaynak: Gouliev, 1997: 24

Bakü topraklarında 1870'li yıllardan itibaren (Nobel Kardeşler, Robert ve Ludwing) faaliyet göstermeye başlamışlardır. Bu şirketlerin üretim faaliyetlerinde hızlı yükselmeleri kendi isimlerini taşıyacak petrol şirketlerinin temellerini atmalarını sağlamıştır. 1911 yılında Shell Rothshild'den petrol endüstrisindeki tüm imtiyazları satın alarak Rus ve uluslararası petrol piyasalarında önemli bir yere sahip olmuştur. 1916 yılında Grozni'de petrol bölgelerinin geliştirilmesi sonucunda Rusya petrol üretimini dünya üretiminin %15'i düzeyine çıkarabilmiştir. Bu yıla kadar Nobel Kardeşler, Rusya'nın ham petrol üretiminin %30'dan fazlasını karşılamış ve üretimi yapılan petrolün %60'ı ülke içi tüketimde kullanılmıştır. İmtiyaz hakkı kazandıktan sonra derin kuyuları kazabilmek için bölgeye ABD'den teknoloji transferi sağlanmıştır. Yüzyılın sonunda Rusya dünya petrol üretimine %30'dan fazla katkıda bulunmakta olup, bunun yaklaşık olarak 1/3'ü Nobel Kardeşlerin sayesinde

gerçekleşmiştir. I. Dünya Savaşı'na kadar Rusya petrol işleme teknolojisinin gelişmesinde başat aktör olmuştur. (Bayar, 2008: 43).

19. ve 20. yüzyıllarda en üst seviyede olan Rus münasebetlerinde, Azerbaycan ekonomisinin gelişme sağlaması, o devri karakterize eden petrol üretiminde artan talebi sağlayan kölelik reformundan, tekstil endüstrisinin doğuşundan ve petrol taşımak için demir yollarının ve deniz filolarının yapımından etkilenmiştir. 1892'den 1902'ye kadar, Çarlık Rusya'sı ABD'ye petrol üretiminde yetişmiş, 1917'ye kadar ise ilk sırada yer almayı başarmıştır. 1901 yılında Rusya, 10,74 milyon ton üretmiş olduğu petrolün %97'sini Bakü bölgesinden karşılamıştır (Çelik, 1996: 106'dan akt. İsmailov, 2001: 17). Hububat ve keresteden sonra petrol Rusya'nın en büyük döviz kaynağı olmuştur. Üretimde yaşanan bu gelişmeler aynı zamanda genişleyen nakil yollarının önünü açmıştır. Oluşturulan büyük tanker filolarıyla birlikte 1883'te yabancı piyasalara açılmak için Bakü'den Batum'a kadar uzanan Transkafkasya demiryolu hizmete açılmıştır. Temmuz 1907'de Karadeniz kıyı şeridi ile Bakü'yü birbirine bağlayan gazyağı boru hattı da bu demiryolu boyunca faaliyete geçmiştir (Gouliev, 1997: 27).

Bakü bölgesi, Rus İmparatorluğu'nun devrimci hareketlerinin filizlenmesinde oldukça önemli yere sahiptir. Büyük güçler arasında petrol konusunda oldukça zengin olan Azerbaycan'ı kontrol altına almak için yaşanan çekişmeler, I. Dünya Savaşı'nın yaşanması ve 1917 yılı Rusya da yaşanan iç savaş petrol endüstrisi üzerinde olumsuz yönde etki göstermiştir.

1.2.2. SSCB Döneminde Petrol Endüstrisi

1917'de I. Dünya Savaşı devam ederken Rusya'da yaşanan ihtilal sonucunda Çarlığın sona ermesi ile birlikte Lenin önderliğinde kurulan Sovyet İmparatorluğu'nda petrol endüstrisi, 1918'de millileştirildi. Petrol endüstrisini denetlemek için kurulmuş olan Konsey tamamen Rusya'nın kontrolünde bulunmuştur. Petrol faktörü, Kafkasya'daki Bolşevik kolonizasyonunun arkasındaki en önemli etkenlerden biri olmuştur.

Lenin petrolün iç ve dış politika açısından önemine vurgu yaparak; *“Umutsuzca petrole ihtiyacımız var; bütününde Maikop'u ve özellikle Grozni'yi veren herkese özgürlük bahşedeceğiz. Herhangi bir kuşatma durumunda Bakü'yü yıkmaya hazır olun ve bunu Bakü'de yaşayan herkesin bilmesini sağlayın”* (Gouliev, 1997: 33) diye

bildirmiştir. Fakat 1918-1920 yılları arasında ana petrol endüstrisi kontrolü bağımsız Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nde (ADC) ve Kafkasya coğrafyasını kontrol eden anti-Bolşevik Beyaz Ordu'nun elinde bulunmuştur. Bolşevik Ordularının Kuzey Kafkasya üzerinde zaferler kazanması, iç karışıklıkların baş göstermesi Nisan 1920'de ADC' nin varlığının sona ermesi ile eski Çarlık Rusya'sının petrol endüstrisi bu defa da Sovyet kontrolü altına alınmıştır. Yeni kurulan Sovyetler Birliği'nin gereksinim duyduğu ürünleri dışarıdan alınabilmesi adına Bakü bölgesinde üretilen petrolün Avrupa'ya satılabilmesi için bazı imtiyazlar verilmiştir.

Eylül 1921 tarihinde Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesinin aldığı kararla Azerbaycan Petrol Komitesi *Azer-petrol* enerji şirketine dönüştürülmüştür. Bununla birlikte Azerbaycan petrolü Gürcistan üzerinden demiryolu ile Karadeniz'e buradan da Türkiye vasıtasıyla Avrupa pazarlarına satılarak, karşılığında Birlik' in ihtiyaç duyduğu ürünler temin edilmiştir. Azerbaycan petrolü kısa sürede Almanya, Hollanda, Belçika, Fransa, İtalya, İspanya gibi ülkelerde ün kazanmıştır (Aslan, 1997: 177).

1920'den 1950'ye kadar, petrol üretimi daha önceleri olduğu gibi üç bölgede yoğunlaşmıştı. Bunlar Bakü, Grozni ve Emba. Sovyetlerin petrol endüstrisini millileştirmesinin ardından, petrol şirketleri, temel Sovyet petrol pazarlama birliğini oluşturan petrol çıkarım tröstleri olarak (Azneft, Grozneft ve Embaneft) birleştirilmiştir

1921-1930 yılları arası SSCB'de petrol endüstrisinin gelişiminde, yabancı şirketlerin ve sahip oldukları gelişmiş teknolojilerinin ve yöntemlerinin büyük rol oynadığı gerçeği unutulmaması gerekir. Yeni Ekonomik Politikası belirlenen kurallar dahilinde, British Petroleum, Standard Oil ve Amerikan Barnsdall, İtalya-Belçika, Japon, Alman ve diğer firmalar gibi Batılı petrol şirketlerine Sovyetler Birliği petrolünün üretimi ve ihracatı konusunda imtiyaz hakkı tanınmıştır. Artık 1930'a gelindiğinde, Sovyetler Birliği'nde çıkartılan petrol miktarı 1901 yılının ardından ilk defa 10,2 milyon tona ulaşmıştır. 1935'e kadar imtiyazlarını Batum'da tutan Standard Oil ve 1944'e kadar Sakhalin'de elinde tutan Japon firmaları hariç, tüm yabancı firmaların imtiyazları ellerinden alınmıştır. Petrol endüstrisinde Batılı şirketlerle birlikte çalışma sürecinin sona ermesi, Sovyet petrol endüstrisinin merkezi planlı ekonomi ile bütünleşmesini sağlamıştır (İsmailov, 2001: 21-22).

II. Dünya Savaşı esnasında Azerbaycan petroleri SSCB bakımından ana petrol kaynağı ve Sovyet ordularının esas yakıt kaynağı olmuştur. Bakü petroleri ordunun kullandığı petrolün %70-75'inden, uçak yakıtının %80-90'ından ve deniz kuvvetleri için kaliteli ağır yağ sağlanmasından sorumlu tutulmuştur. Örnek olması adına Bakü petrolcileri bu dönemde 75 milyon ton petrol, 22 milyon ton gazolin ve başka petrol yan ürünleri üretmeyi başara bilmişlerdir. Bu durum Sovyet ordusunun Alman faşizmine karşı zafer kazanmasında oldukça önemli bir yere sahiptir (Gouliev, 1997: 36-37).

Karada petrol alanında yaşanan keşiflerin yanı sıra denizde ise 1935'te başlanmıştır. SSCB'de ilk kez 1944 yılında kıyı şeridinde 100 km mesafede *petrol taşları* adı verilen petrol sahalarının oluşumu başlamıştır. Beş yıl sonra Kasım ayında, Hazar Denizi'ndeki ilk kuyudan petrol üretimi gerçekleştirilmiştir (İsmailov ve İbrahimov, 1991: 76).

1966'ya gelindiğinde ise *Sangachal-Deniz*, üretim hayatına, zengin petrol ve gaz kaynaklarıyla başlamıştır. 1970 yılının ortasına gelindiğinde, SSCB'de gerçekleştirilen petrol ticareti ile ihtiyaç duyulan malzemenin 1/3'ü (petrol çıkartılmasında kullanılan teknolojinin %70'i) Azerbaycan'da üretilmiştir. Bu dönemlerde, Azerbaycan petrol endüstrisinin var oluşundan itibaren üretilen petrol miktarı 900 milyon ton olmuştur. Bunun 564 milyon tonu Sovyetler zamanı üretilmiştir. En eski petrol sahaları, Ramani, Sabunçu, Surakhanı, Binagadi ve Bibiheybet en büyük katkıya sahip petrol kuyuları olmuştur (Gouliev, 1977: 37).

1.2.2.1. Ural petroleri

Volga ve Ural bölgelerindeki petrol yatakları 1932 yılından itibaren gelişmesiyle birlikte SSCB petrol endüstrisinin *İkinci Bakü* adıyla üssünü oluşturmuştur (Kolchin, 2001). Bakü petrol bölgesinin aşırı yoğun bir biçimde kullanılması sonucu ve kademeli olarak tüketilmesi, Sovyetler Birliği sınırları içerisinde yeni petrol yataklarının araştırılmasına neden olmuştur. 1920'lerin sonları ve 1930'lu yılların başından itibaren Ural bölgesi üzerinde petrol keşiflerine başlanmış ve bu bölge İkinci-Bakü olarak adlandırılmıştır. 1929'da Yakın Urallar'da, Verkhne-Chuskova kasabası yakınlarında, ilk petrol kuyuları keşfedilmiştir. 1932 yılında Başkurdistan'daki en büyük yatak olan Ishimbaisk petrol yatağının açılışını, 1937'de Tuimazinsk alanı takip etmiştir. Başkurdistan'ın petrol endüstrisindeki hızlı ilerleyişi

ilk dönem sonunda (1932-1945), 12 milyon ton petrol üretimi ve ikinci dönem olan (1946-1947) de ise bu rakam bir hayli yükselerek 47,8 milyon tona ulaşmıştır. İkinci Bakü'nün bir başka kolu olan Tataristan'da ise oldukça büyük petrol yatakları açılarak; ilk endüstriyel petrol 1943 yılında elde edilmiştir. 1946'da Bavlisky yatağında verimli bir kuyudan günde 500 ton petrol üretimi yapılmıştır (Gouliev, 1997: 38).

1940 yılının ikinci yarısından itibaren, Orta Volga bölgesinde kayda değer büyüklükte petrol rezervleri bulunmuştur. Bu rezervler genelde 1959'dan sonra, Birliğin petrol üretiminde üçüncü yere sahip olan Kuibyshev vilayetinde bulunmaktaydı. 1965'te Ural bölgesinin Tataristan ve Başkurdistan bölümlerinde üretilen toplam petrol Birlik içerisinde üretilen petrolün %72'sine eşdeğer olmuştur. Bu sayede SSCB, ABD'nin ardından, petrol üretiminde ikinci sırada yer alarak en büyük petrol şirketlerinin tekel konumlarını sonlandırmıştır.

Petrolün dünya pazarlarına sağlamış olduğu finansal gelir, Sovyetler Birliği'ndeki bu alanda bilimsel-teknolojik gelişmeleri uyararak, ekonominin gelişimi önünde duran en önemli sorunların çözümünü sağlayarak ve Birliğin güvenliğini güçlendirerek, Sovyet endüstrisinin modernleşerek yeniden yapılanması için yapı taşını oluşturmuştur. Doğu Avrupa'nın sosyalist ve Batı'nın bağımsız ülkelerine göre, SSCB'nin dünya arenasındaki konumu kuvvetlenmiştir (Gouliev, 1997: 39). Volga-Ural bölgesinde petrol alanında yaşanan gelişim ve kullanım konusunda da Bakü petrolcülerinin etkisi göz önünde bulundurulmalıdır.

1.2.2.2. Batı Sibirya enerji kaynakları

Sıvı yakıtların farklı kaynaklarının bulunmasının önemi olduğu kadar, eski ve yeni enerji kaynaklarının yeniden bölüştürülmesi de Sovyetler Birliği'nin petrol endüstrisinin kapsamlı bir şekilde, bölgesel olarak, yeniden organize olmasının yolunu açmıştır. II. Dünya Savaşı öncesi dönemde, Kafkasya (Bakü bölümü ve Kuzey Kafkasya'nın petrol yatakları) SSCB'nin ana petrol tesisleri ise de 1950'lere gelindiğinde bu durum gitgide Volga-Ural bölgelerine kaymaya başlamış ve bu bölgenin petrol yataklarının bitme sinyalleri vermeye başlaması sonrası, petrol kaynakları arama yönü Batı Sibirya'ya doğru kaymıştır. Eylül 1959'da petrol Tynmen vilayetine bağlı Kanti-Mansiisk bölgesinin Shaim köyünde keşfedilmiştir. İki yıl sonra Azerbaycanlı jeolog Farman Salmanov tarafından Surgutsk petrol keşfi de Shaim'den 700 km uzaklıkta, Megionsk adı verilen petrol yatağı keşfi

gerçekleştirilmiştir. Zaman ilerledikçe 1963'ten 1965'e kadar dönemde ise aynı petrol bölgesinde, Salmanov, Samotlorsky ve Beloozerno'e, 1969-1979 yılları arasında milyarlarca ton petrol rezervine sahip yataklar keşfedilmiştir. 1978 yılında Batı Sibirya petrol kaynaklarından, SSCB topraklarında çıkartılan petrolün %44'ü bu bölgede üretilmiştir (Gouliev, 1977: 40).

Ural Dağları'nın batı kısmında 1930'lu yıllarda petrol kuyuları keşfedilerek, dünyanın en büyük petrol rafinerilerinden Omsk rafinerisi 1955 yılında faaliyete başlamıştır. Sovyetler Birliği 1959 yılına kadar günlük 300 bin varil petrol üretimiyle Venezuela'yı geride bırakmıştır. Batı Sibirya'da ise 1960'ların başında petrol keşifleri yapılmaya başlanmış, birkaç yıl sonra Birliğin en büyük petrol bölgesi olan Samotlor bulunmuştur. O tarihten itibaren Sakhalin adasındaki son keşiflerle birlikte petrol kaynaklarının art arda birçok bölgede bulunması Sovyetler Birliği'nin dünyanın en fazla petrol üreten ülkesi konumuna gelmesini sağlamıştır. 1960-1980 arasında petrol alanında yaşanan hızlı gelişmelerin ana kaynağı Batı Sibirya ve Ural Dağları bölgelerindeki üretimle doğrudan bağlantılıdır. Sovyetlerde günlük petrol üretimi 12,05 milyon varille pik noktasına 1987-88 yıllarında ulaşmıştır (Bayar, 2008: 44).

Bu yeni petrol yataklarının keşfedilmesi Sovyetler Birliği'nde petrol politikalarında köklü değişimlere yol açmıştır. Artık petrol endüstrisi için merkezden ayrılan yatırım miktarının ve teknolojinin büyük oranı eski yataklara değil bu yeni yataklara yönlendirilmiştir. Dünya çapında meşhur olan Batı-Sibirya enerji kaynakları bu enerji politikalarının sonucudur. Sovyetler Birliği'nde gelişen teknolojik yapı ve mevcut yatakların giderek azalması petrol alanında yeni yerlerin keşfiyle sonuçlanmıştır. Bu doğrultuda aşağıdaki tabloda Birlik sınırları içerisinde 1913-1975 yılları arası dönemde petrol üretimi gerçekleştirilen farklı bölgeler gösterilmiştir.

Tablo 2. Sovyetler Birliği'nde Bölgesel Gruplar Tarafından Petrol Üretimi (%)

Yıl	1913	1949	1950	1960	1970	1975
SSCB'nin tüm bölgeleri	100	100	100	100	100	100
Avrupa Kısmı	97,0	93,7	86,5	92,8	81,9	63,4
Volga-Ural Bölgesi	-	5,8	29,3	70,7	57,1	42,6
Kafkas Kısmı	97,0	86,5	55,3	20,1	18,0	13,7
Bakü	86,0	75,0				
Kuzey Kafkasya	11,0	11,0				
Kazakistan ve Orta Asya Cumhuriyetleri	3,0	4,8	11,7	6,1	7,9	10,4
Sibirya Bölgesi	--	--	--	--	9,0	25,2

Kaynak: Gouliev: 1997: 41

SSCB, dağılmadan önce dünyanın en zengin enerji kaynaklarına sahip ülkelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Elde edilen kaynaklarda belirtildiğine göre, SSCB döneminde Rusya'nın petrol rezervi 61 milyar varil, doğal gaz rezervi ise 42,2 milyar metreküp olarak kayıtlara geçmiştir. Bu rezervler dünyadaki belirtilen petrol ve doğal gaz rezervlerinin ayrı ayrı %11,6'sına ve %43,1'ine eşittir (Sarıımu, 2014: 7). SSCB döneminde petrol endüstrisi ve petrol bulunan bölgelerde devam eden gelişmeler ışığında, Rusya'nın önemi jeopolitik ve jeo-ekonomik yönden kaçınılmaz bir hal almıştır.

Petrol ve gazın ikiz uzantıları, Rus ekonomisinin motor gücünü oluşturmakta ve bu enerji kaynaklarının ihracatından elde edilen gelirlerdeki artış, savunma sanayinin olduğu kadar, sosyo-ekonomik ve bilimsel-teknolojik gelişmelerdeki içsel sorunların giderilmesine de zemin hazırlamıştır. Bunun dışında Batı Bloğu ülkelerindeki kardeş rejimlerin güçlendirilmesi Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkelerindeki Rus-devrimi taraftarlığının ve ulusal-özgürlük hareketlerinin de çözümüne izin vermiştir. Sosyalist ülkelerin Rus enerji sektörüne özgür girişten faydalanması ve memnuniyet verici koşullar altında, ucuz Rus petrolü için tüketici maddelerin değiş-tokuş imkânı, Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi 'in (COMECON) kurulmasının ve dünya sosyalist sistemlerin oluşmasının gerisinde yatan esas nedenlerdir (Gouliev, 1997: 42-43).

20. yüzyılın sonlarına doğru Orta Doğu'da petrol krizi patlak verdikten sonra, SSCB uluslararası enerji piyasasında dikkatleri üzerine toplamaya başlamıştır. SSCB,

ham petrol üretiminin %20 civarındaki kısmını ihraç etmiş ve ihracat ölçeğini 1970' teki 6,680 bin tondan, 1980'de 117 milyon tona yükseltmiştir. 1988 yılına gelindiğinde ise 144 milyon 200 bin tonla tarihi zirvesini görmüştür. Enerji ihracatı, özellikle COMECON ve Batı ülkelerine gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu ihracatın yaklaşık %60'lık kısmı COMECON'a, %40'ı ise Batı ülkelerine sağlanmıştır. 1980'li yılların sonlarına doğru SSCB'nin toplam ihracat gelirleri 500 milyar dolara ulaşmıştır. Maalesef, hızla genişleyen ihracat ölçeği aynı zamanda SSCB'nin ileriki dönemleri için tehlike çanlarının çalınmasını da beraberinde getirmiştir. SSCB'nin ekonomik yapısı büyük oranda dengesini kaybetmiştir. Yakıt ve enerji ürününün Rusya'daki ithalat çıkış değerindeki oranı, 1970' te %18'iken, 1980 yılında %46,9' a yükselmiştir. 1985'e gelindiğinde ise durum %52,7'e ulaşmıştır. Bu durum Sovyetler Birliği'nin ekonomik yapısını enerji ihracatına bağımlı hale getirmiştir. Bu durumun sonucu olarak, dünya piyasalarındaki enerji fiyatlarının artış ve düşüşleri Sovyet ekonomisine büyük oranda etki göstermiştir (Sarımu, 2014: 5-6).

Durumu genel olarak ele aldığımızda 1949-1990 arası dönemde SSCB'nin durumunu aşağıdaki tabloda da görülebildiği gibi özetlemek mümkündür.

Tablo 3. SSCB'nin 1949-1990 Arasında Petrol Üretimi (Milyon Ton)

Yıl	Üretim	Yıl	Üretim
1940	33,5	1985	595
1944	190	1988	624
1958	113	1989	607
1972	400	1990	570
1980	603	---	---

Kaynak: Gouliev, 1997: 47

Rasul Gouliev'in de belirttiği gibi; devasa petrol ve doğal gaz rezervlerinin ve bundan oluşan yüksek miktardaki nakit gelirin, SSCB'deki gerekli ekonomik reformlarının yürütülmesinin önünde engel oluşturduğu ve bu reformları bazen ileriki yıllara ertelediği ifadelerini duymak mümkündür. Fakat SSCB'nin varlığının sona ermesindeki asıl neden, kesinlikle reformları devam ettirmedeki yetersizliği olmuştur. Petro dolarlar, yalnızca bu krizin darbesini yumuşatmış ve Birliğin çözülmesini ertelemiştir (Gouliev, 1997: 47).

Sistematik kriz, petrol endüstrisinin performansını felce uğrattığı zaman bu ve diğer durumları göz önünde bulundurarak köklü reform politikaları gerçekleştirmek

isteyen Gorbaçov da başarısız olmuş ve böylelikle Sovyetler Birliği dağılarak varlığı sona ermiştir.

1.3. Günümüzde Rusya'nın Enerji Yapısı ve Politikası

Buraya kadar tarihsel temelde ele alınan Rus enerji yapısı ve politikası, 1991 sonrasında ülkenin ekonomik yapısında en önemli girdi olan enerji ihracatının düzenlenmesi ve geliştirilmesi temelinde başlıca konu haline gelmiştir. Dolayısıyla Rus dış politikasında da önemi büyüktür. Bu kapsamda öncelikle ülkede enerji politikasının yapımında ve uygulanmasında rolü olan aktörler ele alınacak, ardından Rusya'nın günümüzdeki enerji kaynakları ve ticaret profili ortaya konacaktır. Son kısımda ise Rus enerji stratejisi çeşitli belgeler temelinde incelenerek, temel hatları belirlenecektir.

1.3.1. Rus Enerji Politikasında Önemli Aktörler

Enerji alanında oldukça iyi bir politika izleyen ve bu durumu dış ülkelere karşı etkili bir şekilde kullanabilen Rusya Federasyonu bu politikaları uygularken karar alma mekanizmasında etkili olan bazı önemli aktörler incelenecektir. İlk önce devlet kurumları ve ardından da ülke ekonomisinde etkili olan büyük enerji şirketleri incelenecektir.

1.3.1.1. Devlet kurumları

Rusya Federasyonu Anayasası'na göre *Başkan*, kilit stratejik enerji politikası kararlarını veren en yüksek devlet görevlisidir. Başkan'ın yönetim kadrosu, Rusya devlet kurumlarının gerçekleştirmiş olduğu büyük anlaşmaları denetleme yetkisine sahiptir (Pamir, 2017: 267).

Sovyetler Birliği sonrası Yeltsin'in halefi olarak iktidara gelen Vladimir Putin ülkenin bel kemiği olan enerji kaynakları üzerinde tıpkı Sovyetler Birliği zamanında olduğu gibi yeniden devlet kontrolünün sağlanmasını elzem bir politika olarak görmüştür. Enerjinin iç ve dış politikada değer kazanmasını sağlamıştır. Bu alanda yapılan yeniliklerle vergilendirme sistemi üzerinde ciddi değişiklikler yapılarak enerji şirketleri üzerinde devlet kontrolü yeniden tesis edilerek, bütçeye daha fazla sıcak para girmesi sağlanmıştır. (Ünal, 2011: 31). Putin yönetimi ülkenin enerji sektörünü yeniden devlet kontrolü altına almayı başarabilmiştir. Devlet yönetiminde ve dış politikada pragmatist bakış açısıyla hareket eden Putin ülke sanayisi ve refahı için petrol ve doğal gaz ihracatından gelecek sıcak para olmadan ekonomik anlamda emin

adımlarla ilerlemenin çok zor olduğunu bildiğinden bu minvalde hareket ederek enerji bazlı projelere oldukça önem vermektedir.

Rusya'nın enerji politikalarının belirlenmesinde ve icra edilmesindeki en önemli bakanlıklardan ilki *Enerji Bakanlığı'dır*. Bakanlık petrol ve doğal gazın dışında elektrik enerjisi üretim ve tüketimi gibi sektörlerde devlet politikalarının belirlenmesinden, yasal düzenlemelerin hazırlanmasından ve yürütülmesinden sorumlu federal yürütme organıdır. Bakanlık çatısı altında 2009 yılında kurulan *Rusya Enerji Ajansı* bölgesel düzeyde bilgi paylaşımı, farkındalık oluşturma, enerji verimliliğini artırma ve politik koordinasyon sağlama gibi görevleri icra etmektedir (Pamir, 2017: 267). İkinci bakanlık olan *Doğal Kaynaklar ve Çevre Bakanlığı* ise ülkenin doğal kaynaklarının keşfinden, üretim yapılmasından, yararlanılmasından ve korunması alanında yasal düzenleme işlevlerini yerine getiren bir yürütme organıdır. Bakanlık bünyesinde bulundurduğu önemli kurumlardan biri olan *Maden Kaynakları Federal Ajansı* vasıtasıyla yeraltı kaynakların incelenmesi, ekonomik ve mali açıdan değerlendirilmesi, ülkenin mineral zenginliğinin ihaleye sunulması, yeraltının jeolojik keşfine ilişkin tasarım ve tahmin belgelerinin oluşturulması gibi yükümlülüğü bulunan federal bir yürütme organıdır (RF Doğal Kaynaklar ve Çevre Bakanlığı, agis, 2021). Üçüncü Bakanlık ise, Orta Asya, Hazar bölgesi ve Basra Körfezi'nde ulusal enerji çıkarlarını korumakta yetersiz kalmasından dolayı eleştirilen *Dışişleri Bakanlığı'dır*. Bu bakanlık Rus siyasi geleneğinde, elçiliklerin, konsoloslukların ve yurtdışındaki önemli şirketlerin faaliyetlerinin artışından sorumludur. Fakat Gazprom'un Almanya'daki ve Lukoil'in Amerika'daki çalışmalarında, bu önemli iki enerji şirket bakanlığın desteğinden ziyade başkanın desteğine üstünlük vermektedir. Bu bağlamda Dışişleri Bakanlığı ilk iki bakanlığa nazaran daha pasif bir görünüm sergilemektedir. Bu durgunluğun asıl sebebi Başkan'ın dış politikada aktif olarak yer alması ve bu gibi şirketler maddi kazanımlarını devletin kazanımlarını korumakta kullanmalarının etkisi bulunmaktadır (Ünal, 2011: 33).

RF Anayasa'sına göre *Federal Meclis* iki kanattan oluşmaktadır. Bunlardan ilki alt kanat diye tanımlanan ve 450 vekilden oluşan *Duma*'dır. Diğeri ise üst kanat diye adlandırılan 85 Federe birimin yasama ve yürütme organlarından gelen birer temsilciden ve başkanın atadığı senatörlerle birlikte toplam 178 üyeden oluşan *Federal Konsey*'dir (Durkal ve Karahöyük, 2017: 70). Enerji açısından meclisi değerlendirecek olursak; her iki kamarada da enerji üzerinde faaliyet gösteren

komiteler mevcuttur. Bu komitelerin 5 tanesi üst, 3 tanesi ise alt kamaradadır. Bu komiteler ekonomik, endüstriyel, ulaştırma ve düzenleme gibi enerji bazlı alanlardan sorumludurlar. Bunun dışında, parlamentonun her iki kanadı da enerji şirketlerinin yetkilileri ile yalın ilişkide olabildikleri gibi petrol ve doğal gaz enerji şirketlerinin üst düzey yetkilileri ile de bağlantı kurabilmektedirler (Ünal, 2011: 33).

1.3.1.2. Enerji şirketleri

1989 tarihli Moskova merkezli kuruluş olan *Gazprom* Rusya'nın devlet kontrolündeki en büyük doğal gaz şirketidir. Ayrıca bu şirket dünyada en fazla doğal gaz üreten kuruluşudur. 2019 tarihli piyasa değeri yaklaşık 95 milyar dolar olan bu dev şirket Rusya'da doğal gaz piyasasının %95'ini kontrol etmektedir. Oldukça büyük bir enerji ağına sahip olması kendisinin birçok yan kuruluşunun olmasını sağlamıştır. Bunlar; Gazprom Neft, Gazprom Export, Gazprom Germania, Gazprom Transgaz Belarus vb. yan kuruluşları mevcuttur. Küresel bir enerji şirketi olan Gazprom'un ana faaliyet alanlarını; enerji kaynaklarının keşif, üretim, rafineri, nakliye, dağıtım, satış ve daha birçok sektör oluşturmaktadır. Gazprom Rusya Federasyonu tarafından iç ve dış politikada etkin bir şekilde kullanılmaktadır (Gazprom, agis, 2020).

Gazprom'un devlet yönetimindeki etkinliğinin daha iyi anlaşılabilmesi için hükümet temsilcileriyle yakın ilişkiler incelendiğinde başta şirketin başkanı Aleksey Miller olmakla, yönetim komitesinin sekiz üyesi Petersburg ve Başkan Putin ile yakın temas halindedirler. "Devlet içinde devlet" diye tanımlanan Gazprom Miller yönetimi altında Putin ile yakın ilişkiler kurarak devletin önemli bir parçası haline gelmiştir ve uluslararası alanda hükümetin politikalarını icra eden aracı rolünü üstlenmiştir (Stern, 2005: 172'den akt. Ünal, 2011: 35-36). Gazprom merkezi pazarı olan Avrupa'da yerel enerji şirketleri ile iş birlikleri geliştirerek dağıtım alanında da faaliyet göstermektedir. Ayrıca Gazprom Federal Bütçe 'ye en fazla gelir sağlayan enerji şirketidir.

Lukoil 1991 yılı Rusya merkezli bir enerji kuruluşudur. Bu şirket petrol üretimi açısından ülkede ikinci sırada yer almaktadır. Fakat ilk sırada yer alan Rosneft'ten (devlete ait) farkı özel şirket olarak ilk sırada gelmektedir. Lukoil dünya petrol üretiminin %2'sini, Rusya'da ise %15'ini gerçekleştirmektedir. Şirketin ana faaliyet alanlarını arama, üretim, taşıma, dağıtım, rafineri ve pazarlama oluşturmaktadır (Lukoil, agis, 2020).

Rusya'nın en büyük özel petrol şirketi olan Lukoil'in hissedarları arasında hükümet, şirket yönetimi, Rus bankaları ve Conoco Phillips şirketi yer almaktadır. Lukoil ayrıca Avrupa ülkelerinde ve Hazar bölgesinde başarılı bir politika sergilemektedir. Lukoil Rusya'da üretimi yapılan petrol ürünlerinin alıcısı konumundaki Avrupa piyasalarında rafineri tesisleri ve boru hattı inşası alanlarında yatırımlar yaparak ilişkilerini ileri düzeye taşımaktadır. Tıpkı Gazprom gibi Lukoil'de yaptığı yatırımlar sayesinde siyasi arenada söz sahibi konumunda bulunmaktadır. Her iki şirketin ekonomiye getirisi göz önünde bulundurularak hükümet tarafından dış politikada aktif bir şekilde kullanılarak başta Batı Avrupa ülkeleri ve komşu ülkeler üzerinde etki edebilmelerini sağlamaktadır (Ünal, 2011: 37).

1993 yılı Moskova merkezli enerji kuruluşu olan *Rosneft*, Rus petrol endüstrisinin lideri konumunda ve dünyanın halka açık en büyük petrol şirketidir. Temel çalışma alanları petrol ve doğal gaz üretimi, rafine edilmesi, iç ve dış pazarda enerji kaynaklarının dağıtımı gibi birçok alanda faaliyet yürütmektedir. Bu şirkette tıpkı Gazprom gibi devletin stratejik şirketleri içerisinde bulunmaktadır. Şirketin hissedarları; %40,40'lık hisseyle JSC Rosneftgaz (%100 federal mülkiyete ait), %19,75 BP, %18,46 QH Oil Investments LLC, %10,70 National Settlement Depository, %9,60 LLC RN-Neft Kapital Invest ve geriye kalan çok az bir hisse de diğer yatırımcılara aittir. Rostneft Rusya ile birlikte Almanya, Çin, Hindistan, Ukrayna, Mısır, Ermenistan, Katar ve daha birçok ülkede faaliyet göstermektedir. Petrol üretimi sektöründe ulusal sınırlar içerisinde yaklaşık %40, dünya genelinde ise %6'nın üzerinde bir paya sahiptir. Tıpkı Gazprom gibi Rostneft'te Rus hükümetinin dış politikada kullandığı en güçlü aktörlerden birini oluşturmaktadır (Rosneft, agis, 2021).

14 Ağustos 1993 tarihli Rusya Federal Hükümeti çatisı altında faaliyet göstermeye başlayan *Transneft* petrol şirketi hisselerinin %100' ü federal mülkiyete aittir. Rusya'nın petrol sektöründeki yurt içi ve yurt dışında boru hatları sisteminin tekel konumunu elinde bulunduran bu şirket 67 bin km'nin üzerinde bir ağa sahiptir. *Transneft*'te tıpkı Gazprom ve Rosneft gibi ülkenin stratejik kuruluşlarından birisidir. Stratejik değere sahip olması dış politikada kendisinin aktif bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır. Ana faaliyet alanları, petrol boru hatlarının inşası, boruların onarımı, erken teşhis, yurtdışı nakil hatlarının inşası, taşımacılığı ve bunun dışında petrol ve petrol ürünlerinin taşımacılığına yönelik hizmetlerin sağlanmasından sorumludur.

Transneft aynı zamanda Bakü-Novorossiysk petrol boru hattının Federasyon sınırları içerisinde kalan kısmının işletilmesinden sorumludur (Transneft, agis, 2021).

1.3.2. Rusya'nın Enerji Kaynakları ve Ticareti

Rusya Federasyonu global enerji arenasının en önemli aktörlerinden biri olmaya devam etmektedir. Rusya ister petrol, isterse de doğal gaz rezervlerinin zenginliğinin yanı sıra, bu kaynaklara yönelik oldukça başarılı politikalarıyla da enerji alanının belirleyici oyuncularını arasında ilk sıralarda yer almaktadır (Pamir, 2017: 271).

Dünya'da yaşanmakta olan sıcak ve soğuk savaşların temelinde, devletlerin temel ihtiyaç duydukları enerji kaynaklarının üretimi, taşınması ve giderek önem kazanan enerji piyasasını kontrol altında bulundurma çabaları bulunmaktadır. Rusya 20. yüzyılda iki defa parçalanma süreci yaşamıştır. Bu durumun ilki 1917 yılında gerçekleşen Ekim devrimi ile Çarlık Rusya'sının yıkılması, diğeri ise 1991 yılındaki Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıdır. Bu dağılmanın ana nedeni etnik veya azınlık sorunlarının fazlaşmasından ziyade merkezi hükümetin ekonomi politikalarının başarısızlığından dolayı yönetimdeki oluşan boşluklardır (Kamalov, 2004: 17). Sovyetler Birliği'nin dağılması iki kutuplu dünyadaki güç dengelerinden birisinin yok olması ile sonuçlanmıştır. Enerji bakımından yakın çevresi olan Orta Asya ve Hazar Havzası'ndaki kontrolü kaybetmesiyle, bu coğrafyalarda oluşan güç boşluğu uluslararası alanda tek büyük güç olarak kalan ABD tarafından doldurulmaya çalışılmıştır.

Sovyetler Birliği'nin 1991'deki dağılmasının ardından petrol ve doğal gaz sektörlerindeki yaşanan sürece bakıldığı zaman halen Rusya'nın petrol ve doğal gaz üretimi, büyük oranda ülkenin yerli (devlet) enerji şirketleri tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Dağılmanın ardından gelen ilk yıllarda, özellikle petrol sektöründe özelleştirmeler (Yeltsin dönemi) yaşandıysa da sonraki (Putin) yıllarda petrol ve doğal gaz sektörlerinde yeniden devlet kontrolü sağlanmıştır. Birliğin parçalanmasının hemen ardından Batılı enerji şirketleri yeniden eski Sovyet Cumhuriyetleri'ne yönelmişlerdir. Bu yatırımların belirli bir kısmı Kazakistan ve Azerbaycan gibi eski Birlik üyesi ülkelerde mevcut sahalarda üretim artışlarının yanı sıra, yeni sahaların keşfedilmesiyle birlikte üretim alanlarının artması ile sonuçlanmıştır (Pamir, 2017: 330).

SSCB'nin ardından merkezi bir ekonomik sistemi terk eden ve kendisini Sovyetler Birliği'nin devamı olarak nitelendiren Rusya Federasyonu için yeni geçiş dönemi ekonomisi süreci başlamıştır. Bu geçiş döneminin ilk ayağı olan 1991-1998 döneminde Rusya'nın GSMH'si %30 oranında düşmüş ve yüksek enflasyonun sözkonusu olduğu bir evre yaşanmıştır (Sevim, 2014: 88).

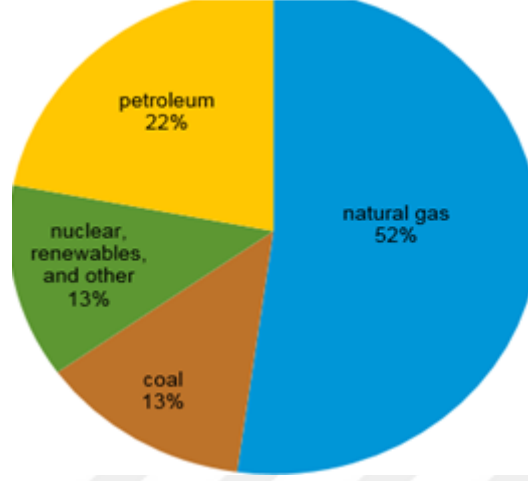
Başkan Yeltsin'in şok tedavi yöntemi diye adlandırdığı (hızlı özelleştirme), yerel yöneticilerin yeni burjuvaziye (oligarklara) dönüştüğü, devletin sahip olduğu doğal kaynakların acımasızca talan edildiği ve milli servetin belirli kişilerin elinde toplandığı, fiyatların aşırı yükselip buna karşın ücretlerin sabit kaldığı ve üretimin deyim yerindeyse durma noktasına geldiği bir ekonomik buhranı beraberinde getirmiştir. 1998 yılında baş gösteren ekonomik kriz ile ülkenin artık borçlarını ödeyemez duruma gelmesi, çöküşün dip noktasını oluşturmuş, bu durumun sonucu olarak Yeltsin 1999 yılı sonunda istifa etmek zorunda kalmıştır (Taymaz, 2005: 4).

Rusya Federasyonu'nun bağımsızlığını kazandığı tarihten itibaren ekonomisinde enerji kaynakları ihracat rakamlarının oluşturduğu yüksek oran nedeniyle bütünleşik ve resmi olarak tanımladığı *Dış Enerji Politikası* önemli bir kavramı teşkil etmektedir. İktidara gelen Putin'in bakış açısına göre eğer ülke ekonomik ve sosyal alanlarda gelişme gösteremezse yeniden bir büyük güç olma ihtimalinin kalmadığı gibi, tarih sahnesinden de silinmeye mahkûmdur. Dolayısıyla Putin liderliğindeki Rusya dış politikasını ve enerji politikasını deyim yerindeyse birleştirerek ulusal çıkar adına enerji kartını zamanı geldiğinde aktif bir şekilde kullanmaktan geri durmamıştır. İlk başkanlık döneminde Rusya ekonomisi şüphesiz dünyada yüksek seyreden petrol ve doğal gaz fiyatlarından olumlu yönde etkilenecek şekilde ülke ekonomisine gelir sağlamıştır. Ancak bu durum Rus ekonomisini enerji kaynaklarının ihracatına ve yeni boru hatlarının inşa edilmesine bağımlı kılarken, bir diğer taraftan da enerji ihracatından gelen sıcak paraya mahkûm etmektedir (Sevim, 2014: 91).

Rusya dünyada ispatlanmış üretilen doğal gaz kaynaklarının takribi %19,1'ine (38 trilyon m³), petrol kaynaklarının %6,2'ine (106,2 milyar varil) sahiptir. Bunların yanı sıra kömür rezervlerinin ise %15,2'ine (162,166 milyon ton) (BP: 2020) ve belirli bir miktarda diğer enerji kaynaklarına sahiptir. Kendisinin özellikle Avrupa devletleri karşısında büyük avantaj sağlamasına neden olan sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynakları, Putin yönetimiyle birlikte dış politikada etkin bir şekilde

kullanılmaktadır. Aşağıdaki şekilde Rusya'nın 2016 yılı birincil enerji tüketimi gösterilmektedir.

Şekil 1. Rusya'nın Birincil Enerji Tüketimi (2016)

Kaynak: EIA, agis, 2020

Rusya'nın toplam GSYİH 1,70 trilyon dolardır. Yıllık ihracatı 435,7 milyar dolar, ithalatı ise 252,1 milyar dolardır (MFA, agis, 2020). 2018 yılı Rusya Federal Gümrük Servisi verilerine istinaden, petrol ihracatından 128 milyar dolar, doğal gaz ihracatından ise 49,1 milyar dolar kazanç elde etmiştir. Bunun yanı sıra sıvılaştırılmış doğal gaz ihracatından ise 7,6 milyar dolar gelir sağlamıştır. Rusya'nın bu kaynaklardan 2018 yılı toplam geliri ise 185,7 milyar doları bulmuştur (Bloomberg HT, agis, 2020).

Rusya, 2016 yılında dünyada ham petrol üretimi açısından birinci (kira kondensatı dahil) ve kuru doğal gaz üretimi bakımından da ikinci sırada yerleşmiştir. Rus ekonomisi büyük oranda hidrokarbon kaynakları olan petrol ve doğal gaza bağlıdır. Öyle ki, bu kaynaklar federal bütçe gelirlerinin 1/3'ten fazlasını oluşturmaktadır (EIA, agis, 2020). Enerji, Rusya Federasyonu'nun ekonomik lokomotif ve bütçe gelirlerinin %50'den daha fazlasına kaynak sağlamaktadır. Petrol ve doğal gaz enerji kaynaklarının ihracatı büyük oranda Avrupa'ya gerçekleştirilmektedir.

Hidrokarbon enerji kaynaklarına sahip olan Rusya ihracatçı konumda iken, bu enerji kaynaklarına ihtiyaç duyan AB tüketici konumdadır. Her iki aktör enerji bazlı anlaşmalar geliştirirken ekonomik ve siyasi önceliklerini göz önünde bulundurarak hareket etmek istemektedirler. Rusya ve Avrupa Birliği arasında enerji ilişkileri

Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonraki sürece tekabül etmektedir. Orta Doğu coğrafyasında mevcut savaş durumunun aralıklarla devam etmesi enerjiye ihtiyaç duyan AB'yi alternatif kaynaklara yönelmesini zorunlu kılmaktadır. Rusya'nın AB ile komşu olması aynı zamanda AB'nin en büyük enerji ihracatçısı olmasını sağlamıştır. Avrupa Birliği petrol ithalatının 1/3'ü ve doğal gaz ithalatının ise %42'si Rusya tarafından karşılanmaktadır (Caşın ve Kısacık, 2018: 207). Rusya'nın ve dünyanın en büyük doğal gaz üretici şirketi olan Gazprom üretmiş olduğu 540 milyar m³ doğal gazın %25'ini Avrupa'ya ihraç etmektedir ki bu da toplam gelirin %75'ine tekabül etmektedir (Caşın ve Kısacık, 2018: 210).

Avrupa'nın açık ara en büyük doğal gaz tedarikçisi konumunda bulunan Rusya Gazprom Export tarafından 2019 yılında Avrupa ülkelerine toplam 198,97 milyar m³ gaz tedariki gerçekleştirmiştir. Bu arzın %77'si (153,39 milyar metreküp) Batı Avrupa ülkelerine (Türkiye de dahil), geriye kalan %23 (45,58 milyar metreküp) kısmı ise Orta Avrupa ülkelerine sağlanmıştır. Aşağıdaki tabloda ise her bir ülkeye ne kadar doğal gaz ihracatı yapıldığı gösterilmiştir.

Tablo 4. Gazprom Export Tarafından Avrupa'ya Doğal Gaz İhracı (2019)

Batı Avrupa Ülkeleri	Milyar m ³	Doğu ve Orta Avrupa Ülkeleri	Milyar m ³
Avusturya	16.28	Bulgaristan	2.39
Belçika	2.42	Bosna Hersek	0.24
B. Krallık	10.32	Macaristan	11.26
Almanya	57.01	Polonya	9.73
Yunanistan	2.41	Romanya	0.99
Danimarka	1.67	Kuzey Makedonya	0.30
İtalya	22.10	Sırbistan	2.13
Hollanda	8.87	Slovakya	7.27
Türkiye	15.51	Slovenya	0.34
Finlandiya	2.46	Hırvatistan	2.82
Fransa	14.04	Çek Cumhuriyeti	8.11
İsviçre	0.27		

Kaynak: GazpromExport, agis, 2021

AB; ekonomik anlamda büyüme sağladıkça ve coğrafi anlamda genişledikçe Rusya Federasyonu'na enerji alanındaki bağımlılığı giderek artacaktır. Her iki aktör de ileriki zamanlar için enerji alanında birbirilerine bağımlı kalmama adına politikalar geliştirmektedirler. Rusya'nın enerji ihracatında en büyük pazarını Avrupa ülkeleri

sağlamaktadır. Enerji nakli özellikle boru hatları vasıtasıyla hayata geçirilmektedir. Rusya Avrupa'ya doğal gaz sevkinde büyük oranda tekel konumundadır.

AB için enerjinin güvenilir kaynaklardan, uygun fiyatlarla ve aralıksız bir şekilde taşınması oldukça önem arz ederken, Rusya Federasyonu açısından da talep güvenilirliği mühim bir yere sahiptir. Bu doğrultu da her iki aktörün de taleplerine cevap veren, sürekli enerji akışında tercih edilen, uygun fiyatlı, en güvenceli yol boru hattı sistemleridir (Yurtsever, 2019: 48).

Rusya Federasyonu'nun Avrupa'ya doğal gaz ihracatının yaklaşık %25'lik bir kısmını taşıyan Yamal-Avrupa I Doğal Gaz Boru Hattı toplam kapasitesi yıllık 33 milyar m³ ve uzunluğu 4200 km'dir (Uluatam, 2010: 63). 1967 yılında Sovyetler Birliği döneminde inşa edilmiş ve yıllık taşıma kapasitesi 100 milyar m³ olan Brotherhood Doğal Gaz Boru Hattı Ukrayna üzerinden geçerek Slovakya'da iki ayrı kola ayrılmaktadır. Bu hattın kollarından biri Çek Cumhuriyeti'ne, bir diğeri de Avusturya'ya gitmektedir. Rusya-AB arasında bir diğeri hat olan Nord Stream Doğal Gaz Boru Hattı (Kuzey Akım) iki aktör arasındaki enerji güvenliğini sağlaması adına Ukrayna ve Beyaz Rusya'ya olan bağımlılığı azaltarak transit geçiş güzergahına sahip olma fırsatı sunmaktadır. Baltık Denizi'nin tabanına dönecek olan boru hattıyla Avrupa pazarlarına ulaştırılacak olan bu hattın yıllık taşıma kapasitesi 55 milyar m³'dür (Gazprom Export Transportation, agis, 2019). Gazprom yönetim kurulu başkanı Aleksey Millerin yapmış olduğu açıklamada Kuzey Akım 2 doğal gaz projesinin inşaat aşamasının tamamlandığı ve yıl sonuna kadar bu boru hattı üzerinden doğal gaz akışının sağlanabileceğini açıklanmıştır. Yaklaşık olarak 10 milyar Euro'ya mal olan bu proje Rusya'nın Avrupa pazarına gaz akışı sağlayan en önemli hatlarından biri olma özelliğine sahip olacaktır (Euronews, agis 2021).

Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı (Blue Stream); yapımına 15 Aralık 1997 tarihinde 25 yıllığına BOTAS ve Gazprom Export şirketlerinin imzaladıkları anlaşma ile başlanan bu hat Rusya'dan başlayarak Karadeniz'in tabanıyla Türkiye'ye varmaktadır. Yıllık 16 milyar m³ doğal gazı Türkiye'ye taşıyan bu hat, Avrupa'nın enerji arz güvenliği konusunda Türkiye'yi önemli bir konuma yükseltmiştir (ETKB, agis, 2020). Toplam uzunluğu 1273 km olan bu hatla 20 Şubat 2003 tarihinden itibaren Türkiye'ye gaz akışı sağlanmaktadır.

Northern Lights Doğal Gaz Boru Hattı; Avrupa Birliği'nin kullanmakta olduğu doğal gazın %23'e yakın bir kısmını karşılamaktadır. Toplamda 4500 km uzunluğa sahip boru hattının taşıma kapasitesi yıllık 32 milyar m³'dür. Rusya Soyuz Doğal Gaz Boru Hattı ile Kazakistan ve Türkmenistan'dan ucuz fiyata satın almış olduğu doğal gazı bu boru hattı ile Avrupa ülkelerine ihracatını gerçekleştirmektedir. Yıllık taşıma kapasitesi 32 milyar m³ olan boru hattı Ukrayna sınırları içerisinde iki kola ayrılmaktadır. Bu kollardan ilki Moldova-Romanya-Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye gelirken bir diğer kolu da Transgaz hattına bağlanmak suretiyle Çek Cumhuriyeti'ni geçerek Almanya'ya kadar uzanmaktadır (Uluatam, 2010: 64). Türkiye ile Rusya arasında 2016 yılında imzalanan anlaşma çerçevesinde projenin 2019 sonunda aktif hale getirilmesi planlanmaktadır. Hayata geçirilmesi planlanan bu proje ile Türkiye'nin yanı sıra birlikte Güneydoğu Avrupa'ya da doğal gaz sevkiyatı sağlanacaktır. TurkStream adı verilen doğal gaz hattının yıllık kapasitesi 15,75 milyar metreküptür (Gazprom, 2020). Bu projenin 8 Ocak 2020 tarihinde Türkiye ayağı açılmıştır. Toplamda yıllık 31,5 milyar m³ doğal gaz taşıma kapasiteli bu hattan akışı sağlanan doğal gazın 15,75 milyar m³'ü Türkiye'ye verilmektedir. Bu hatlar dışında Rusya enerji kaynaklarını birçok boru hattı ve tankerler vasıtasıyla ihraç etmektedir. Rusya'nın Türkiye ve Avrupa'ya boru hatlarıyla sağlamış olduğu doğal gaz ihracatını ve geçiş güzergâhlarını aşağıdaki haritada daha açık bir şekilde görmek mümkündür.

Şekil 2. Rusya'dan Avrupa'ya Giden Doğal Gaz Boru Hatları

Kaynak: Enerjigazetesi, agis, 2021

Rusya Federasyonu Avrupa Birliği ülkeleri dışında Kuzey-Doğu ülkeleri ile de enerji alanında iş birlikleri imzalayarak petrol ve doğal gaz ihracatı gerçekleştirmektedir. Ülke ekonomisinin hızlı bir gelişme gösterdiği Çin sanayi üretimi konusunda her geçen gün enerjiye daha bağımlı hale gelmektedir. Çin'in dışında Japonya ve her iki (Kuzey-Güney) Kore ülkeleri de Rusya ile enerji alanında iş birlikleri geliştirmektedirler. Bu durum karşısında Rusya da sadece Avrupa pazarına bağımlı kalmanın ülkesine ileriki yıllarda risk oluşturacağını bildiğinden bu ülkeler ile enerji ticaretinde sıkı iş birlikleri kurmaya yönelik politikalar geliştirme konusunda adımlar atmaktadır.

Moskova'nın bakış açısına göre Rusya'nın Uzak Doğu bölgesinin ekonomik anlamda kalkınması ile Kuzey Doğu Asya bölgesi enerji kaynakları, enerji arz-talep bağlamında iç içe geçmiş konumdadırlar. Bu yüzden bölgenin ekonomi temelli gelişimi büyük oranda başta Çin, Japonya ve İki Kore ülkeleri olmakla Kuzey Doğu Asya ülkeleriyle kurulacak olan enerji iş birliklerine bağlıdır. 2030 yılında, günde 12 milyon varil petrol ithalatı hacmine ulaşması beklenen Çin yükselen enerji arzı talebi konusunda bölgenin en başlıca aktörüdür (Sevim, 2014: 93).

Rusya açısından ülkenin doğu istikametine doğru inşa edilecek olan petrol ve doğal gaz boru hatları, Kuzey Doğu Asya enerji pazarına girebilmek ve bölgeyi kalkındırabilmek için temel araçlardır. Bu bağlamda Putin'in 2002 yılındaki konuşmasında Doğu Sibiryaya petrol boru hattının (ESPO) Rusya'nın Uzak Doğu bölgelerinin çıkarları da göz önünde bulundurularak yapılmasının elzem olduğu vurgusunu yapmıştır. Doğal Gaz boru hatları ve LNG sektörünün de büyümeye devam etmesi hem Rusya'nın uzak doğusu için hem de Uzak Doğu pazarına girebilme adına stratejik önemdedir. Ülkenin Sakhalin adasında ve Vladivostok bölgesindeki doğal gaz rezervleri ihracat yönünden oldukça önemli potansiyellere sahiptir... (Sevim, 2014: 93-94).

Rusya ve Çin arasında petrol ticareti tarihi 2001 yılında her iki ülke başkanlarının katılımı ile imzalanan İyi Dostluk ve Komşuluk Anlaşması'na dayanmaktadır. ESPO'nun tamamlanmasına kadar Rusya Çine petrol ihracatını trenyolu ile gerçekleştirmiştir. ESPO'nun hizmete girmesi iki ülke arasındaki petrol ticaretinin gelişmesini sağlamıştır. İkinci Rusya-Çin petrol boru hattı 31 Aralık 2018 tarihinde faaliyete başlamıştır. Böylelikle Çin Rusya'dan ithal ettiği petrolü iki katına çıkarabilecektir. Günde ortalama 600 bin varil, yılda ise 30 milyon ton petrolü

taşıyacak olan bu hat Rusya'nın Asya pazarına daha çok enerji ithal etme politikalarında başarılı olduğu anlaşılmaktadır (Bloomberg, agis, 2019).

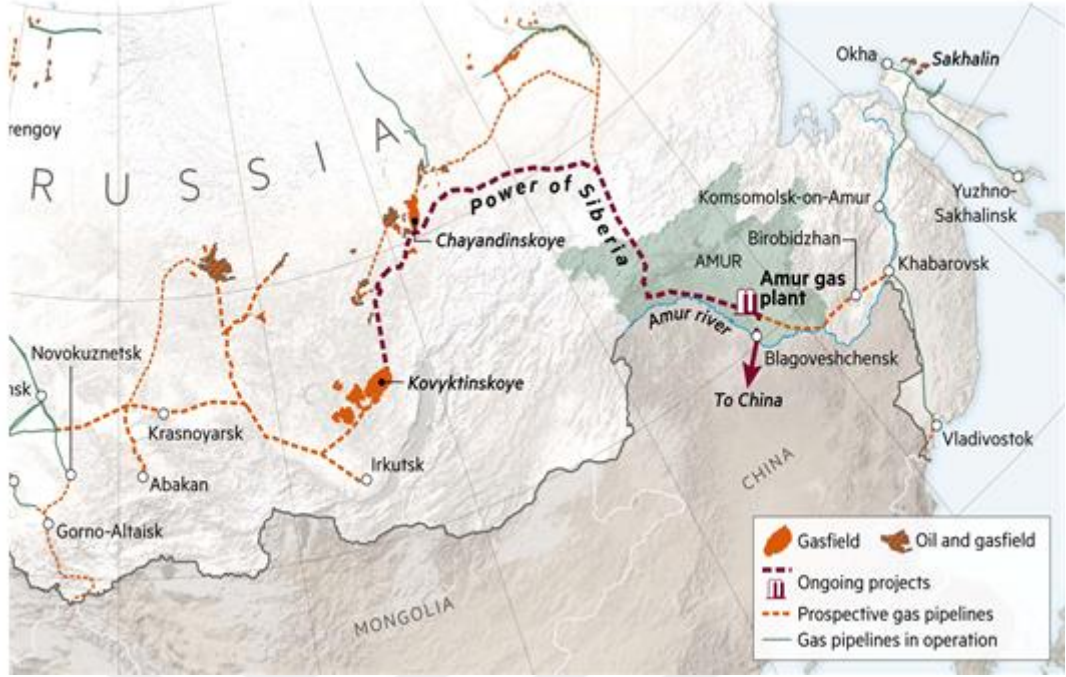
Şekil 3. Rusya-Çin Petrol Boru Hattı

Kaynak: Dünyaenerji, agis, 2021

İki ülke arasındaki doğal gaz ticaretine baktığımızda ise 2 Aralık 2019 tarihinde Çin'e inşası tamamlanan 3000 km uzunluğundaki Sibirya'nın Gücü doğal gaz boru hattı, toplam değeri 400 milyar dolar ve 30 yıllığına yapılan bir anlaşmadır. Anlaşmayla birlikte her yıl Çin'e 38 milyar m³ doğal gaz taşınabilecektir. Bu hattın tam kapasite çalışmaya başlaması ise 2025 yılında planlanmaktadır (BBC Türkçe, agis, 2021).

Şekil 4. Sibiry'a'nın Gücü Doğal Gaz Boru Hattı

Kaynak: Stratejikortak, agis, 2021

Tam anlamıyla bir ada ülkesi olan Japonya enerji kaynakları bakımından dışa bağımlı bir ülkedir. İhtiyaç duyduğu petrol ve doğal gazı Orta Doğu ülkelerinden ve Rusya Federasyonu'ndan karşılamaktadır. Ülkenin enerji talebi açısından Orta Doğu kaynaklarına bağımlı olması gelecek yıllar için risk faktörü oluşturmaktadır. Rusya'nın enerji ticaretinde Japonya'nın payı artma eğilimindedir. İki ülke arasındaki enerji alanında iş birliği 1990 sonrası döneme tekabül etmektedir. Ülkeler arasında boru hattının olmaması LNG sektörünün büyümesini sağlamıştır. Bu bağlamda her iki ülke arasında devlet ve özel şirketler aracılığı ile enerji projeleri geliştirilmektedir.

Rusya'nın doğal gaz alanında en büyük özel şirketi olan Novatek Kuzey Kutbu'ndaki Yamal LNG (sıvılaştırılmış doğal gaz) projesinden Japonya'ya ilk teslimatın gerçekleştiğini açıklamıştır. Konuya ilişkin olarak açıklama yapan Novatek Yönetim Kurulu Başkanı Leonid Mikhelson, "Japonya önemli bir LNG pazarı ve LNG pazarlama stratejimizdeki öncelikli yerlerden biri" diye açıklama yapmıştır (Akşam Gazetesi, agis, 2019). Her iki Kore ülkesi ile de enerji alanında iş birliği yapım süreçleri devam etmektedir.

1.3.3. Rusya'nın Enerji Stratejisi

Rusya'da 7 Mayıs 2000 tarihinde devlet başkanı seçilen Putin ile birlikte ülkede geniş çaplı değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Gerçekleştirmiş olduğu merkeziyetçi politikalar sayesinde ülke içerisindeki kontrol mekanizmasını yeniden tesis eden Putin, uluslararası arenada RF'nin imajının değiştirilmesi konusunda da başarılar kazanmıştır (Özel, 2010: 123-125).

Rusya 1990'lı yıllardan farklı olarak 2000'lerin ilk başlarından itibaren dış politikada uygulama değişikliğine gitmiştir. Ülke ekonomi stratejisini değiştirerek metal, tahıl ve özellikle enerji gibi doğal kaynaklarını geliştirerek ihraç etmeye başlamıştır. Uygulanan bu strateji, Rusya'nın kaldırabileceği ve en azından orta vadede ülkeyi kalkındırabilecek bir ekonomik sistemi oluşturmuştur. Gazprom'u özellikle Rus Hükümetinin dış politikada bir kolu yapmakla birlikte, doğal gaz üzerinde Avrupa'yı adeta kendisinden bağımlı duruma getirerek devleti jeopolitik açıdan güçlendirmiştir (Sevim, 2013: 73).

Kremlin artık iç ve dış politikada bağımsız bir politika yürüttüğü gibi, dış politikada artık bazı araçlardan daha etkin bir şekilde yararlanmaya başlamıştır. Sovyet sonrası ilk on yıl iç siyasal sorunlarla uğraşan Rusya Putin faktörü ile birlikte ülkenin tekrardan ayağa kalkmasında ve uluslararası arenada yeniden sözü geçen aktör olma adına attığı adımlarda, uluslararası ortamın da etkisinin bulunduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Zira ekonomik alanda dünyada yaşanan hızlı gelişmeler o cümleden Çin ve Hindistan ekonomilerinin hızlı büyümesi karşısında enerji taleplerinin artış göstermesi ve enerji kaynaklarının yoğun olarak bulunduğu bölgelerde yaşanan istikrarsız durum, enerji fiyatlarının yükselmesi ile sonuçlanmıştır (Nogayeva, 2011: 55-56).

Rus ekonomisinin enerji ihracatına olan bağımlılığı, devletin enerji stratejilerinin temel amacı dünya enerji piyasasındaki konumunu güçlendirerek devamlı hale getirmektir. Bu enerji stratejilerini şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

1. Orta Asya devletleri nezdinde enerji arzı üzerindeki tekel konumunu devam ettirmek.

2. Orta Asya'daki petrol ve doğal gaz enerji kaynaklarını kendi kontrolü dışındaki alternatif boru hatlarıyla dünya piyasalarına açılmasının karşısını almak;

bu bağlamda enerjiyi daha makul fiyata taşıyacak yeni boru hatları inşa ederek, olası boru hatlarını dezavantajlı konuma getirmek.

3. Yeni boru hattı sistemleri inşa etmek suretiyle Avrupa'daki ihracatını gerçekleştirdiği ülkelere, enerji naklini üçüncü ülkeye gerek kalmaksızın gerçekleştirmek.

4. Avrupa pazarındaki enerji dağıtım şirketlerinin Gazprom tarafından satın alınarak, Rusya dışındaki alternatif projelerin karşısının alınması.

5. Rusya'nın devlet kontrollü doğal gaz devi olan Gazprom'un tekel konumunun korunması, farklı enerji şirketlerinin Rusya veya Orta Asya'da var olan enerji sahalarını kontrol altında bulundurarak, üretim ve taşımada söz haklarının olmalarının engellenmesi.

6. Katar ve İran'ın enerji üreticilerinin Avrupa pazarlarına girmemesi adına politikaların hayata geçirilmesi.

7. Yabancı doğal gaz üreticilerinin hisselerini satın almak yoluyla, bahsi geçen üreticilerin doğal gaz satış politikalarına etki edilmesi (Kantörün, 2010: 93-94).

Rusya'nın 2003 yılında son halini alan *2020'ye Rus Enerji Stratejisi* başlıklı belgesine kadar tutarlı, etkili, kayda değer dış politika aracı olarak kullanılabilecek bir enerji politikasından bahsetmek neredeyse mümkün değildir. İç ve dış siyasal ortamın da bu zamana kadar bu türden bir aracın oluşmasına olanak sağlamadığı da söylenebilir. Bu zamana kadar mevcut enerji politikaları büyük oranda özel ve bir kısım devlet şirketlerinin de yer aldığı aktörler tarafından belirlenmiştir. Sovyetler Birliği zamanında olduğu gibi merkezi planlama ve kontrol mekanizmasından bahsetmek mümkün değildir. Bu da Yeltsin dönemi hızlı özelleştirme politikaları çerçevesinde devletin petrol endüstrisini özelleştirerek iç ve dış politikada devlet dışı aktörlere ülke yönetiminde söz edinme hakları sağlamıştır. Bu minvalde 11 özel şirkete devredilen yapı, merkezi hükümetin denetimi dışında bırakılmıştır. Bu dönem özel şirketlerinin yöneticilerinin, enerji alanında devlet hazinesine para aktaran önemli aktörler olarak hükümetin karar alma mekanizması üzerinde etki edebildikleri hatta belirleyici konumda oldukları bir dönemdir. Böyle bir durumun ortaya çıkması Sovyetler Birliği döneminde olduğu gibi merkezi bir planlamanın ve kontrol mekanizmasının olmamasından kaynaklanmıştır (Çelikpala, 2007: 12-13).

Putin yönetimi ile birlikte, ademi-merkezileşme ve özelleştirmeden, merkezileştirme ve devletleştirmeye doğru yön değiştirmeye başladığını görmek mümkündür. Ülkenin dış politikadaki en güçlü silahları olan petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklı şirketler sistemli bir şekilde devletleştirilmeye başlanmıştır. Doğal kaynaklar üzerinde kontrol mekanizmasının sağlanmasının bir yolu devletleştirmeye, bir diğer yolu da bölgesel yönetimlerin (cumhuriyetler, eyaletler, vb.) yetkilerinin azaltılarak, bölgesel yöneticilerin merkeze daha bağımlı hale getirilmesi olmuştur (Taymaz, 2005: 4-5). Putin iktidarı enerjiyi etkin bir dış politika aracı olarak kullanma yolunda devletin elinde bulunan Gazprom'u yeni politika yapım sürecinde merkeze yerleştirerek farklı bir strateji izlemiştir. Aynı dönemde Amerika'nın Irak'ı işgal etmesi enerji alanında artan petrol fiyatları yanında, hem fiyat hemde çevresel faktörler açısından daha uygun olan doğal gazın kullanım alanları yaygınlaşmıştır. Bu durum Putin'in izlemiş olduğu enerji politikasını başarılı kılmış ve Moskova'nın bu durum karşısında enerji konusuna daha farklı yaklaşmasına neden olmuştur (Çelikpala, 2007: 12).

2008-2009 ekonomik kriz Rusya açısından az hasarlı bir şekilde atlatılmış olsa da ülkenin petrol üretimi, keşif çalışmaları ve yatırımları etkilenmiştir. Yaşanan bu kriz esnasında Rusya'nın hem iç üretiminin hem de enerji ihracat rakamlarının düşmesi, planlanan bütçe tahminlerini etkilemiş ve 2020 yılına kadarki dönemi kapsayan bir önceki Enerji Strateji Belgesi'nin güncellenmesi zaruret halini almıştır. Rus enerji endüstrisinin en kısa sürede ayağa kaldırılmasını hedefleyen bu plan, hükümet tarafından üç kademeli olarak 2009'da yeniden yayınlanmıştır. Kısaca; birinci dönem olan 2013-2015 yıllar arasında 2008 yılında yaşanan ekonomik krizin etkilerini bütünüyle ortadan kaldırmak ve üretim alanlarında düşüş yaşanan sahaların yerini yenileri ile değiştirilerek enerji sektörünün modernleştirilmesi hedeflenmektedir. 2015-2022 arası ikinci dönemde ise Rusya'nın Uzak Doğu ve Doğu Sibirya bölgelerinde yeni petrol ve doğal gaz yataklarının oluşturulması hedeflenmektedir. Üçüncü ve son aşamayı kapsayan 2022-2030 arası dönemde ise ülke ekonomisine mutlak surette petrol ve doğal gaz ile birlikte alternatif enerji kaynakları da dahil edilerek ekonomi üzerindeki hidrokarbon ihracatının yaratmış olduğu bağımlılığı azaltmak hedeflenmiştir (Barentsobserver, agis, 2020).

2030 yılı Enerji Strateji 'si belgesinde yer alan bir diğer önemli husus ise, Avrupa enerji pazarının Rusya'nın toplam enerji ihracatındaki yüzdesinin kademeli

olarak azaltılmasıdır. Bunun sebebi Uzak Doğu'daki yeni pazarlar olan Çin, Japonya ve İki (Kuzey ve Güney) Kore ülkesinin enerji ithalatında önemli aktörler olarak kendilerini göstermeleridir. Bunun dışında, Strateji belgesinin bir diğer aşaması için bulunulan tahminlere göre Rus petrolü ithal edecek olan Doğu pazarının toplam enerji ihracatındaki payının %6'dan %22-25'e, doğal gaz ithalatındaki payının %0'dan %19-20'ye çıkarılması hedeflenmektedir (Energystrategy, agis, 2020). Bu yüzden Çin, Japonya ve İki Kore, yeni Rus enerji stratejisinin merkezinde yer almaktadır. Genel bir değerlendirme yaptığımızda, Enerji Strateji Belgesi amaçlanan hedefler açısından uygulanması her ne kadar zor gözükse bile, bu belge Rus dış enerji politikası açısından cep kitabı niteliği taşımaktadır (Sevim, 2014: 93). Hem Rusya açısından enerji ihracatında büyük oranda Avrupa'ya bağımlı kalınması, hem de Avrupa'nın enerji ithalatındaki Rus enerji kaynaklarına bağımlılığı enerji arz-talep güvenliği açısından oldukça önemli riskler taşımaktadır. Bunun için de Rusya'nın yeni ihracat pazarları (Uzak Doğu) arayışı içerisinde bulunması, Avrupa'nın da ithalat pazarları (Azerbaycan ve Orta Asya) arayışları içerisinde bulunmaları ülke ekonomileri için oldukça önemli hususlardan biridir.

İKİNCİ BÖLÜM

RUS ENERJİ POLİTİKASINDA GÜNEY KAFKASYA

Bu bölümde sırasıyla ilk önce Güney Kafkasya coğrafyasının bağımsız devletleri olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan hakkında bilgi verilip, bu coğrafya üzerinde iki yüz yılı aşkındır hâkim güç konumunda bulunan Rusya Federasyonu için önemi anlatılıp, SSCB döneminde enerji alanında bu üç ülkenin rolü incelenecektir. Ardından Rusya'nın enerji politikalarında Güney Kafkasya anlatılacaktır. Konumuzla alakalı olarak enerji arz ve talep güvenliği açısından küresel ve bölgesel aktörlerin (ABD, AB, İran ve Türkiye) bölge ülkeleri ile ne tür enerji politikaları geliştirmeye çalıştıkları ele alınacaktır.

2.1. Güney Kafkasya ve Ülkeleri

Kafkasya kelimesine bilinen tarih içerisinde ilk defa Eski Yunan bilginlerinden biri olan Aiskhylos'un MÖ. 490'da kaleme almış olduğu "Zincire Vurulmuş Zevk ve Eğlence" isimli eserinde rastlanmaktadır. Yazar bu coğrafyadaki dağ silsilelerini adlandırmak için "Kavkasos Dağı" tanımlamasını kullanmıştır. Eski Yunan'dan Romalılara ise "Kavkasus" olarak isimlendirilen bu bölge, Rönesans'tan sonra, Hümanistler' in eserlerinde, "Caucasus", "Caucasia", "Caucasie" olarak adlandırılmıştır (Kırzioğlu, 1993:15-16).

Kafkasya coğrafyasının coğrafi sınırlarına baktığımız zaman batı sınırı Azak Denizi ve Karadeniz ile doğu sınırı bir bütün olarak Hazar Denizi ile, kuzeyde Rusya, güneyde İran ve güney-doğu istikametinde de Türkiye ile sınır teşkil etmektedir. Kafkasya "Kuzey-Güney" ve "Doğu-Batı" mihverleri arasında adeta bir geçiş yolu olarak da adlandırılmaktadır. Asya ve Avrupa kıtalarını birbirine bağlayan Kafkasya jeostratejik açıdan oldukça önemli toprak parçasıdır. İsmi bu coğrafyada bulunan Kafkas sıra dağlarından almakla birlikte genel olarak iki kısma ayrılmaktadır (Kantarıcı, 2006: 23 ve Özbay, 2009: 7). Bu bölge toplamda 450.000 km² alanı kapsamaktadır. Bölgenin kuzey ve güney olarak ikiye ayrılmasında coğrafi konumun olduğu kadar bölgede mevcut olan siyasi yapının da etkisi vardır. Kuzey Kafkasya olarak adlandırdığımız bölge kuzeybatıda Novorossisk'ten güneydoğuda Bakü istikametinde uzunluğu 1300 km, genişliği ise ortalama 150-200 km olan Büyük Kafkas Dağlarının kuzeyinde bulunan bölgeye verilen addır. Aynı zamanda bu bölge Ruslar tarafından Kafkasönü olarak da adlandırılmaktadır. Bu dağ silsilesinin güney

kısmında kalan bölgeye ise Güney Kafkasya denilmektedir. Güney Kafkasya coğrafyasında da Küçük Kafkas sıra dağları bulunmaktadır.

Şekil 5. Kafkasya Siyasi Haritası

Kaynak: Ajans Kafkas, agis, 2020

Bu coğrafyaya siyasi açıdan baktığımızda Kuzey Kafkasya, Rusya Federasyonu'nun kontrolü altında bulunmaktadır. Burada 4 özerk cumhuriyet (Çeçenistan, İnguşetya, Dağistan, Kabardina-Balkarya, Kuzey Osetya) ile 2 özerk bölge (Karaçay-Çerkez ve Adige) yer almaktadır. Güney Kafkasya'ya baktığımız zaman ise 3 bağımsız devlet (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) ve bu devletlerden Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan, Gürcistan'a bağlı Abhazy ve Acara özerk cumhuriyetleri bulunmaktadır. Güney kısmında Kuzeye nispeten daha karmaşık olan Küçük Kafkas dağları yerleşmektedir. Kafkas Dağlarının bu karmaşık yapısı kuzey ile güney arasında ulaşım yönünü bir hayli kısıtlamaktadır. Buna rağmen ulaşım her iki tarafa da Karadeniz ve Hazar Denizi sahil yollarından ve Daryal, Derbent, Mamison ve Glohor kara geçidi yollarından sağlanmaktadır (Oktay ve Cerrah, 2018:28). Kafkasya coğrafyasının sahip olduğu bu karmaşık özellikler aynı zamanda kendisinin jeopolitik durumunu da şekillendirmektedir. Bölgenin sahip olduğu jeopolitik özellikleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

1. Büyük oranda dağlık yapıya sahip olan ve birbirine geçit vermeyen vadilerden oluşan Kafkasya coğrafyası kendine has bu yapıyla bölgenin sosyo-politik yapısının oluşmasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu zorlu coğrafi koşullardan dolayı farklı etnik gruplardan gelen toplumlar, tarih boyunca yaşanan işgallerden kendilerini muhafaza edebilmiş ve kültürlerini koruyarak sürdürebilmişlerdir (Demir, 2003: 59-60)

2. Kafkasya coğrafyası tarihte güç merkezi olan veya da bu özelliği taşıyan bölgesel ve küresel anlamda güçlü devletler arasında bir tampon bölge olma özelliğini kendisinde barındırmaktadır. Bölgeye komşu olan Ruslar, Türkler, İranlılar ve Araplar bölge ile çok yakından ilgilenmişler ve bu coğrafya üzerinde egemenlik kazanmak için birbirileri arasında birçok defa savaşmışlardır. Eğer tarihi süreci inceleyecek olursak göreceğiz ki, Kafkasya'ya egemen olan güçler Avrasya coğrafyasında büyük avantajlar sağlamıştır. Fakat ne hazindir ki, Kafkasya üzerinde hiçbir bölgesel veya küresel güç kalıcı bir egemenlik kuramamıştır (Oktay ve Cerrah, 2018: 29).

3. Bu bölge Avrasya steplerini güneye yani sıcak denizlere bağlayan coğrafi konuma sahiptir. Bu ve birçok neden den dolayı bu coğrafya tarihte step-Karadeniz ve Anadolu-Karadeniz (Davutoğlu, 2003: 124) eksenli güç merkezleri arasında 21. yüzyılda da farklı yöntemler kullanılarak devam etmektedir.

4. Bu coğrafya ayrıca doğu-batı ve aksi yöndeki geçiş yollarının da üzerinde yerleşmektedir. ABD ve AB gibi gelişmiş ekonomileri için ihtiyaç duydukları Hazar Havzası enerji kaynaklarına bu bölgeden ulaşmaktadırlar. Bunun dışında serbest piyasa ekonomisiyle yakın zamanda tanışmış ve bir dönüşüm içerisinde bulunan Kafkasya ve Orta Asya devletleri sahip oldukları zengin enerji kaynakları açısından potansiyel bir pazar niteliğini de kendilerinde barındırmaktadır. Bu bölgeye ulaşmak isteyen Batı dünyası var olan uluslararası konjonktür nedeniyle Kafkasya'yı kullanmak mecburiyetindedir (Oktay ve Cerrah, 2018: 29).

5. Kafkasya, eski dünyanın (Asya, Avrupa ve Afrika) içerisine geçirilmiş 5000 km uzunluğa sahip ve karşılıklı bağlantılı iç denizlerin meydana getirdikleri bir suyolunun doğu ucunda yerleşmektedir. Tarihte kıyı şeritleri farklı medeniyetler tarafından işgale maruz kalan bu su havzası Akdeniz, Ege Denizi, Marmara Denizi, Boğazlar, Karadeniz, Hazar Denizi ve Azak Denizi'nden oluşmaktadır (Yanar, 2002: 20).

Şekil 6'da görülebileceği üzere zengin Hazar Havzası enerji kaynaklarına ulaşmak isteyen ABD ve AB ülkeleri Azerbaycan hattını kullanmak zorundadırlar.

Şekil 6. Hazar Havzası Enerji Kaynakları

Kaynak: EIA, agis, 2020

Gürcistan ise Güney Kafkasya'nın üç bağımsız devleti içerisinde açık denizlerle bağlantısı olan tek devlet olma özelliğine sahiptir. Gürcistan Kafkasya ve Orta Asya coğrafyasını Karadeniz üzerinden öncelikle Avrupa'ya ve ardından da tüm dünyaya bağlamaktadır. Ermenistan'ın durumu göz önünde bulundurulduğu zaman Gürcistan'ın ehemmiyeti daha açık bir şekilde görünecektir. Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkileri dikkate alındığı zaman BTC, TANAP, BTE, BTK gibi projeler düşünüldüğünde Güney Kafkasya'da jeopolitik dengenin nasıl kurulmuş olduğunu daha iyi anlayabiliriz. Ayrıca Batı dünyası tarafından desteklenen bu proje ve devletler karşısında Rusya-İran-Ermenistan üçlüsü yer almaktadır (Oktay ve Cerrah, 2018:30).

Bununla birlikte ihtiyaç duyulan enerjiye daha güvenli bir şekilde ulaşım da bu mevcut sorunların çözümüne bağlıdır. Bu iktisadi potansiyel, bölgenin karmaşık yapısından da etkilenecek Rusya Federasyonu, Türkiye ve İran gibi bölgeye komşu

ülkeleri de harekete geçmeye sevk etmiştir. Bununla birlikte dünyada en fazla enerji ithalatçısı konumunda olan ABD'nin de bu coğrafyadan uzak kalacağını söylemek mümkün gözükmemektedir. ABD'nin Hazar Havzası enerji kaynaklarına ve Kafkasya üzerindeki politikaları yukarıda sayılan nedenler doğrultusunda şekillenmektedir. Bununla birlikte bölgeye özel önem veren Çin ve İsrail'i de unutmamak gerekir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin 2017 yılında tarihi İpek Yolu'nu yeniden canlandırma adına başlattığı *Bir Kuşak, Bir Yol* projesi kapsamında Kafkasya'nın önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bir diğer güç olan İsrail ise Kafkasya devletlerinin enerji, askeri ve ekonomik anlamda en güçlü devleti olan Azerbaycan ile saydığımız bu nedenlerden dolayı ilişkiler geliştirerek kendisine düşman olarak tanımladığı İran'ı kuzeyden kuşatma stratejisini uygulamaktadır (Oktay ve Cerrah, 2018: 31-32).

Azerbaycan İran ile sınırının olması yanında sahip olduğu zengin hidrokarbon kaynakları bakımından da Güney Kafkasya devletleri arasında İsrail'in en iyi ilişkide bulunduğu ülkedir. Günümüz açısından enerji ihtiyacının yaklaşık %30'unun Azerbaycan'dan karşılanması bile bu ülkeyi kendisi açısından önemli bir ülke haline getirmektedir. Azerbaycan Türkiye ve Mısır'ın ardından İsrail ile karşılıklı ekonomik ve stratejik ilişki içerisinde bulunan ve halkının büyük bir bölümünün Müslüman olduğu üçüncü ülkedir. Her iki ülkenin de benzer bir dış politika hedeflerinin ve sorunlarının varlığı ilişkilerin hızlı bir gelişim göstermesini sağlamıştır. Öncelikle bölgesel yalnızlık, komşu ülkelerle mevcut sorunlar, İran'ın yayılcı dış politikasından duyulan endişe ve Hazar enerji kaynaklarının güvenliği gibi meseleler bu ülkelerin dış politikalarını etkileyen temel unsurlardır (Özdaşlı, 2017: 180-181).

Kafkasya bölgesi, bir ucu Avrasya'nın en zengin ve sanayileşmenin yüksek olduğu batı kısmında, diğer ucu ise sanayisi için ihtiyaç duyduğu enerji kaynaklarını barındıran doğu kısmında yer almaktadır. Kafkasya ortaya çıkan bu iletim ağının merkezinde bulunması hasebiyle küresel güçlerin doğrudan müdahil olduğu bir alanı ifade etmektedir. Aynı zamanda bölgeye komşu olan Rusya, Türkiye ve İran için ulusal güvenlik ve tarihi çıkarlar açısından çok önemli konumda yerleşmektedir. Fakat *Avrasya Balkanları*'nin ekonomik potansiyel bakımından sıralanan güvenlik ve tarihi çıkarlardan ziyade daha da önemli bir yere sahiptir. Bu coğrafya, kaynak bakımından büyük sayılan petrol ve doğal gazın yanında değerli metaller ve altın madenlerine ev sahipliği yapmaktadır (Brzezinski, 2005: 177-178). Şekil 7'de de

görülebileceği üzere bölge üzerinde her geçen gün enerji nakil hatlarının sayısı artış göstermektedir.

Avrasya coğrafyasında farklı güç merkezlerinin jeopolitik çıkarlarının üst-üste düşmesinden söz edilirken, ilk önce zengin enerji kaynaklarına sahip Hazar Denizi ve Karadeniz arasında bulunan Güney Kafkasya akla gelmektedir. Adı geçen bu coğrafya jeopolitik, jeoekonomik ve jeostratejik nitelikleriyle 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarından Çarlık Rusya ve Osmanlı İmparatorluklarının, 20. yüzyılın başlarından Avrupa İmparatorluklarının ve ABD'nin, 20. yüzyılın sonlarından itibaren yani SSCB'nin parçalanmasıyla birlikte yeniden çok uluslu dünyanın dikkatini kendi üzerine çekmeyi başara bilmiştir. Bu bölgeye genel özellikleri ile baktığımızda büyük jeopolitik hesapların yapıldığı mekân olarak tanımlanmakla birlikte, burası öncelikle sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervleri, küresel ulaşım ve iletim hatları üzerindeki elverişli konumu sayesinde dikkatleri üzerine çekmektedir (Hasanov, 2016: 11-12).

Şekil 7. Kafkasya Enerji Hatları

Kaynak: Eurasiangeopolitics, agis, 2021

2.1.1. Azerbaycan

Azerbaycan Cumhuriyeti asli kurucu unsurunun Türk ve Müslüman olduğu yegâne Güney Kafkasya devletidir. Sınır komşuları; kuzeyde Rusya Federasyonu (390

km), doğuda Hazar Denizi (816 km), güneyde İran (765 km), kuzey-batıda Gürcistan (471 km), güney-batıda Ermenistan (1007 km) ve yine güney-batıda Türkiye Cumhuriyeti (15 km) ile toplamda kara ve su sınırı olarak 3360 km sınır uzunluğuna sahiptir. Yüzölçümü 86,6 bin km² alana sahip en büyük Güney Kafkasya devletidir (Aliyeva, 2021). Azerbaycan Türkleri dışında ülkede Rus, Lezgi, Tat, Avar, Ahıska Türkleri, Talış, Ermeni, Yahudi vb. nüfus yaşamaktadır. Azerbaycan karmaşık etnik yapının bir arada yaşadığı ülkelerden biridir. 10 milyon nüfusa sahip ülkede din faktörü belirleyici konumda değildir. Başkenti Bakü şehri olan Azerbaycan 59 bölge, 11 şehir ve bir özerk cumhuriyet (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti) ile bir de Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinden oluşmaktadır.

Genel kanının aksine Azerbaycan Cumhuriyeti 1991 yılında değil, 28 Mayıs 1918'de doğuda ilk Türk ve Müslüman Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Mehmet Emin Resulzade önderliğinde kurulmuştur. Kurulan bu devlet toplamda 23 ay varlığını sürdürebilmiş, 1917 Ekim devrimi ile birlikte Çarlık Rusya'sının yıkılmasıyla sonuçlanan İhtilalin ardından 1920 yılı 27-28 Nisan tarihinde Kızıl Ordu tarafından işgal edilerek yeni kurulan Sovyet yönetimi çatısı altına alınmıştır. Bu durum 1991 yılı Sovyetler Birliğinin dağılmasına kadar devam etmiş ve diğer eski Sovyet ülkeleri gibi bağımsızlığını yeniden ilan etmiştir. Yeniden bağımsızlığını kazanan bu devlet tıpkı Sovyet yönetimi zamanında olduğu gibi yeni dönemde de sahip olduğu zengin enerji kaynakları ve jeopolitik konumdan dolayı bölgesel ve küresel güç odaklarının ilgi merkezinde olmaya devam etmektedir.

2.1.2. Gürcistan

Gürcistan Cumhuriyeti Karadeniz'e kıyısı olan tek Güney Kafkasya ülkesidir. Toprak bakımından (69.700 km²) büyük sayılmayan bu ülke yerleştiği coğrafi alan açısından bölgesel ve dünya devletlerinin ihtiyaç duydukları Hazar Havzası enerji kaynaklarının ulaşım yolu üzerinde yerleşmesi kendisine özel önem verilmesini sağlamaktadır. Bağımsızlığını yeniden tahsis eden Gürcistan 3.989 bin nüfusa sahip olmasına bakmayarak oldukça heterojen bir yapıya sahiptir. Başkenti Tiflis olan Gürcistan enerji kaynakları bakımından son derece yoksul bir ülkedir (Milliyet, agis, 2020). Diğer GK ülkeleri gibi Gürcistan'da ilk bağımsızlığını 1918 yılında ilan etmiş olup varlığını 1920 yılındaki Kızıl Ordunun ülkeyi işgal etmesine kadar sürdürebilmiştir. Mevcudiyetini 1991 yılı Sovyetler Birliği'nin parçalanmasına kadar

Moskova merkezli sürdüren bu ülke ihtiyaç duyduğu petrol ve doğal gazı diğer Sovyet ülkelerinden temin etmiştir.

Kuzey Kafkasya'ya ve dolayısıyla Rusya'ya, coğrafi bakımdan, en yakın ülke olan Gürcistan'ın doğusunda Azerbaycan, güneyinde Ermenistan, kuzeyinde Rusya ve güneybatısında Türkiye ile sınıra sahiptir. Rusya ile sınırının olması ülkenin; Dağıstan, Çeçenistan, Karatay-Çerkez, Kabartay-Balkar, Kuzey Osetya, İnguşetya özerk cumhuriyetleri gibi sorunlu bölgelerle kara sınırın bulunmasını sağlamıştır (Yalçınkaya, 2006: 168). Gürcistan'ın batı sınırını ise Karadeniz oluşturmaktadır. Enerji kaynakları (petrol ve doğal gaz) bakımından net ithalatçı durumda olan ülke doğal güzellikler bakımından oldukça zengin bir yapıya sahiptir.

Gürcistan'ın etnik yapısına bakıldığı zaman oldukça karmaşık bir yapı ile karşılaşmaktayız. Resmi rakamlara göre, ülke nüfusunun %84'ü Gürcüler, %6,5'i Azerbaycan Türkleri, %5,7'si Ermeniler, kalan kısmını ise Abhazlar, Ukraynalılar, Osetler ve diğer etnik azınlık milletler oluşturmaktadır. Gürcistan, idari yapı olarak, başkent Tiflis, dokuz bölge ve iki (Abhazya ve Güney Osetya) özerk cumhuriyetten oluşmaktadır. Gürcistan'ın karşı karşıya kaldığı en önemli siyasi sorun, Abhazya özerk cumhuriyeti ile Güney Osetya özerk bölgesinin 1990-1992 yıllarında Gürcistan'dan bağımsızlıklarını ilan etmeleri sonucunda ortaya çıkan toprak bütünlüğüdür. Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlık kararları almalarıyla, 1991-1992 yıllarında Güney Osetya ile, 1992-1993 yıllarında ise Abhazya ile çatışmalar şiddetlenerek sıcak savaşa dönüşmüştür. Yaşanan bu kanlı olayların sonunda Gürcistan, Abhazya ve Güney Osetya'daki kontrolünü fiili olarak kaybetmiştir. (T.C. Dışişleri Bakanlığı Batum Başkonsolosluğu, agis, 2020).

2.1.3. Ermenistan

Coğrafi açıdan tam bir kara ülkesi olan Ermenistan Cumhuriyeti hiçbir deniz ile bağlantısı olmayan Güney Kafkasya devletidir. Nüfus bakımından yaklaşık 3 milyon insana, yüzölçümü olarak ise 29,8 bin km² toprak parçasına sahiptir. Komşu ülkeleri Azerbaycan, Türkiye, İran ve Gürcistan ile sınıra sahiptir. Başkenti Erivan şehridir (MFA, agis, 2019). Diğer Güney Kafkasya devletleri gibi Ermenistan da 1918 yılında bağımsızlığını ilan etmiş fakat 1920 yılında Kızıl Ordu tarafından işgal edilerek Sovyet yönetimi adı altında 1991 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Diğer iki devlete oranla dış politika da ilk zamanlar hariç yönünü yine Rusya'ya dönmüştür.

Dağılmanın ardından Ermenistan, ciddi ekonomik krizlerle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Ülke coğrafyasının dağlık arazide yerleşmesi, tarımsal alanların azlığı, bunlara ek olarak enerji kaynaklarından yoksun ve sanayi üretiminde dışa bağımlı bir ülke olması, yaşamakta olduğu ekonomik sorunları daha da ağırlaştırmıştır. Ülke ekonomik sorunlarının yanı sıra bağımsızlık sonrası izlemiş olduğu saldırgan ve yayılcı dış politika sonucunda işgal etmiş olduğu Dağlık Karabağ bölgesi yüzünden Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerin gelişmesini engellemiştir (Büyükkıncı, 2005: 125). Ermenistan'ın içerisinde bulunduğu ekonomik darboğaz ve komşu ülkelerle yaşamakta olduğu sorunlar tüketim açısından gerek duyduğu enerji ihtiyacından yoksun bırakmaktadır. Enerji tüketimi Sovyetler Birliği zamanına kıyasla birkaç defa gerilemiş enerji ihtiyacı ve güvenliği sebebiyle Rusya Federasyonu'nun etkisi altına girmiştir (Valiyev, 2014: 127).

2.2. Güney Kafkasya'nın Rusya İçin Önemi

Rusya Deli Petro'dan (1672-1725) günümüze kadar hayalinde olan *Sıcak Denizlere inme* politikasından vaz geçmemiştir. Bu doğrultudaki en elverişli konumu Kafkasya coğrafyasıdır. Ünlü Rus düşünür Dugin'in de ifade ettiği gibi Güney Kafkasya, Rus Jeopolitiğinin en kırılgan noktasıdır. Türkiye (Heartland) ve İran (Rimland) arasında yerleşen Kafkasya coğrafyasında şiddetli askeri çatışmaların yaşanması hiç de tesadüfi değildir. Rusya açısından Güney Kafkasya'nın kontrol altında tutulması kendisinin sıcak denizlere inme politikasının kapısını açmaktadır (Dugin, 2018: 177-178). Çünkü Güney sınırı hariç diğer sınırları bu politikası için elverişli değildir. Enerji faktörünü çok iyi kullanan Rusya Federasyonu'na karşın başta Avrupa devletleri olmak üzere diğer Batılı devletlerin alternatif enerji kaynaklarına ulaşmada başvurdukları Hazar Havzası enerji kaynakları Rusya'nın enerji politikalarında çok kritik öneme sahiptir. Kafkas Ötesi olarak adlandırılan Güney Kafkasya Rusya için iki açıdan önemlidir. Bunlar jeopolitik konum ile zengin enerji kaynakları ve geçiş güzergahları üzerinde yerleşmesidir.

Güney Kafkasya, Rusya açısından bulunduğu coğrafya hasebiyle jeopolitik ve jeostratejik açıdan büyük önem taşımaktadır. Güney Kafkasya, Orta Asya'nın stratejik anlamda ön cephesi, Batı ekseninde bir koridor, kuzey-güney ekseninde bir geçiş güzergâhı olmasından dolayı Rusya açısından vazgeçilmez öneme sahiptir (Hacısalıhoğlu, 2001: 126). Güney Kafkasya; Rusya-Ortadoğu, Rusya-Akdeniz ve Rusya-Afrika arasında tek bağlantı hattı ve geçiş koridorudur (Kona, 2004: 3).

Kafkasya'nın son yıllarda giderek dünya kamuoyunu daha çok meşgul etmesi özellikle iki nedene bağlıdır. Bunlardan ilki, Sovyetlerin dağılması, bir diğeri ise, 9/11 Eylül terör saldırılarıdır. Bu nedenlerden birincisi olan Sovyetlerin dağılması, bölgeye yönelik bilgi akışının daha mobil olmasını sağlamış ve bunun sonucunda bölge kaynakları üzerinde Rusların egemenliği kırılmıştır. İkincisi ise Ortadoğu'ya rakip olabileceği düşünülen petrol ve doğal gaz rezervlerine ihtiyacın daha fazla dikkate alınmasına yol açarak, önce uluslararası ilginin artmasını ve ardından da küresel yatırımların hız kazanmasına zemin hazırlamıştır (Pamir, 2006: 16).

Sovyetler Birliği zamanında Kuzey Kafkasya tahıl ihtiyacının karşılanmasında önemli Kuban ve Terek ovaları, petrol kaynakları (Bakü-Grozni-Maykop), enerji hatları olan (Bakü-Novorossiysk, Bakü-Supsa), Kuzey Kafkasya'yı Güney kısma bağlayan Daryal geçidi (Gürcistan), Derbent geçidi (Azerbaycan) vb. stratejik kara yolları Rusya Federasyonu'nun jeostratejik anlamda Kafkasya coğrafyasına sürekli özel önem vermesine sebep olmaktadır.

Rusya'nın günümüz açısından Güney Kafkasya'ya karşı izlediği politikalarda çok dikkatli olduğu gözlemlenmektedir. Rusya'yı bu defa harekete geçiren husus, Birliğin dağılmasının ardından 40 seneyi aşkın iki kutup arasında devam etmiş olan Soğuk Savaş'ın Rusya aleyhine sonlandığı ve eski Sovyet sisteminden devraldığı ekonomik çökmüşlüğü ve bu yüzden de yakın çevresinde uğradığı güç kaybıdır. Bu coğrafyada kendisini her geçen gün daha fazla hissettiren Amerikan varlığı/etkisi de Rusya'yı güvenlik açısından rahatsız etmektedir. Bu doğrultuda Rusya'nın karar verici organları ABD'nin özellikle 11 Eylül saldırılarını bahane ederek önce Afganistan'a ardından da Irak'a müdahaleler düzenlemesi, ileriki yıllarda Dağlık Karabağ'ı, Çeçenistan'ı ya da bölgedeki herhangi bir sorunu öne sürerek Rusya'ya veya yaşamsal alanına benzer bir girişimde gerçekleştirebileceğinden kuşku duyulmaktadır (İşyar, 2004: 73-74).

Rusya Federasyonu ayrıca Güney Kafkasya'nın denize bağlantısı ve batıya açılan tek denizyolu kapısı olan Gürcistan'a bağlı özerk cumhuriyetlere ayrı bir önem vermektedir. Gürcistan sınırları içerisinde bulunan Abhazya ve Acaristan Özerk Cumhuriyetleri Karadeniz kıyılarının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Hazar Denizi kıyılarında ise Rusya'ya bağlı olan Dağıstan Özerk Cumhuriyeti Rusya'nın Hazar'a sınırının %70'inden fazlasını oluşturmaktadır. Gerek Hazar Denizi'ndeki kazanımların korunması gerekse de enerji nakli konusunda Dağıstan'ın Rusya

açısından önemi büyüktür. Bu coğrafyanın dağlık yapısı göz önünde bulundurulduğu zaman deniz taşımacılığının ön plana çıkması Karadeniz sahilinde, Abhazya'da, Hazar sahilinde ve Dağıstan'daki mevcut kazanımların korunması Rusya açısından önemli bir konuyu oluşturmaktadır (Tavkul, 1999: 24).

Rusya'nın Kafkasya'daki en önemli iki amacının olduğunu söylemek mümkündür. İlki Hazar Havzası ve genel anlamda Kafkasya coğrafyasını siyasi açıdan kontrol altında tutmak, yani Birlik yıllarındaki gibi *arka bahçe* olarak kullanmak, ikincisi ise Hazar Havzası enerji kaynakları başta olmakla birlikte bölgedeki diğer enerji kaynaklarının üretimi ve dağıtımında söz sahibi olarak bu ülkelerin ekonomilerini yeni dönemde de kendisine bağımlı hale getirmek şeklinde özetlemek mümkündür. Enerji kaynakları bakımından Azerbaycan'ın öne çıkmasına bakmayarak, Rusya siyasi anlamda dikkatini Gürcistan üzerinde yoğunlaştırmıştır. Ermenistan ise ekonomik ve siyasi açıdan zaten Moskova'nın kontrolü altında bulunmaktadır (Kamalov, 2008: 102).

2.3. Güney Kafkasya Ülkelerinin SSCB Dönemi Enerjide Rolü

Bu bölümde Sovyetler Birliği döneminde merkezi hükümet tarafından Güney Kafkasya ülkelerinin enerji alanında belirlenmiş rolleri ve özellikleri ele alınacaktır.

2.3.1. Azerbaycan ve Petrol Sektöründe Ağırlığı

Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyetinin resmi olarak ilan edilmesi, Sovyet Rusya'sı açısından her şeyden evvel ekonomik yönden oldukça iyi bir durum sergilemesi adına coşkuyla karşılanmıştır. Lenin Azerbaycan'da Sovyet hükümetinin kurulmasının önemini şu şekilde ifade etmiştir: "*Dün Bakü'den aldığımız haber Sovyet Rusya'sının durumunun iyileştiğini gösteriyor. Şu an biz öyle bir ekonomik üsse sahibiz ki bu bizim sanayimizi geliştirebilir*" (Guliyev, 2000: 12). Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere Azerbaycan Sovyet hâkimiyeti boyunca sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynaklarından dolayı sürekli bir ağırlık merkezi olmuştur.

2.3.1.1. SSCB öncesinde Azerbaycan petrolerinin önemi

Azerbaycan'da petrol ve doğal gazın kullanılmaya başlanması tarihi belgelerden de anlaşılacağı üzere 7. ve 8. yüzyıllara kadar gider. 12. yüzyılın ortalarından başlayarak Bibiheybet'te Bakü'nün üst kısımları olan Abşeron yarımadasında petrol mekanik usullerle çıkarılmaya başlanmıştır (Nebiyev, 2000: 246).

Şekil 8. Dünyada Döner Matkapla İlk Petrol Kuyusu

Kaynak: Azertag, agis, 2021

Dünyada, döner matkapla ilk sondaj, 1859'dan tam 13 yıl önce 1846'da ABD'de değil, Azerbaycan'da (Abşeron'un Bibiheybet bölgesinde) gerçekleştirilmiştir (Agayev, Akhundov, Aliyev and Aganurov, 1995: 78).

Ünlü seyyah Marco Polo yazmış olduğu “Garibeler Ülkesinde” isimli eserinde Abşeron yarımadasından çıkartılan petrolün ışıklandırma ve tedavi amaçlı kullanıldığından bahsetmektedir. Eski zamanlarda petrol aynı zamanda askeri amaçlar için de kullanılmıştır. Dünya'nın petrol beşiği sayılan Abşeron yarımadası aynı zamanda eski dinlerden biri olarak kabul edilen Ateşperestlik'e inananlar için kutsal mekân olarak bilinmekteydi. Yerden fişkıran ateş Akhuramazda adıyla tanınan ve iyi niyetine inanılan hacıları cezbetmekteydi (Velili, 1993: 132). Bu inanç sistemi özellikle etkisini 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürdürmüştür. En eski petrol kuyuları teknolojik gelişmelerin yeterli olmadığından elle kazılmıştır.

Surakhanı köyünde, Bakü'nün yakınlarında kazılan petrol kuyusunun derinliği 12 metreye ulaşmış ve bu da düzeltilmiş çok yönlü piramite benzemektedir. 19. yüzyılın ortalarında en verimli sayılan petrol kuyusu günde en az 10 varil petrol ürete biliyordu. Çıkartılan petrol muhafaza amaçlı taş çukurlara dökülüyordu. Çukurlara yerleştirilip arıldıktan sonra depolara dağıtılıyordu. 1870 yılında Bakü'de 14 tane petrol deposu bulunuyordu. Abşeron yarımadasında petrolün bu usulle çıkartılması yöntemi 1872 yılına kadar devam etmiştir (Aras, 2001: 16).

Abşeron Bölgesi'nin hidrokarbon kaynakları ile zengin olduğu çok öncelerden Azerbaycanlı uzmanlar tarafından bilinmekteydi. Kara parçası üzerinde büyük petrol rezervlerinin olmasına rağmen, petrolcüler aynı zamanda Hazar Denizi'nin kıyı şeridinde yakın kısımlarını da araştırmaya başladılar. Başlangıç olarak araştırma çalışmaları ve petrol çıkarımı özellikle Bibiheybet bölgesinde sürdürüldü (Süleymanov, 2000: 36).

1870'li yıllara gelindiğinde ise petrol kuyuları yaygınlaşarak tüm Azerbaycan'da kazılmaya başlanmıştır. Bu yıllarda mühendislik ve teknoloji zamanın şartlarına göre oldukça gelişmiş ve yasama organı tarafından belirli kanunlarla desteklenmiştir (Haşimov, 1954: 8). Her geçen gün petrol kuyuları açma ve üretim faaliyetlerinin artması petrol üretim tekniğinin gelişmesini ve yatırımcıların ilgisini çekmeye başlamıştır.

Petrol kuyusu olan bölgeleri daha çok Rus ve Ermeni yatırımcılar kiralamaya başlamışlardır. Bu alanları kiralayanlar arasında Azerbaycan burjuvazisinden yegâne isim Hacı Zeynelabidin Tağıyev bulunmuştur (Bünyadov ve Yusufov, 1994: 605). Tağıyev'e ait olan işletmeler kısa bir zaman içerisinde petrol sanayisinin tüm dallarını bir araya toplayarak büyük bir petrol sanayi kompleksi kurmuştur.

1870'li yılların sonunda Azerbaycan dünyanın öncü finans merkezlerinden birine çevrilmiş, 1879 yılında ise Nobel Kardeşler Birliği'nin temelleri atılmıştır. Nobel Kardeşlerin kurmuş olduğu şirket petrol taşımacılığında ciddi değişimlere neden olacak dünyanın ilk petrol tankını inşa ettiler. Bu olumlu gelişmeler ışığında Bakü'ye ilk olarak Fransız sermayesi ve 10 yıl sonra yani 1890'lı yıllarda İngiliz sermayesi girmiştir. Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya'da petrol endüstrisi ile ilgilenmeye başlayan Rothschild ailesi ve Parisli bankerler, petrolün tankerler vasıtasıyla Karadeniz'e taşındığı Bakü-Tiflis-Batum demiryolu hattının açılışının ardından, Batum Petrol Sanayi ve Ticaret Şirketinin hisselerini satın almışlardır. 1891 yılında İngiliz petrol taşıma şirketi olan Shell anlaşma sonucunda Bakü'de üretilen petrolün nakliye ve satış işlemlerini satın almıştır (Aras, 2001: 20). Her geçen gün petrol kuyularında üretimin artması, taşımacılık açısından yaşanan gelişmeler sanayinin de gelişmeye başlamasıyla birlikte dünya petrol endüstrisinde yeni gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum da Azerbaycan'ın ekonomik alanda yükselişini hızlandırmıştır.

28 Temmuz 1914 tarihinde başlayan I. Dünya Savaşı'nın askeri, siyasi, diplomatik ve ekonomik temelli etkenlerin yanında petrol mücadelesi için de yapıldığı bilinen bir gerçektir. Savaşa hazırlık yapan (İttifak ve İtilaf) devletlerin stratejik planları arasında zengin petrol rezervlerine sahip Musul, İran ve Azerbaycan'a sahip olma hedeflerini de içermektedir. Bakü'nün sahip olduğu bu zengin petrol kaynakları gelişmiş devletlerinin ilgisini çekmeyi başarmıştır. Petrol endüstrisine yapılan büyük yatırımlar ve onun teknolojik gelişimi sonucunda Bakü uluslararası öneme sahip bir merkez haline gelmiştir. 1910-1914 arasında Azerbaycan'da 38 milyon ton petrol üretilmiştir (Çemenzeminli, 1993: 41). ABD, İngiltere, Fransa ve Almanya savaşta en ihtiyaç duydukları petrol arama çalışmalarına hız vermişlerdir. Bu doğrultuda yapılan araştırmalar sonucunda Azerbaycan petrolünün İran ve Meksika petrollerinden fazla olduğu, neredeyse ABD'nin petrol rezervlerine denk olduğu vurgulanmıştır.

Savaş devam ederken 1917 yılında Rus İmparatorluğu içerisinde çıkan isyanlar sonucu Çarlığın dağılması Kafkas cephesinde beklenmedik bir boşluğu doğurdu. Bu durumu fırsat bilen Alman bloğu ve Antanta devletleri orduların yönünü Bakü istikametine çevirmeye başladılar. Oluşan bu boşluktan istifade eden Mehmet Emin Resulzade başkanlığında 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurularak Osmanlı İmparatorluğu ile askeri, siyasi, ekonomik ve diplomatik alanda iş birliği görüşmeleri başlatılmıştır. Aynı yıl içerisinde Bakü'de gerçekleştirilen kanlı ayaklanma sonucunda Bolşevik orduları şehri kontrol altına alarak 4 ay süreyle hiçbir karşı durma yaşanmaksızın Sovyet Rusya'sına 1,3 milyon ton petrol ihraç edilmiştir. Bununla yetinmeyen Sovyet Rusya'sı Bakü'nün zengin petrol rezervlerini sürekli kontrol altında tutma adına kendi saflarında yer alan Bakü Sovyeti'ni askeri, siyasi ve diplomatik araçlarla desteklemiştir (Hasanov, 1997: 4).

Sovyet Rusya destekli Bakü Sovyeti harekete geçmiş, bu durum karşısında Kafkas İslam Cephesi kumandanı Nuri Paşa (Killigil) kumandasındaki ordu Azerbaycan'ın müttefik ordusuyla birlikte Bakü Sovyet ordusu mağlubiyete uğratarak şehir 15 Eylül'de yeniden geri alınmıştır. Şehrin geri alınmasına rağmen petrol kaynakları üzerinde yapılan mücadele sona ermemiştir.

Mondros mütarekesiyle Kafkas İslam Ordusu Bakü'yü 16 Kasım'da terk etmek zorunda kalmıştır. Nihayetinde 17 Kasım 1918'de müttefik kuvvetleri Bakü'ye girip *Britanya Petrol Yönetimi* adlı örgütü kurarak Batum yolu üzerinden Azerbaycan'dan o zamanın fiyatıyla 114 milyon ruble değerinde petrol sevkiyatı gerçekleştirilmiştir

(Aras, 2001: 23). I. Dünya Savaşı'nın sonlanmasıyla birlikte 1919 yılında müttefik kuvvetleri Bakü'den ayrılarak geride büyük hasar görmüş petrol endüstrisi bırakmıştır. Petrol bunalımını ortadan kaldırmaya çalışan Azerbaycan yönetimi 28 Nisan 1920 yılında Kızıl Ordu tarafından işgal edilerek Sovyet yönetimi çatısı altına girmeye mecbur bırakılmıştır. İşgalin ardından da petrol üretimindeki azalma devam etmiştir. Şöyle ki, 1921'de sadece 2,411 milyon ton petrol üretimi yapılabildiği (Hasanov, 1997: 4).

2.3.1.2. SSCB dönemi gelişmeler

1917 yılının Ekim ayında gerçekleştirilen Bolşevik Devrimi'nden sonra Bakü'de Sovyet Hâkimiyeti kuruldu. Bir yıl sonra Moskova merkezli Bolşevik hükümetinin almış olduğu kararla faaliyet gösteren 165 petrol işletmesi devlet kontrolü altına alındı. Aynı sene içerisinde, Azerbaycan hükümeti petrol endüstrisinin devletleştirilmesine karşı petrol işletmelerini kendi sahiplerine verme kanunu çıkardı. Bu durum 1920 yılındaki Kızıl Ordunun Azerbaycan'ı işgali ile son buldu ve yeniden petrol endüstrisi devletleştirildi. 30 Nisan 1920'den başlayarak Bakü petrolü Bolşevik Rusya'sına sevkedilmeye başlandı (Aras, 2001: 25).

Petrol endüstrisinin üretimindeki hızlı düşüşün esas sebebi endüstrinin devletleştirilmesi ve bu dengesizliğin getirdiği siyasi istikrarsızlıktır. Buna karşın çıkartılan kararnameyle petrol bölgelerinin yeniden sahiplerine verilmesi bir kadar üretimi yeniden artırdıysa da önceki yıllarda üretilen toplam petrolün yarsından daha az olmuştur.

1923 yılından itibaren petrol endüstrisine yapılan yatırımlar sonucunda istikrarlı bir seviye yakalanmış ve bu durum petrol üretiminde 1941 yılındaki rekor seviyeye ulaşılmasını sağlamıştır (Kuliyev, 1980: 9). 1930 yılında Sovyetler Birliği'nin toplam petrol üretiminin %57'si, 1940 yılında ise %71'i sadece Azerbaycan'da üretilen petrole karşılanmıştır (Croissant, 1998: 22).

Tablo 5. II. Dünya Savaşı'nda Azerbaycan'da Petrol Üretimi (Milyon Ton)

Yıl	Üretim Miktarı
1941	25,4
1942	15,8
1943	12,6
1944	11,8
1945	10,4

Kaynak: Aras, 2001: 27-28

Bakü petrol yatakları sadece Almanya'nın değil karşı cephe olan ABD, İngiltere ve Fransa'nın da ilgi odağında idi. Bu üçlü Bakü petrollerini kontrol altına alarak bir taraftan Almanya'nın planını önlemek, bir taraftan da SSCB'yi zayıflatmak maksadıyla Bakü'yü bombalama planlarını güdüyorlardı. Fakat Nazi ordusunun 22 Haziran 1940'ta Hollanda, Fransa ve Belçika'yı işgal etmesi Bakü petrol kaynaklarını hedef noktasından çıkarılmasına sebep oldu (Akhundov, Aliyev ve Aganurov, 1995: 50-58 ve Yergin, 1991: 334). II. Dünya Savaşı'nda Sovyet ordusu Alman orduları karşısında zafer kazandı. Azerbaycan'ın Sovyet yönetimine katılmasından İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan kısmına baktığımız zaman Bakü petrollerinin Sovyetler adına hayati derecede önemli olduğu ve savaşın kazanılmasında bir numaralı faktör olduğu su götürmez bir gerçektir.

Azerbaycan petrolcileri 50 yıl öncesinden Hazar Denizinde, petrol yatakları keşfetmeye ve kuyular açmaya başlamışlardır. 1949 yılının Kasım ayında Hazar Denizi'nde ilk petrol kuyusu açılmış ve böylelikle Hazar'da petrol üretilmeye başlanmış oldu (Aliyev, 1998: 106). Sovyetler zamanı Bakü petrol endüstrisinin gelişimi diğer Birlik ülkelerinde de bu alanda çalışmalar başlatılarak yeni kuyular açılmaya başlanmıştır. Tataristan'da, Başkurdistan'da ve Kazakistan'da petrol yataklarının keşfedilerek üretime başlanması Birliğin ihtiyaç duyduğu petrol tedarikinin karşılanmasında kullanılmıştır. Bu durum Sovyetler Birliği içerisinde Bakü petrollerinin üretiminde düşüşlere neden olmuş öyle ki, 1941 yılındaki rekor seviyenin ardından 1950 yılında %39'a, 1960 yılında ise %12 seviyelerine gerilemiştir.

1970 ve 1980'li yılların başında Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki 60 metreden daha fazla derinliğe inebilmek için *Gazpromneftgaz* kurumunun teknik imkânları yetersiz kaldı. Petrol-gaz yataklarının araştırılmasında *Gipromneftgaz*'ın desteğiyle 1978'de büyük rezervlere sahip olan Güneşli yatağı keşfedildi ve bu keşif ardından keşfedilecek olan başka yataklar için araştırmaların önünü açtı. Yapılan çalışmalar sonucunda 100 metre ile 3000 metre derinlikte Güneşli, Çırag ve Kepez zengin rezervlere sahip olan yataklar keşfedildi (Süleymanov, 2000: 36).

SSCB içerisindeki diğer cumhuriyetler gibi Azerbaycan da Sovyet yönetimi boyunca merkezi planlama ile yönetildiği ve yönlendirildiği için, merkeze tam bağlı olacak şekilde, yeraltı ve yer üstü kaynaklarını kendi ihtiyaçları doğrultusunda kullanma imkânından yoksun bırakılmıştır. Üretimi yapılan petrol karşılığında

Azerbaycan'a ödenen paranın miktarı suyun fiyatından 3-4 kat daha aşağı idi. İlk başlarda 35 ruble daha sonra 65 ruble ve 1991 yılında ise 120 ruble ödenen petrolün tonu yaklaşık olarak 131 rubleye mal oluyordu. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin son dönemlerinde merkezî bütçeden sağlanan yatırımların %85'i Batı Sibirya, Ural ve Volga boyu petrol sahalarına ayrılmıştır. Sonuç olarak Azerbaycan'da üretilen petrolün miktarı 1985 yılında 13,143 milyon ton iken son zamanlara doğru bu miktar 7,54 milyon tona kadar düştü (Karabağlı, Ağaoğlu, Oktay ve Güneş, 1993: 223).

Azerbaycan'da 1991 yılına kadar toplam 1 milyar 325 milyon ton petrol üretimi yapılmıştır (Halk Gazetesi, 1991: 3'ten akt. İsmailov, 2001: 24). Petrol üretiminin bu kadar fazla olmasına bakmayarak bu durumun Azerbaycan'a pek de fazla yarar sağladığı söylenemez. Çünkü petrol fiyatları merkezi hükümet olan Moskova yönetimi tarafından belirlenmiştir. Hatta üretim maliyetinin altında bir fiyattan satın alınarak Birliğin petrol ihtiyacı karşılanmıştır.

2.3.2. Gürcistan ve Taşımacılık Rotasındaki Önemi

Rus petrol ve taşımacılık tarihinin Azerbaycan petroleri ile başlaması Sovyetler Birliği öncesi dönemde olduğu gibi Sovyet döneminde de Güney Kafkasya hattının kullanılmasını sağlamıştır. Azerbaycan petrolünü Karadeniz üzerinden Avrupa ülkelerine ihraç etme adına kullandığı güzergâh olan Gürcistan Sovyetler Birliği döneminde de taşımacılık rotasındaki önemini korumuştur. Gürcistan'ın Birlik yıllarında önemi Azerbaycan'ın yer altı servetlerinin taşınması adına ilk önce demiryolu (Transkafkasya Demir Yolu Hattı), ardından inşa edilen Gazyağı boru hattı ve ham petrol boru hattı vasıtasıyla varlığını muhafaza etmiştir. Aşağıdaki şekilde Güney Kafkasya'yı birbirine bağlayan demir yolu gösterilmiştir.

Şekil 9. Güney Kafkasya Demir Yolu Sistemi

Kaynak: Sia.az, agis, 2021

Bakü-Batum demir yolu hattı olarak bilinen Transkafkasya Demiryolu Hattı'nın yapımına 1865 yılında başlanılmıştır. Bakü'nün petrol alanında hızlı gelişim göstermesi erken üretim petrolünün dünya pazarlarına ihracatı adına 1883 yılında Bakü-Batum bölümü olan demiryolu hattı trafiğe açılmıştır. Bu sayede Bakü petrolü Gürcistan'ın Batum limanından tankerler vasıtasıyla dünya pazarına ulaştırılmıştır. Bu hat aynı zamanda Hazar'ı Karadeniz'e bağlayarak ordunun hızlı bir şekilde taşınarak tüm Güney Kafkasya üzerinde kontrolün sağlanması adına Rus İmparatorluğu tarafından finanse edilmiştir. Oldukça stratejik öneme sahip olan bu hat 1922 yılına kadar özel bir şirket tarafından ve 1922 yılından itibaren ise Sovyetler Birliği Demiryolları Bakanlığı tarafından işletilmiştir (Büyük Sovyet Ansiklopedisi, 1952: 672).

Çarlık Rusya'sı Devlet Konseyi 23 Mayıs 1896 tarihinde Transkafkasya Demiryolu Hattı boyunca boru hattının döşenmesine karar vermiş ve aynı yıl içerisinde boru hattı hazırlık çalışmalarına başlanmıştır. Yılda maksimum 800.000 ton gazyağı taşıma kapasitesine sahip boru hattının ilk aşaması olan Batum- Mikhailovo (Khashuri) kısmı 1906 yılında ve geri kalan kısmı ise 24 Temmuz 1907 tarihinde Tiflis'teki resmi açılışla hizmete sunulmuştur (Babayev, 2015).

1906 yılında inşa edildiğinde o zamana kadar dünyanın en uzun Gazyağı boru hattı olma özelliğini elinde bulunduran Bakü-Batum Gazyağı boru hattı Hazar bölgesi

petrolünün Karadeniz'e taşınması için gerçekleştirilen projedir (Transneftproduct, 2020).

Bakü bölgesinde petrol alanında yaşanan gelişmeler aynı zamanda bu enerji kaynağının dış pazarlara ihraç edilmesi adına Bakü'den Karadeniz'e petrol boru hattının inşa edilmesi fikirlerinin daha fazla dillendirilmesini sağlamış, bu projenin gerçekleştirilmesi adına birkaç seçenek önerilmiştir (Babayev, 2002). Rus kimyager ve mucit Dmitri Mendeleev'in 1880 yılında sunmuş olduğu Bakü-Batum petrol boru hattı projesi, 1883 yılında Güney Kafkasya Demiryolu hattının açılmasının ardından yeniden ivme kazanmıştır (History of Development of Oil Industry in Azerbaijan, 2021). Toplam uzunluğu 885 km olan bu hat sayesinde Azerbaycan Gazyağı'nın Gürcistan'ın Batum limanı vasıtasıyla Karadeniz üzerinden ihracat yapılmasını sağlamıştır. Birinci Dünya Savaşı esnasında Çarlık Rusya'da yaşanan Bolşevik devrimi ile birlikte ihracat bir süreliğine durmuştur.

Bolşevik Devrimi'nin ardından Mart 1921'de bu boru hattından gazyağı sevkiyatına yeniden başlanmış ve ilk gazyağı nakli Batum limanına 20 Mayıs 1921'de ulaşmıştır... (Shammazov, Mastobajev, Soshchenko and Bakhtizin, 2001). 1925 yılına kadar ihracatı yapılan gazyağı artık yerini sanayide yaşanan hızlı gelişmeler sayesinde petrole bırakmış ve bu boru hattı bir petrol boru hattı olarak yeniden inşa edilmiştir. O zaman için petrol ihracatı yeni kurulmuş olan Sovyetler Birliği'nin para kazanabileceği tek mamul olmuştur.

1925 yılında Sovyetler Birliği Bakü-Batum ham petrol boru hattını inşa etme ve işletme adına ortak bir girişim kurmak üzere Fransız şirketleri ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Buradaki asıl amaç inşa edilecek olan petrol boru hattının başta Fransa olmak üzere diğer Avrupa ülkelerine ihracatını sağlamaktır. Fakat görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanarak ve petrol boru hattının inşası 1927'de Azerbaycan petrol şirketi olan Azneft'e verilmiştir (Vladimir, 2005). İki yıla yakın bir sürede tamamlanan petrol boru hattı 1930 yılında açılmıştır.

İnşa edilmiş olan ham petrol boru hattının uzunluğu 834 km çapı ise 10 inç (250 mm)'dir. Boru hattının öngörülen miktarda petrolü taşıyabilmesi için kapasitesinin 750 bin ton artırılması gerekmektedir (Shammazov vd. 2001). Sovyetler Birliği'nin 1941 yılında II. Dünya Savaşı'na katılması ve Alman Birliklerinin Ağustos 1942'de Kuzey Kafkasya üzerinden Bakü'ye girme tehdidinin oluşması nedeniyle

boru hattı sökülerek bir diğer hat olan Astarkhan-Saratov hattı inşasında kullanılmıştır (Transneftproduct, 2020).

Gürcistan Azerbaycan petrolünün dünya pazarlarına ulaştırılması adına Sovyetler Birliği döneminde de en önemli güzergâh hattını oluşturmuştur. Kendisinin stratejik mevki Sovyet döneminde de enerji ve askeri lojistik alanlarında aktif olarak kullanılmıştır.

2.3.3. Ermenistan ve Elektrik Üretimi

1920'li yıllarda Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla birlikte diğer cumhuriyetler gibi varlığını sürdüren Ermenistan'ın iç pazarı için ihtiyaç duyduğu enerji, merkezi hükümet tarafından Birliğin diğer bölgelerinde çıkarılan petrole karşılanmıştır. Ermenistan için enerji politikasında en belirgin örnek elektrik üretimi için kurulan Metsamor Nükleer Santrali'dir (MNS).

Ermenistan'da bulunan WWER-440/230 tipli MNS Merkezi hükümetin ucuz nükleer enerji propagandasının yapıldığı 1970'li yıllarda inşa edilmiştir. Elektrik üretimi amaçlı kurulan bu santral başkent Erivan'a 40 km, Türkiye sınırına ise 16 km mesafededir. Henüz santral projesi hayata geçirilmeden evvel bazı Sovyet bilim insanları bu santralin Ağrı Dağı fay hattı üzerinde inşa edilerek bölgenin ana su kaynaklarına radyasyon karıştırma tehlikesinin yüksek olacağını bildiklerinden projeye karşı çıkmışlardır (Cabbarlı, 2003: 241).

İlk nesil Rus teknolojisi olarak açıklanan bir sistemle inşa edilmiş olan Metsamor Nükleer Santrali, Metsamor-1 ve Metsamor-2 olarak isimlendirilen iki ayrı üniteden oluşmaktadır. İnşasına 1973 yılında başlanan ve 28 Aralık 1976 tarihinde tamamlanarak işleme açılan Metsamor-1 ünitesi WWER 440/V230 tipinde ve 240 MWe gücündedir. 31 Aralık 1979'da elektrik üretimine başlayan WWER 440/V270 tipindeki Metsamor-2 ünitesi ise 400 MWe gücündedir (Can, 2021: 61). O tarihlerde MNS Sovyet Hükümeti'nin Ermenistan'da yürüttüğü bakır ve alüminyum endüstrisinin 1960'lı yıllarda artan enerji talebini karşılamak amacıyla inşa edilmiştir (Yüksel, 2014: 4).

Sovyetler Birliği zamanında inşa edilen nükleer santrallerde dört model (WWER, PBMK, EGP ve BN) reaktör kullanılmıştır. Uzun araştırmalar sonucunda güvenliği en az olan ve Ermenistan'da inşa edilmiş WWER model reaktör hem sistemsel güvenlik bakımından hem de fay hattı üzerinde inşa edilmiş olmasından,

ülkesel ve çevresel felaketlerin yaşanabilmesine davetiye çıkarmaktadır. Çevresel faktörler açısından oldukça tehlikeli olan nükleer santraller daha önce örnekleri olan 1979'da ABD'de ve 1986 yılında Ukrayna'da (Çernobil) yaşanan kazalar durumun ne kadar ciddi olduğunu bir kez daha hatırlatmıştır.

Kullanım ömrü bitmek üzere olan Metsamor Nükleer Santrali'nin 1988 Aralık ayında gerçekleşen depremden dolayı ciddi zarar gördüğü, radyasyon sızma tehlikesine karşın santralin kapatılması gündeme alınmış ve santral 1989 yılında kapatılmıştır. Eski Rus teknolojisi ile yapılmış olan bu nükleer santral yalnızca Ermenistan'ı değil yakın coğrafyanın ekosistemini de ciddi tehlikeye atmaktadır (Cabbarlı, 2003: 242). Santralin çalışması için ihtiyaç duyulan enerji kaynağı ülkede bulunmadığından merkezi hükümet tarafından diğer Birlik ülkelerinden karşılanmıştır.

2.4. Rusya'nın Günümüz Enerji Politikasında Güney Kafkasya

1991 yılı SSCB'nin parçalanmasının ardından Rusya Federasyonu özellikle Güney Kafkasya ülkelerine karşı 2000 yılından sonra uygulamış olduğu politikaları sertleştirme yoluna gitmiştir. Vladimir Putin başkanlığındaki ülke Güney Kafkasya devletleri ile rasyonel politikalar çerçevesinde ilişkiler geliştirerek, Sovyet döneminde olduğu gibi bu ülkeler üzerinde enerji kaynaklarının üretim, taşımacılık ve dağıtım alanlarında mutlak söz sahibi olmak istemektedir. Bu politika Ermenistan üzerinde başarıyla uygulanmaya devam etmekte, Gürcistan ile ise özellikle 2008 yılında yaşanan savaşla birlikte zayıflamaya başlamıştır. Gürcistan Azerbaycan özelinde enerji politikalarında Rusya dışı ülkeler ile ilişkiler geliştirmektedir. Fakat her iki ülke arasında enerji alanında Kuzey-Güney doğal gaz boru hattı ve bir sıra enerji iş birlikleri mevcudiyetini sürdürmektedir. Rusya'nın Azerbaycan ile enerji bazlı ilişkilerine baktığımızda, kendisinin enerji geçmişinin Bakü enerji tarihi ile iç içe olduğundan bu ülkeyi hiçbir zaman kaybetmek istememektedir. Bu doğrultuda Azerbaycan ile sürekli enerji bazlı projeler geliştirerek bu piyasada varlığını sürdürmek istemektedir. Rus devlet otoritesindeki sert yapı Güney Kafkasya ülkeleri üzerinde özellikle enerji alanında yaşanan gelişmelerde kendisini göstermektedir. Öyle ki, ister enerji üretiminde, isterse de taşımacılık hatları üzerinde mutlak söz sahibi olma isteğini sürekli vurgulamaktadır. Bu durum büyük oranda Güney Kafkasya ülkelerinin sürekli bir dış aktör arama sorunu ile karşılaşmasına sebep olmaktadır.

Güney Kafkasya bölgesi, yeni dönemde de kendi içerisinde yaşadığı etnik çatışmalar, Hazar Havzası enerji kaynakları ve bu kaynakların sevk güzergahları gibi hususlarla uluslararası ilişkilerde öne çıkmıştır. Rusya'nın Güney Kafkasya politikasına genel hatlarıyla baktığımız zaman bölgede bulunan farklı etnik grupların aralarında yaşadıkları sorunları ülkesinin çıkarları doğrultusunda kullanmak, Hazar Havzası'ndaki petrol ve doğal gaz enerji kaynaklarının dünya pazarlarına iletilmesini kendi sınırları üzerinden sağlamak ve Doğu Karadeniz'deki limanları Sovyet yıllarında olduğu gibi kontrol altında bulundurmak istediği gibi özetleyebiliriz. Rusya'nın Putin öncesi yönetim zamanında belirtilmiş olan hedefi yakalamak için önemli iki strateji belirlenmiştir. Bunlar Rusya'nın eski dönemde olduğu gibi yeniden güç kullanarak bölge üzerindeki tesirinin artırılması (stratejist grubun yaklaşımı), Hazar ve çevresinde Rus ekonomik çıkarlarının korunarak devam ettirilmesi (ekonomik pragmatist grubun yaklaşımı). Ekonomik ve Pragmatist grubun yaklaşımı daha çok 1992 yılına kadar Rus dış politikasında hâkim durumdayken, özellikle 1993 yılında ilan edilen Yakın Çevre Doktrini'nin ardından Stratejist grubun yaklaşımı öne çıkmaya başlamıştır. (Purtaş, 2005: 227-228).

1995 yılından itibaren ABD'nin bölgeye yönelik politikası olan *Önce Rusya* düşüncesini terk etmesiyle birlikte, bölge üzerinde etkinliğini artırması, Güney Kafkasya ülkelerine denge politikası izleme şansı vermiştir. Batı dünyası ile ilişkilere öncelik veren Azerbaycan ve Gürcistan içerde karşılaştıkları etnik sorunlar yüzünden BDT çatısı altına girmek zorunda kalmışlardır. Ermenistan ise iki ülkenin aksine izlediği yayılcılık politikasından dolayı Rusya'ya ve etkisi altında bulunan BDT'ye strateji bakımından yaklaşım göstermiştir (Sönmez, 2010: 5).

Rusya-Azerbaycan arasındaki ilişkilerinin temel odak noktası Dağlık Karabağ problemi ve petrol boru hatlarının rotaları üzerindeki sorunlar ekseninde şekillenmiştir. Dağlık Karabağ sorununa yönelik ilk yıllarda görünürde de olsa denge politikası izleyen Yeltsin hükümeti, 1992 senesinin ilk aylarında Azerbaycan'ın BDT'ye katılmasına ilişkin Mütellibov'un imzasını atmış olduğu anlaşmanın Azerbaycan Parlamentosu'nda muhalefet tarafından onaylanmaması ve bunun dışında SSCB'nin borçlarının ödenmesinin kabul edilmemesi, Dağlık Karabağ sorununa yaklaşımını değiştirerek Ermenistan'a açık bir şekilde destek vermeye başlamıştır. Elçibey iktidarı zamanı 12 Ekim 1992'de Moskova'ya yapılan resmi ziyaret sırasında Azerbaycan-Rusya arasında Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Güvenlik Anlaşması

imzalanmıştır. (Cafersoy, 2001: 103). Yeltsin'in halefi olan Putin iktidarı zamanında ise Azerbaycan ile daha pragmatist ve karşılıklı iş birliğine dayanan politikalar izlenmektedir. Rusya Dağlık Karabağ sorununa karşı eskiden olduğu gibi yine Ermenistan yanlısı politikalar geliştirmektedir.

Gürcistan eski Birlik ülkeleri içerisinde Rusya ile en fazla sorun yaşayan ülke olmuştur. İki ülke arasındaki ilişkileri Abhazya ve Güney Osetya sorunları, petrol boru hattı güzergâhları vb. konular etkilemiştir. 6 Ocak 1992 tarihinde Gürcistan'da düzenlenen bir darbe sonucunda, Rusya karşıtı politikalarıyla tanınan Gamshakurdia hükümeti görevinden uzaklaştırılmıştır. Ardından Azerbaycan'da da aynı durumun gerçekleşmesiyle perde arkasında Rusya'nın olduğu açığa çıkmıştır. (Uludağ, 1999: 601-602). Abhazya ve Güney Osetya gibi ayrılıkçı bölgelerde yaşanan çatışmalarda, Rus askerlerinin ayrılıkçı güçlere destek vermesine karşın Şevardnadze, iktidarı ilk yıllarda Rusya ile ilişkilere ağırlık vermiştir. Fakat yeni Gürcü yönetimin ülkedeki Rus askeri üslerinin süresini uzatma konusundaki tutumu ve BDT'ye üye olmayı istememesi ayrılıkçılarla yaşanan çatışmalara yansımıştır (Memmedov, 2002: 73-74). 1993 yılında BDT'ye üye olan Gürcistan, Güney Osetya sorunu yüzünden yaşamış olduğu savaştan dolayı 2009 yılında resmi olarak ayrılmıştır.

G. Kafkasya devletleri arasında Rusya ile stratejik açıdan ittifak içerisinde bulunan yegâne ülke Ermenistan'dır. Ekonomik alanda karşı karşıya kaldığı durum, ülkenin savunma sanayisini dönüştürme ve güçlendirilmesine destek isteği ve en önemlisi de tarihten gelen kemikleşmiş birliktelik (Büyükakıncı, 2005: 131-132), enerji kaynaklarına sahip olmaması ve emperyalist hedeflerinin bulunmasından dolayı Rusya ile stratejik ilişkilerini geliştirmek durumunda kalmıştır. Bir diğer taraftan Batı dünyasının Güney Kafkasya'ya yönelik aktif politikası, Azerbaycan ve Gürcistan'ın Moskova'dan uzaklaşma yolundaki yoğun çabaları, Rusya'nın Ermenistan üzerindeki politikasını yoğunlaştırmasına neden olmuştur. (Çapraz, 2006: 138-139). 1992 yılında meydana gelen gelişmeler sonucunda Yeltsin yönetiminin Ermenistan merkezli bir Güney Kafkasya politikası izlemesine zemin hazırlamıştır. Ermenistan ise bu durum karşısında BDT'ye üye olarak Kolektif Güvenlik Antlaşması'nı imzalamıştır. Artık bundan sonra Rusya, Dağlık Karabağ sorunu dışında diğer birçok konuda Ermenistan'ı sürekli desteklemiştir. (Sapmaz, 2008: 190-193).

Rusya'nın enerji pazar paylarını sürekli kontrol altında tutmak istemesi ve bölge ülkelerine eskiden olduğu gibi Sovyet sonrası dönemde de taşeron

muamelesinde bulunması ve enerji kaynaklarına erişimi kontrol altında bulundurma isteği yeni dönemde TANAP gibi Rusya'yı es geçen enerji projelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu proje Kafkas ülkelerinin enerji pazarında alternatif güzergâhlar arama ihtiyacına binaen ortaya çıkmıştır (Atlas, 2020). Rusya özellikle Gazprom sayesinde bu üç ülkeyle enerji alanında iş birliği ve enerji ihracatı gerçekleştirerek etkinliğini artırma çabası içerisinde bulunmaya devam etmektedir. Aşağıdaki tabloda Gazprom'un Güney Kafkasya ülkelerine doğal gaz ihracat rakamları sıralanmıştır.

Tablo 6. Gazprom Export'un Güney Kafkasya Ülkelerine Doğal Gaz İhracatı (Milyar m³)

Ülkeler	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021 İlk çeyrek
Azerbaycan	-	-	-	-	0,349	0,999	-	-	-
Ermenistan	1,960	2,062	1,921	1,867	1,996	1,940	2,167	2,209	0,794
Gürcistan	0,180	0,268	0,295	0,122	0,135	0,039	0,162	0,079	0,292

Kaynak: Kobzeva, agis, 2021

Azerbaycan ve Gürcistan'ın enerji temelinde diğer birçok faktörü de göz önünde bulundurarak Rusya'dan uzaklaşma içerisinde olması, Ermenistan'ın ise her iki komşu ülkesine oranla geride olmasına bakmayarak yeni dönemde İran ve Türkmenistan ile enerji alanında iş birliği içerisinde girmesinin yolunu açmıştır. Güney Kafkasya ülkelerinin bu tutumları doğal olarak Rusya'nın bu ülkeler üzerinde uygulamakta olduğu politikaların daha da sertleşmesini kaçınılmaz kılmaktadır.

2.5. Dış Aktörlerin Enerji Politikalarında Güney Kafkasya

Uzun yıllardan beri Orta Doğu coğrafyasının mevcut konjonktürü göz önünde bulundurulduğundan enerji kaynaklarına ve iletim hatları üzerinde hâkim güç olma isteğinin yaşandığı yeni coğrafyalardan birisi de Güney Kafkasya'dır. Uluslararası alanda adından her geçen günde daha fazla bahsedilen bu coğrafya küresel ve bölgesel aktörlerin enerji kaynakları ve stratejik konumlarından dolayı ilgisini çekmektedir.

2.5.1. Amerika Birleşik Devletleri

ABD doğal gaz ve petrol üretimi ve tüketimi bakımından dünyanın en önde gelen ülkelerinden biridir. Ürettiğinden daha fazla enerji tüketmesi kendisini ithalata bağımlı kılmaktadır. Bu başlık altında ABD'nin enerji temelli Güney Kafkasya ülkeleri ile olan ilişkileri incelenecektir. Aşağıdaki tabloda ABD'nin 2019 yılı enerji rezervleri ile birlikte üretim ve tüketim rakamları gösterilmiştir.

Tablo 7. ABD'nin Petrol ve Doğal Gazı: Rezerv, Üretim ve Tüketim (2019)

	Petrol		Doğal Gaz
<i>Rezerv</i>	47,053 milyar varil	<i>Rezerv</i>	12,9 trilyon m ³
<i>Üretim (günlük)</i>	17,04 milyon varil	<i>Üretim (yıllık)</i>	920,9 milyar m ³
<i>Tüketim (günlük)</i>	20, 4 milyon varil	<i>Tüketim (yıllık)</i>	846 milyar m ³

Kaynak: BP, 2020

ABD enerji kaynakları bakımından (petrol alanında üretim yaptığından fazlasını tükettiği için ithalatçı, doğal gaz alanında ise ihracatçı konumunda) bulunmaktadır. Bu ülkenin Güney Kafkasya devletleri ile enerji ithalatından ziyade enerji kaynakları ve nakil hatları üzerinde oluşturmak istediği denetim mekanizmasından ve siyasi saikler bakımından ilişkiler geliştirmektedir.

Bağımsızlık kazan Güney Kafkasya ülkeleri Amerikan dış politikasında yeni bir yolun açılmasına neden olmuştur. Sovyet yıllarında bölgeyi tehdit olarak algılayan ABD bu tutumundan vazgeçerek bölgeyi kendi nüfuz alanına alma yönünde projeler geliştirmeye başlamıştır. Bölgenin jeostratejik önemi, eski Büyük İpek Yolunun merkezinde yerleşmesi, Uzak Doğu ve Orta Asya'yı Avrupa'ya bağlayacak ticari yolların kesiştiği noktada bulunması ve bunun yanı sıra zengin enerji kaynaklarına sahip olması ABD'nin ilgisinin artırmasının ana nedenlerindedir. Özellikle her geçen gün hidrokarbon kaynakları bakımından daha cazip hale gelen Hazar Havzası enerji kaynaklarının dünya enerji piyasalarına aktarılması konusunda ABD, Almanya ve Rusya arasında rekabet alanı oluşturmuştur. Washington yönetiminin Güney Kafkasya'daki Dağlık Karabağ sorunu etrafında Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaş durumunu çözüme kavuşturma adına çalışmalar yapsa da Kongre 24 Ekim 1992 tarihinde Azerbaycan aleyhinde ekonomik Ambargonun uygulanmasını öngören 907. ek maddeyi kabul etmiştir. Adı geçen bu 907. ek madde Azerbaycan dışında diğer eski SSCB üyesi ülkelere 'Özgürlüğü Destekleme Kanunu' adı altında Amerikan devleti tarafından mali destek öngörmekteydi (Cafersoy, 2001: 144). Bu olumsuz tablonun sonucunda ABD Hazar petrollerinin işletilmesi konusunda konsorsiyum başkanlığını İngiliz Şirketi olan BP'ye devretmek durumunda kalmıştır.

ABD ihtiyaç duyduğu petrol ve doğal gazı büyük oranda kendi topraklarından, geri kalan kısmının önemli bir bölümünü Kanada, Meksika, Venezüella ve Kuzey Denizi'nden karşılamaktadır. Bunun dışında kalan küçük bir bölümünü Orta Doğu ülkelerinden tedarik etmektedir. Aynı zamanda ABD Güney Kafkasya, Hazar Havzası

ve Orta Asya'da siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı büyük çaplı enerji projelerini desteklemektedir. ABD'nin bu bölgelerde enerji projelerini desteklemekteki temel amacı hem bölgede mevcut olan enerji kaynaklarını denetim altında tutmak, hem de enerji açısından bu bölgelere bağımlı olan aktörler üzerinde kontrolü sağlamaya yöneliktir. Bu konu ile ilgili olarak Abdullah Ural, "ABD'nin Enerji Hâkimiyeti Teorisi ve Büyük Orta Doğu Projesi" başlıklı makalesinde "ABD'nin enerji güvenlik stratejisi yalnızca tüketim için ihtiyaç duyulan enerji kaynaklarının ithalatının güvenli bir şekilde sağlanmasından değil, aynı zamanda dünyanın en önemli enerji kaynakları üzerinde denetim kurulmasından ibaret olduğunu kaydeder" (Ural, 2009: 137).

ABD'nin enerji ve güvenlik temelli Güney Kafkasya ve Merkezi Asya'nın da içerisinde bulunduğu Avrasya politikası, bölgesel enerji üreticisi ülkeleri Rus baskısından uzak tutmak, bölgedeki konumunu güçlendirmek, İran'ın ve radikal İslam'ın yayılmasını önlemek, petrol ve doğal gaz kaynaklarının işletilmesinde rol almak, bölge ülkelerinin ekonomik düzeyinin iyileştirilmesi gibi bir sıra önemli hedeflerden oluşmaktadır. ABD'nin Güney Kafkasya coğrafyasına yönelik izlediği politikaları şöyle sıralayabiliriz:

1. 1991-1995: Bu dönemde ABD'nin Güney Kafkasya Politikası *Öncelik Rusya* yani Moskova merkezli yürütülmüştür.

2. 1995-2001: ABD'nin Güney Kafkasya Devletleri ile ilişkilerinde yakınlık ve gelişme dönemine girilmiştir. 1996 yılında ABD Kafkasya ve Hazar Havzası'nı *yaşamsal çıkar alanı* olarak ilan etmiştir.

3. 2001 sonrası ABD Güney Kafkasya'da daha aktif bir dış politika izlediği dönemdir (Valiyev, 2014: 25).

ABD ile Azerbaycan arasında ilk resmi ilişki 1991 yılının Aralık ayında ABD'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanınmasıyla başlamıştır (Hasanov, 1997: 30).

Azerbaycan-ABD enerji ilişkileri mevcut konjonktüre ve yönetimlere göre değişiklik göstermiştir. Ayaz Mütellibov iktidarda çok kısa süre kalmış ve yeni kurulan devlet Batı dünyası ile kalıcı ilişkiler kuramamıştır. Mütellibov yönetimi iktidar süresince iç kamuoyu üzerinde etkili olan Azerbaycan Halk Cephesi ile rekabet içerisinde bulunmuş, bunun dışında çevre ülkelerle ve o cümleden ABD ile ilişkilerin temeli atılmıştır.

Bu olumlu ilişkiler sonucunda 1992 yılının Eylül ayında Azerbaycan ile ABD arasında “Deniz Ötesi Özel Yatırım Korporasyonu”, 13 Nisan 1993'te ise “Ticari İlişkiler Hakta” anlaşma imzalanmıştır. Azerbaycan ile ABD arasındaki bu ilişkilerin gelişmesindeki en önemli faktörü sahip olduğu petrol rezervleri oluşturmuştur (Cemilli, 2007: 54-55). Elçibey'e Dağlık Karabağ sorunun çözümünde Batılı devletlerden ve ABD'den beklediği desteğin gelmemesi ve Ermeni birliklerinin hızlı ilerlemesi kendi hükümetinin sonunun gelmesine zemin hazırlamıştır. Bunun sonucunda Elçibey hükümetinin görevine askeri darbe ile son verilmiştir. Kendisinden sonra iktidara gelen Haydar Aliyev dönemi Azerbaycan ABD ilişkileri tamamen farklı bir zeminde ilerlemiştir.

Aliyev'in uzun yıllar Sovyet yönetimi tecrübesi olduğundan, Azerbaycan'ın bölge ülkelerini yok sayarak uluslararası arenada güçlenmesinin imkânsız olduğunu çok iyi bilmiştir. Aliyev iktidarının ilk yıllarında izlediği dış politika hem ülke içerisinde hem de Batılı devletler nezdinde birçok kez eleştiriyle karşılanmıştır. Fakat Aliyev iktidarının ilk yıllarını hatırlayacak olursak bu duruma çok da şaşırılmamalıdır. Çünkü yeni kurulmuş bir devletin ekonomik, askeri ve siyasi yönden zayıf olması, buna karşın Rusya ve İran'ın aleni bir şekilde Azerbaycan'a karşı uyguladıkları baskı bağımsızlığı iyiden iyiye zor duruma sokmaktaydı. Aliyev haleflerine nispeten Rus iç ve dış politikasını iyi bildiğinden Rusya ile ilişkileri yeniden tesis edeceğini ve BDT'ye üye olmak isteğini dile getirmiştir (Nesibli, 2001: 65).

Ermeni işgallerinin sona erdirilmemesi ve hatta 6 ilin Ermenilerce işgali Aliyev iktidarının Rusya'ya karşı izlemekte olduğu bu yatıştırma politikalarını sona erdirmiştir. Gelişen bu olumsuz durum karşısında Aliyev yönetimi Batılı devletlerle ve ABD ile ilişkileri yeniden düzeltmek amacıyla Azerbaycan petrolünün Batı pazarlarına çıkartılıp taşınması amacıyla petrol şirketleri ile görüşmelere başlamıştır. Aliyev'in buradaki amacı bu şirketler aracılığıyla ilişkileri yeniden düzene oturtarak Rusya'nın ülkesi üzerindeki baskısını azaltmak ve en önemlisi de kendi iktidarına Avrupa ve ABD desteğini sağlamak. Fakat Aliyev izlediği bu politikada bile Rusya'ya daha fazla dokunmamaya çalışmaktaydı. Bu amaçlar doğrultusunda 24 Eylül 1993'te Moskova'da gerçekleştirilen BDT zirvesinde üyelik imzasını atmıştır (Nesibli, 2001: 65).

Bu dönemde petrol konusu Rusya ile ilişkilerdeki en önemli konudur. Bakü yönetimi Ekim 1993'te yapmış olduğu bir anlaşmada Rus petrol şirketi Lukoil'e Hazar'ın Azerbaycan kısmında petrol arama ruhsatı vermiştir. Ardından Azerbaycan petrollerinin çıkartılıp dünya pazarlarına sunulması adına 20 Eylül 1994 tarihinde gerçekleştirilen *Asrın Anlaşması*'nda Lukoil'e %10 oranında hisse verilmiştir (Cemilli, 2007: 57). Asrın Anlaşmasında Azerbaycan İran'a da hisse vermek istemiş fakat İran'ın Batı dünyası ile ilişkilerinin kötü olması ve ABD'nin baskıları sonucu konsorsiyum dışında bırakılmıştır. Nihayet 2001 yılında Azerbaycan'a karşı alınmış olan Ambargo yürürlükten kaldırılmıştır.

1990'lı yıllarda ekonomik bazlı olumlu seyreden ilişkilerin, 2000'li yıllara gelindiğinde demokratik kaygıların daha etkili olmaya başladığını söylemek mümkündür. 11 Eylül terör saldırılarının ardından iki ülke çıkarlarının örtüşmesi de ilişkilerin gelişmesinde etkili olmuş, ABD'nin Azerbaycan'a karşı bu duruma ek olarak askeri yardımda bulunmuştur. İki ülke arasındaki ilişkileri genel çerçevede değerlendirdiğimiz zaman ABD'nin Azerbaycan'a karşı izlediği politikalar zaman zaman belirli ölçüde değişimler gösterse de büyük oranda olumlu seyrettiği ve daha çok ekonomi temelli politikaların ilişkilerde önem kazandığı görülmektedir (Aslanlı, 2011). ABD'nin Azerbaycan ile ilişkileri esas olarak enerji temelli varlığını sürdürmektedir. Aşağıdaki tabloda ABD'nin enerji şirketleri aracılığıyla bu ülkede petrol ve doğal gaz kaynaklarındaki hisse payları gösterilmiştir.

Tablo 8. ABD'nin Azerbaycan'daki Enerji Varlığı

PETROL ANLAŞMALARI	ŞİRKET	PAY	ŞİRKET	PAY
Mişovdağ ve Kemalettin	Moncrief OİL	%49,7		
Zafer ve Meşel	Exxon	%30	CONOKO	%20
Lerik Deniz, Dalga, Savalan, Güney Petrol	Mobil	%30		
Padar	Moncrief OİL	%62		
Mega Proje Asrın Anlaşması	AMACO	%17,01	EXXON	%8,0006
	PENNZOİL	%4,8175	UNOCAL	%10,0489
Dan Ulduzu-Eşrefi	AMACO		UNOCAL	%5,5
Yalama	ARKO	%27,6		
Nahçıvan	EXXON	%50		
Abşeron	Chevron	%30		
Oğuz	Mobil	%50		
Kürsengi ve Karabağlı Bölgesi	Frontera Resaures	%30	Delta Oil&Hess	%20
İnam	BP-AMOCO	%25		
Araz, Alov, Şark Bölgesi	EXXON	%15		

Kaynak: SOCAR, agis, 2020

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından bağımsızlığına yeniden kavuşan Gürcistan tekrardan Rusya'nın kontrolü altına girmek için Batılı devletlerden destek almak istemiştir. Batı dünyasının askeri kanadı olan NATO'ya ye olmak isteyen ve hem bu üyeliğin gerçekleşmesini kolaylaştırmak adına hem de üyelik gerçekleşene kadar Batılı bir devletin desteğini kazanmak isteyen Gürcistan ABD ile yakın ilişkiler kurma yolunu seçmiştir. Bu isteğe karşın ABD Gürcistan'ın yeraltı enerji kaynakları bakımından olmasa da jeopolitik öneminden dolayı bu devlet ile yakın ilişkiler kurmaya yönelik politikalar geliştirmiştir. Gürcistan'ın ABD için hem Orta Aya enerji kaynaklarına ulaşmada geçiş ülkesi hem de bölgede rakipleri olan Rusya ve İnan'a karşı uyguladığı politikalarda kritik konumda bulunması, aynı zamanda Karadeniz'e kıyısı bulunan yegâne Güney Kafkasya lkesi olması önemini artırmaktadır (Erkan, 2016: 51).

Bağımsızlığının ardından 1990'ların ilk yarısından itibaren Gürcistan ve ABD arasında ekonomik ve askeri alanlarda ilişkiler gelişmeye başlamıştır. 1997 yılı "zgrlklere Destek Kanunu" kapsamında Gürcistan ekonomisine destekte bulunmaya başlayan ABD bu tarihten itibaren Gürcistan ekonomisine 'en çok kayırılan ülke' statüsünü vererek destek vermeye devam etmiştir. Ekonomik ilişkilerin yanı sıra güvenlik konusunda da ilişkileri geliştiren iki ülke arasında Mart 1998 tarihli "Askeri ve Güvenlik İş birliği Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşma doğrultusunda Gürcistan ABD'nin Yabancı Askeri Finansman ve Uluslararası Askeri Eğitim programlarından yararlanmaya başlamıştır (Dursun, 2017: 42).

Diğer Güney Kafkasya devletleri gibi Gürcistan'da da iktidara gelen yönetimlere göre ABD ile ilişkiler değişiklik göstermeye devam etmiştir. Saakaşvili hkumeti zamanında ABD'nin Gürcistan üzerinde etkisinin arttığı ve iki ülke arasındaki mevcut ilişkilerin ilerleme gösterdiği görülmektedir. Bu dönemde artan ikili ilişkiler Rusya'nın tepkisini çekmiş ve taraflar arasında sorunlar artarak Rus-Gürcü savaşının 7 Ağustos 2008 tarihinde patlak vermesiyle sonuçlanmıştır. Rusya'nın kesin galibiyeti ABD'nin Gürcistan'a ve Rusya'ya karşı izlediği politikalarda daha dengeli adımlar atmasına yol açmıştır.

Rusya'nın iki ülke arasındaki yakınlaşmadan rahatsızlık duyması sonucunda Gürcistan'a askeri müdahalede bulunması uluslararası aktörlerden en güçlüsü olan ABD üzerinde etkili olmuş ve ABD'nin müttefik olarak tanımladığı Gürcistan'a savaş esnasında gerekli desteğin verilmemesi güvenilirliğini zedelemiştir. Rusya ise bu

müdahale sonucunda hem ABD yönetimine hem de diğer devletlere Avrasya'da çıkarlarına ters bir durumun gelişmesi halinde müdahaleden çekilmeyeceği mesajını vermiştir (Sapmaz ve Sarı, 2012: 18). Daha sonra iktidara gelen yönetimlerde de Batı ile ilişkiler büyük oranda gelişme kaydetmiş bunun yanında Rusya ile olan ilişkileri de dengede tutma adına politikalar geliştirilmeye çalışılmıştır.

ABD, 1991 yılında bağımsızlığını yeniden kazanan Ermenistan'ı hemen tanıyarak diplomatik ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Bunun dışında daha Sovyetler Birliği dağılmadan önce her iki devlet arasında birtakım ilişkiler mevcut olmuştur. Nitekim daha 1970'li yıllarda Amerika tarafından Ermenilere göç izni tanınmıştı. 19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başlarında ve Sovyetler Birliği zamanında ABD'ye göç eden Ermeniler buldukları yerlerde sıkı bir şekilde örgütlenme faaliyetleri icra etmişlerdir. Bağımsızlık sonrası bu lobicilik faaliyetleri ABD-Ermenistan ilişkilerinin oluşumunda en önemli faktörlerden biridir. ABD mali ve ekonomik yönden Ermenistan'a destekte bulunmasına karşın askeri ve siyasi açıdan ilişkilerin geliştiği pek de söylenemez (Cemilli, 2007: 153).

Birleşik Devletlerde yaşayan çok sayıda Ermeni vatandaşların desteği ABD'li politikacılar için önem taşımakta ve bu desteğin devam etmesi için Ermenistan'a ekonomik ve siyasi açıdan destek vermeye devam edilmektedir. ABD'nin Ermenistan'a 1992 yılından 2002 yılına kadar yaptığı mali yardımların toplamı 1,2 milyar dolar düzeyindedir. ABD bu dönemde Ermenistan'la birlikte bağımsızlığına kavuşmuş Azerbaycan'a 165 milyon dolar yardımda bulunmuştur. Her geçen yıl Ermenistan'a mali yardımların miktarını artırma eğilimindedir. Öyle ki, 2004 yılında bu mali yardımlar 1,5 milyar doları aşmıştır. 2016 yılına gelindiğinde ise Ermenistan için ayrılan bütçede %22 oranında bir artış söz konusudur (Taşçıoğlu, 2017: 8). İki ülke arasındaki var olan ilişkilere Ermenistan penceresinden bakıldığı zaman ABD'den aldığı mali desteğe rağmen Rusya eksenli politikalarından da vaz geçmediğini görmek mümkündür. Ermenistan ABD ile ekonomik destekli politikalar geliştirirken Rusya ile askeri, siyasi ve enerji yönlü politikalar geliştirmektedir. Ermenistan coğrafi alan olarak kapalı bir ülke olduğundan dış dünyaya komşuları Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan ve İran üzerinden çıkma şansı vardır. Fakat Dağlık Karabağ sorunu yüzünden Azerbaycan ve Türkiye ile sınırları kapalı olduğu ve İran'ın ABD ve İsrail ile mevcut durumu göz önünde bulundurulduğunda Gürcistan üzerinden dışa açılma seçeneği bulunmaktadır. Görünen o ki mevcut konjonktür devam ettiği sürece

Ermenistan için tek seçenek Gürcistan üzerinden dışa açılabilme olarak devam edecektir.

2.5.2. Avrupa Birliği

Enerji amili Avrupa ülkelerinin her geçen gün daha fazla ihtiyaç duyduğu bir kaynak olma özelliğine sahip ve dış politikasında oldukça önemli bir yeri işgal etmektedir. Avrupa enerji güvenliğinin önemi Arap-İsrail savaşının yaşandığı arifede yani OPEC üyesi ülkelerin petrol alanında uyguladığı üretim kısıtlaması ile kendisini oldukça fazla hissettirmiştir. Yaşanan bu durum Avrupa ülkelerinde genel anlamda 3 önemli konunun tartışılmasına sebebiyet vermiştir. Bunlardan ilki Avrupa devletlerinin enerji alanında hem kendi aralarında hem de ithalat yaptıkları diğer aktörlerle bu alanda daha sıkı iş birliği sağlanmasının elzemliği ortaya çıkmıştır. İkincisi, böyle bir durumun yaşanması halinde daha geniş bir koordinasyon merkezlerinin ve mekanizmalarının geliştirilmesi zorunluluğudur. Üçüncüsü ise Avrupa devletleri, kendilerine karşı ihracatçı ülkelerin enerjiyi politik ve ekonomik anlamda silah gibi kullanması karşısında kendisini koruyabilme mekanizmasına sahip olmasıdır (İEA, agis, 2021). Yaşanan bu ambargoyla birlikte Avrupa devletleri enerji kaynakları bakımından birkaç ülkeye bağımlı kalmanın kendi ekonomileri açısından sürekli risklerin yaşanmasına sebebiyet verebileceği düşünülmüştür. Yukarıda sıralanan nedenler doğrultusunda gelecek dönemlere daha hazırlıklı olma adına 1974 yılında Uluslararası Enerji Ajansı (UEA) kurulmuştur. Bu kuruluş Avrupa Birliği'nin enerji güvenliği alanında stratejik öneme sahip bir kurumudur.

AB ekonomileri her geçen gün enerji kaynaklarına daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Ekonomik anlamda büyüme kendisinin daha fazla dış enerji kaynaklarına yönelmesini sağlamaktadır. Petrol ve doğal gaz kaynakları bakımından net ithalatçı statüsündedir. Aşağıdaki tabloda AB'nin enerji rezerv, üretim ve tüketim rakamları sıralanmıştır.

Tablo 9. AB'nin Petrol ve Doğal Gazı: Rezerv, Üretim ve Tüketim (2019)

	Petrol		Doğal Gaz
<i>Rezerv</i>	0,7 milyon ton	<i>Rezerv</i>	0,7 milyar m ³
<i>Üretim (günlük)</i>	1,5 milyon varil	<i>Üretim (yıllık)</i>	101 milyon m ³
<i>Tüketim (günlük)</i>	13,3 milyon varil	<i>Tüketim (yıllık)</i>	469,6 milyar m ³

Kaynak: BP, 2020

Güney Kafkasya ülkeleriyle iletişim kurmak, bilhassa ilk dönemlerde AB açısından tartışmalı bir gündem maddesi olmuştur. Bazı Birlik ülkeleri 70 yıl boyunca kendilerine düşman olan bir sistem içerisinde Rusya'nın kontrolünde varlıklarını sürdürmüş nice sorunlarla birlikte önemli ölçüde güvenlik problemlerin mevcut olduğu bir coğrafyada bulunmak, bölge ülkeleri ile ilişki kurmak hususunda oldukça isteksiz davranmışlardır. Bazı üye ülkelerin aksine AB bir bütün olarak doğru hesaplanmış adımlarla Güney Kafkasya'nın bağımsız devletleri Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile yakın ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirmek kaydıyla bölgeyle olan ilişkilerini artırma yoluna gitmiştir. Diğer bölgesel ve küresel güçler gibi AB'nin bu coğrafyaya cazip bakmasının ana nedeni Hazar Havzasının zengin enerji kaynakları ve bölgenin Avrupa ile Asya kıtasının geçiş güzergâhında yerleşmesidir. Bu yüzden AB bölgede var olan mevcut sorunları bir kenara bırakarak Güney Kafkasya ile yakın ilişki kurmak istemiştir (Paul, 2013: 7).

AB'nin Güney Kafkasya'ya yönelik ilk aşamadaki politikaları projeler ve programlar aracılığı ile teknik, maddi ve insani yardımlar adı altında gerçekleştirilmiştir. 14-15 Aralık 1990 tarihinde gerçekleştirilen Roma Zirve'si akabinde kabul edilen BDT Ülkelerine Yönelik Teknik Yardım Programı (TACIS) programı çerçevesinde AB ile Güney Kafkasya devletleri arasında mevcut ilişkiler yeni boyuta taşınmıştır. 1992 yılında TACIS programı çerçevesinde Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru (TRACECA) ve Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Doğal Gaz Taşımacılığı (INOGATE) projeleri başlatılmıştır (Karimov, 2016: 96). Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya devletleri ile bu denli ilişki içerisinde olması aslında onun Hazar Havzası enerji kaynaklarına ilgisinin olduğu mesajını vermiştir. AB aynı zamanda Hazar üzerinden Orta Asya devletleri ile ilişki içerisine girerek gereksinim duyduğu enerji kaynaklarını güvenli bir şekilde çeşitlendirmek istemektedir.

INOGATE programının da asıl amacı bölge ülkelerinin sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynaklarını küresel piyasalara iletilmesi hususunda mali yardım ve desteklerin sağlanmasıdır. Bu programın temel amacı bağımsızlığını yeniden kazanmış olan post-Sovyet cumhuriyetlerinde bölgesel doğal gaz ve ham petrol ürünlerinin iletim ve taşıma sistemlerinin yeniden yapılanması, taşıma verimliliğini artırmak ve modernleştirmek; Hazar Denizi üzerinden Orta Asya devletlerinden petrol ve doğal gazın dünya pazarına nakledilmesi için alternatif güzergâhların tayin

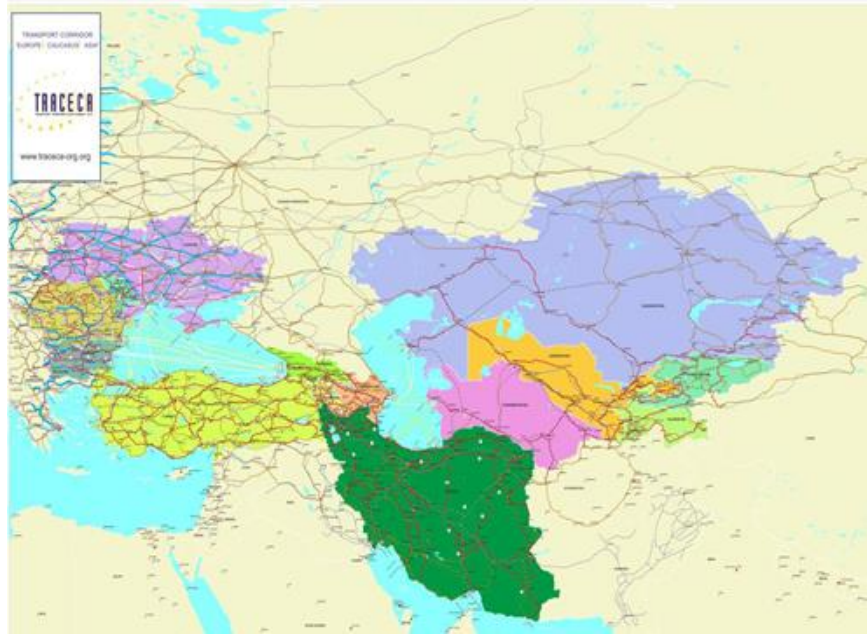
edilmesidir. 2004 yılında bu bağlamda Avrupa Konseyi Azerbaycan, Ermenistan Gürcistan'ın Avrupa Komşuluk Politikasına katılmasını karara bağlamıştır (İbrahimov, 2008: 92).

Şekil 10. Avrupa'ya Uluslararası Doğal Gaz Taşımacılığı Programı (INOGATE)

Kaynak: Mappery.com, agis, 2021

Şekil 11. Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru (TRACECA)

Kaynak: Traceca, agis, 2020

1991 yılı Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte küresel ve bölgesel dengelerin değişmesi aynı zamanda yeni mücadele alanlarını da ortaya çıkartmıştır. Eski Sovyet coğrafyası alanlarından olan Kafkasya ve Merkezi Asya da meydana gelen güç boşluklarını doldurmak için bölgesel ve küresel aktörler farklı enstrümanlar ile bölgede nüfuz arayışı içerisinde. Günümüz uluslararası sistemin güçlü aktörlerinden olan AB enerji talep çeşitliliği adına bölge ülkeleri ile ticari ilişkilerini geliştirebilecek adımlar atmaktadır. Coğrafî uzunluğun sorun teşkil etmemesi için ulaşım projelerine ihtiyaç duyan AB, amaçlarına ulaşmak için *21. Yüzyılın İpek Yolu* olarak da ifade edilen TRACECA projesini ortaya koyarak Doğu-Batı arasındaki ticareti yeniden canlandırmayı hedeflemektedir (Akdeniz ve Üzümcü, 2014: 176-177).

Azerbaycan ve Merkezi Asya devletlerinin petrol kaynakları bakımından dünyada ispatlanmış petrol kaynaklarıyla kıyasladığımız zaman toplam rezerv içerisinde bu coğrafyada bulunan rezervlerin küçük bir yer tuttuğunu görebilmekteyiz. Bölgede petrol rezervlerinin dikkate şayan derecede olmamasına rağmen, ihtiyaç duyulan enerji taleplerine bir alternatif olma özelliği ve diğer enerji kaynaklarının bulunduğu coğrafyalara nispeten daha güvenilir olması ve istikrarlı bir güzergâh üzerinde bulunması bu durumu telafi mahiyetindedir. Hazar Havzası dünyada önemli ölçüde ihtiyaç duyulan petrol rezervlerine sahip olmasa da havzasında bulundurduğu doğal gaz rezervleri ile bölgesel ve küresel aktörleri kendi üzerine çekmeyi başarmıştır (İbrahimov, 2008: 126).

Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde enerji arzı yapan ülkeler ve bu enerjiyi talep eden ülkeler ile enerji nakil hattına sahip ülkeler arasındaki ilişkiler ve bölgelerdeki güvenlik sorunları doğal olarak enerji güvenliğine etki etmektedir. Avrupa Birliği için Güney Kafkasya enerji güvenliği bakımından kendi içerisinde enerji kaynaklarına sahip olması dışında enerjinin transferi için oldukça önemli güzergâh üzerinde yerleşmektedir (Paul, 2013: 10).

Azerbaycan toprak bakımından büyük devletler içerisinde olmasa da içerisinde bulundurduğu zengin enerji kaynaklarına ve Avrupa-Asya kıtaları arasında geçiş güzergâhında yerleşmesinin dışında Hazar Havzası enerji kaynaklarına direk ulaşım avantajı sağlamaktadır. Azerbaycan AB'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltabilme noktasında, en iyi konumda buluna ülkedir.

Hayata geçirilmiş projelerin dışında 2018 yılında üretime başlaması planlanan Şah Deniz 2 doğal gaz yatağından çıkartılacak olan yıllık 16 milyar m³ (artı Şah Deniz 1 yatağından 10 milyar m³) doğal gazın 6 milyar m³ 'ü Türkiye'ye, geriye kalan 16 milyar m³'lük kısmı ise Avrupa pazarlarına ulaştırılması ön görülmektedir. Bu proje Azerbaycan'ın AB Enerji Güvenliğini sağlamasında var olan önemini giderek artıracaktır (Pamir, 2017: 138). BP'nin işletmecisi olduğu bu doğal gaz projesinde Azerbaycan doğal gazını Avrupa pazarlarına taşıyacak olan Güney Gaz Koridoru'nun (GGK) başlangıç noktası olan Şah Deniz 2 yatağının yıllık kapasitesinin 16 milyar m³ olmasının yanında Şah Deniz 1 yatağını da dahil etmekle yıllık toplam doğal gaz ihracatının 26 milyar m³ olması hesaplanmaktadır. Bu projenin Türkiye ayağının hesaplanan süre içerisinde 30 Haziran 2018 yılında tamamlanarak gaz akışına başladığı, Avrupa ayağının ise 2020 yılında tamamlanması öngörülmektedir.

Avrupa'ya doğal gaz akışını sağlayacak bu önemli proje hakkında SOCAR'ın Başkanı Rövneg Abdullayev projenin bölge için önemine şu şekilde işaret etmiştir:

TANAP üzerinden ilk ticari gazın teslimatı, Güney Gaz Koridoru'nun hayata geçmesinde önemli bir mihenk taşıdır. Böyle büyük bir projenin zorluklara rağmen, Güney Gaz Koridoru'nun Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye ayaklarını zamanında ve bütçe içinde kalarak koordine edip hayata geçirdik. Şahdeniz 2 platformlarının hem deniz üstü platformları hem destek ünitelerini kapsayan inşaatının Azerbaycan'da SOCAR'ın iştiraklerince tamamlanması, sadece Azerbaycan için değil, tüm bölge için büyük bir başarıdır (Hürriyet, agis, 2020).

AB RF'ye karşı mevcut enerji bağımlılığını azaltabilmek adına yalnız Azerbaycan'ın sahip olduğu doğal gazın etkili olmayacağını bilmesine rağmen bir çeşitlilik oluşturmak istemektedir. Bunun yanında ileriki zamanlarda GGK'ya İran, Türkmenistan ve Irak gazının akışının sağlanmasıyla birlikte Rus doğal gazına karşı güçlü bir alternatif kaynak oluşturma bilir ve böylece Rusya'ya olan enerji bağımlılığı büyük oranda azalmış olur. GGK'nın en önemli ayakları olan Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) ve Trans Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı (TAP) boru hatlarına gelecekte Hazar Denizi üzerinden Türkmenistan doğal gazının akışını sağlamayı amaçlamaktadır. Trans Hazar Boru Hattı aracılığıyla Türkmen doğal gazının Hazar'ın dibi ile önce Azerbaycan'a buradan da Güney Kafkasya doğal gaz boru hattı TANAP ve buradan da TAP vasıtasıyla Avrupa pazarlarına ulaştırılması hedeflenmektedir. Bu durumda Azerbaycan; enerji tedarik eden ve geçiş ülkesi (Trans Hazar boyutu), sınırları dışındaki ülkeler için yatırımcı ülke konumunda bulunarak

üçlü rolü bir arada yürütebilecektir (Karagöl ve Kaya, 2014: 21 ve Punsman, 2012: 14).

Tüm bu olumlu gelişmelerin yanında Sovyetler Birliğinin dağılmasından itibaren hala tam olarak çözüme kavuşturulamayan en önemli konu Hazar'ın hukuki statüsüdür. Kıyıdaş devletlerden belirli bir kısmı Hazar'ın kapalı bir göl olduğunu ve kıyısı bulunan ülkelerin eşit bir şekilde ancak kendilerinin işletebileceği, belirli bir kısmı ise Hazar'ın Deniz statüsünde olduğu ve her devletin sahip olduğu sınırlar içerisinde enerji kaynaklarını kullanabileceği görüşündeler. Hazar'ın en güçlü kıyıdaş devleti olan Rusya günümüzde Hazar'ın hukuki statüsü sorununun çözüme kavuşturulma noktasında türlü türlü bahaneler üretmektedir. Bunu yapmasındaki asıl maksat Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın sahip olduğu enerji kaynaklarını yerel ve Batılı şirketler aracılığı ile Avrupa pazarlarına çıkmasını engellemektir.

Azerbaycan ile AB arasında enerji konusunda yaşanan gelişmeler, AB yönünden hayata geçirilen bu projelere destek verilmesi kendisinin enerji arz güvenliği gerçekleştirme adına çeşitlendirme politikasında önemli yere sahiptir. Avrupalı şirketlerin Azerbaycan'ın erken petrol ve doğal gaz üretimi aşamasında mühim yere sahip olan Azeri-Çırag-Güneşli, BTC ham petrol boru hattı ve Şahdeniz doğal gaz projelerinin işletilmesinde de pay sahibidirler.

Tablo 10. Avrupalı Şirketlerin Azerbaycan'daki Enerji Varlığı

	Abşeron Yatağı (%)	Araz-Alov- Şerg (%)	Azeri- Çırag- Güneşli (%)	Şahdeniz (%)	Bakü- Tiflis- Ceyhan (%)
BP (Büyük Britanya)		15	37,4	25	30,1
ENİ (İtalya)					5
Statoil (Norveç)		10	2,7	25	8,71
Total (Fransa)	40			10	5
GDF Suez S. A. (Fransa)	20				

Kaynak: Valiyev, 2014: 97

Azerbaycan gibi enerji üretici devletler enerji talep güvenliklerini güçlendirme adına çeşitli çalışmalar hayata geçirmektedirler. Enerji talep güvenliği açısından üretilecek olan enerji kaynaklarına uluslararası alanda daha fazla talebin olması, ihracatın kesintisiz ve zamanında gerçekleştirilmesi ve mali ödemeler kısmında sıkıntının yaşanmamasıdır. Tüm bu şartlar göz önünde bulundurulduğu zaman AB

üyelerinin Azerbaycan'ın enerji talep güvenliğinde esas aktör oldukları söylenebilir (Valiyev, 2014: 97).

Tablo 11. AB'nin Azerbaycan'ın Enerji Talep Güvenliğindeki Yeri

Yıllar	Azerbaycan'ın Petrol İhracatı (Günlük Bin Varil)	AB'nin Petrol İthalatı (Günlük Milyon Varil)	AB'nin Petrol İthalatında Azerbaycan'ın Rolü		Azerbaycan'ın Petrol İhracatında AB Payı (%)
			Payı (%)	Miktar (Günlük)	
2001	222	11,531	0,9	103,779	46,74
2002	238	11,895	1	118,95	49,97
2003	229	11,993	1	119,93	52,37
2004	225	12,538	0,9	112,842	50,152
2005	346	13,261	1,3	172,393	49,82
2006	558	13,461	2,2	296,142	53,07
2007	778	13,953	3	418,59	53,803
2008	842	13,751	3,2	440,032	52,26
2009	963	12,486	4	499,44	51,62

Kaynak: Valiyev, 2014: 98

Gürcistan yer üstü zenginliklere sahip olmasına rağmen yer altı enerji kaynakları bakımından oldukça yoksul bir ülkedir. Gerek duyduğu enerjinin neredeyse tamamını ithal eden bu ülke AB'nin Rusya'ya enerji alanında bağımlılığını azaltma yolunda mühim bir güzergâh üzerinde bulunmaktadır. Bu durum kendisine önemli bir jeopolitik önemin atfedilmesini sağlamaktadır. Gürcistan aynı zamanda Azerbaycan ve Ermenistan arasında devam eden Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle boru hattı projelerinde Ermenistan'ın devre dışı bırakılarak Azerbaycan açısından tek ve güvenilir ülke olma özelliğine sahiptir.

Enerji jeopolitiği bakımından Gürcistan, zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip Azerbaycan ve Merkezi Asya cumhuriyetleri ve bu kaynaklara ihtiyaç duyan Batı dünyası ve diğer ülkeler arasında geçiş ülkesi konumundadır. Özellikle bu rota, ABD ve AB ülkelerinin tercihte buldukları bir enerji ulaşım koridorudur. Bahsi geçen enerjinin İran üzerinden Türkiye'ye ve buradan da küresel pazara ulaştırılması fikri alternatif bir hat olarak gözüke de ABD'nin İran'a karşı uygulamakta olduğu ambargolar yüzünden AB ülkelerinin temkinli olarak yaklaştığı ve tercih etmediği bir enerji geçiş hattıdır. Bu durum karşısında Gürcistan ve Türkiye hatları üzerinden biçimlenen projeler Batı dünyası tarafından destek görmektedir (Bayramoğlu, 2018: 2).

Avrupa enerji güvenliği açısından Gürcistan günümüzde stratejik değere sahip petrol ve doğal gaz boru hatlarının geçiş ülkesi konumundadır. BTE, Bakü-Supsa ve BTC boru hatlarının ülke sınırları içerisinde geçmesi, Avrupa Birliği'nin enerji alanında önemli projelerinden olan Güney Gaz Koridoru'nun önemli ayağını oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu boru hattı projeleri Gürcistan ekonomisi için de önemli bir yere sahiptir. Tiflis hükümeti hem boru hatlarının kendi topraklarından geçtiği için ucuz enerji tedarik edebilmekte hem de Avrupa enerji güvenliğinin sağlanmasında önemli bir yere sahiptir (İsmayıl, 2015: 3).

Gürcistan açısından bu olumlu gelişmelerin yanında bir de ülke içerisinde yaşadığı Güney Osetya ve Abhazy sorunu bölgedeki enerji güvenliğini sürekli olarak olumsuz etkilemektedir. 2008 yılında kısa süreli yaşanan Rus-Gürcü savaşı nedeniyle tedbir amaçlı BTE boru hattından doğal gaz akışı geçici süreliğine durdurulmuştur. Bu durum aynı zamanda Avrupa Birliği enerji tedarikinde sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Rusya bu bölgede sürekli bir çatışma halini sıcak tutarak enerji bakımından Avrupa Birliği'nin kendisinden asılı durumda bulunmasını planlamaktadır.

Yer altı kaynaklara sahip olmayan Ermenistan Dağlık Karabağ konusunda değişmeyen tutumundan dolayı Azerbaycan kaynaklı tüm enerji projelerinden dışlanmaktadır. Hâlbuki Ermenistan hem Azerbaycan hem de Avrupa pazarları için Gürcistan'a nazaran daha kısa ve ekonomik güzergâha sahiptir. Örnek olması açısından 20 Eylül 1994 yılında Azerbaycan'ın zengin enerji kaynaklarının dünya pazarlarına çıkarılması adına gerçekleştirilen Asrın Anlaşması imzalandıktan sonra enerjinin taşınması için üç güzergâhtan biri olma özelliğine sahip olmuştur. Bu hatlardan ilki Azerbaycan-İran-Türkiye güzergâhıdır. İlk güzergâh İran'ın başta ABD ve Batı dünyası ile sorun yaşaması onun saf dışı kalmasına yol açmıştır. İkinci güzergâh ise Azerbaycan-Ermenistan-Türkiye hattıdır. Buradaki sorun da Ermenistan'ın Dağlık Karabağ sorunu yüzünden Azerbaycan ile yaşadığı problemdir. Geriye kalan tek hat ise Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye hattıdır (Hasanov, 2003: 94).

Bu gibi enerji projelerinden Ermenistan'ın dışlanması kendi ekonomisi açısından oldukça olumsuz sonuçların doğmasına sebep olmuştur. Hazar Havzası enerji kaynaklarını Avrupa'ya taşıyacak olan Güney Gaz Koridoru gibi enerji temelli projelerden uzak tutulması ekonomik açıdan Ermenistan'ı daha da zor duruma düşürmektedir. Ülkenin enerji kaynaklarından yoksun olması ve açık denizlerle

bağlantısının bulunmaması kendisini enerji konusunda Rusya ve İran'a bağımlı hale getirmektedir... Kısacası Dağlık Karabağ sorunu Güney Kafkasya'da güvenliği etkilediği sürece Ermenistan önemli enerji projelerinin dışında kalmaya devam edecektir (Cabbarlı, 2003: 257).

Bundan başka AB 2000'lere kadar, Moskova-Erivan-Tahran yönetimleri arasında gerçekleştirilen konsorsiyuma eleştirel yaklaşıp da Ermenistan ve İran arasında doğal gaz boru hattı inşasına mali destek sağladığı da bilinmektedir. AB'nin bu projeye mali destek sağlamasındaki en önemli etken Ermenistan'ın enerji alanında Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmaktır. AB bakımından atılan bu adım, Erivan yönetiminin ülkedeki MNS'nin faaliyetinin durdurulması karşılığında da atılmış olabilir. Ermenistan'da bulunan bu santral bölge güvenliğini olumsuz etkilese de ihtiyaç duyulan elektrik enerjisinin yaklaşık %40'lık bir bölümünü karşılamaktadır. Mevcut durumu bu yönüyle değerlendirdiğimiz zaman ABD ve AB, Ermenistan'ı bu coğrafyada gerçekleştirilen enerji projelerine dâhil etmek istese de Azerbaycan'ın tutumu yüzünden hala ki imkânsız gözükmektedir (Paşayeva, 2019: 71).

2.5.3. İran

Yaklaşık 85 milyon nüfusa sahip olan İran enerji kaynakları bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Fakat dış politika uygulamalarından dolayı enerji kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırabilmesinde sürekli ambargolarla karşılaşmasına neden olmaktadır.

İran enerji kaynakları bakımından zengin ülkeler kategorisinde bulunmasına bakmayarak İslam Devriminin ardından Batı dünyasına ve özellikle İsrail'e karşı tutumundan dolayı ambargolara maruz kalmaktadır. Bu durum enerji sektörünün gelişmesini büyük oranda engellemekte ve aynı zamanda ihracat potansiyelini oldukça kısıtlamaktadır. Aşağıdaki tablodan da görülebileceği üzere potansiyelinin oldukça altında üretim yapabilmektedir.

Tablo 12. İran'ın Petrol ve Doğal Gazı: Rezerv, Üretim ve Tüketim (2019)

Petrol		Doğal Gaz	
<i>Rezerv</i>	155,6 milyar varil	<i>Rezerv</i>	32 trilyon m ³
<i>Üretim (Günlük)</i>	3,5 milyon varil	<i>Üretim (yıllık)</i>	244,2 milyar m ³
<i>Tüketim (Günlük)</i>	2 milyon varil	<i>Tüketim (yıllık)</i>	220 milyar m ³

Kaynak: BP, 2020

Coğrafi açıdan bakıldığında İran Asya kıtasında yerleşmesine rağmen jeopolitik açıdan Asya ile Avrupa arasında tıpkı Türkiye gibi köprü vazifesini icra etmektedir. İran zengin enerji kaynaklarına sahip Basra Körfezi'nin kuzeydoğu kıyılarına tam hâkim konumdadır. Bu duruma ek olarak Umman denizi üzerinden Hint Okyanusu'na (açık denizlere) açılma gibi bir avantaja da sahiptir. Doğuda Pakistan ve Afganistan, kuzeyde Kafkasya, Hazar Havzası ve Orta Asya, batıda Türkiye ile sınırlara sahiptir... İran Soğuk Savaş sonrası Avrasya'da yaşanan radikal değişimler sonucunda önemli bir jeopolitik konuma sahip olmuştur. Sovyetler Birliği zamanı İran'ı çevreleyen Orta Asya, Kafkasya ve Orta Doğu'da 1991 yılından sonra jeopolitik bir boşluk oluşmuştur. Bu jeopolitik boşluk hem bölgesel hem de küresel güçlerin rekabet alanını oluşturmuştur. İran da bölgesel bir güç olması doğrultusunda rekabet eden aktörlerden biridir (Oktay ve Cerrah, 2018: 118).

İran'ın Güney Kafkasya'daki etkinliğinin temel parametrelerine baktığımız zaman Ermenistan'ın bölgedeki mevcut tecrit edilmiş durumu ve bu durumun sonucu olarak siyasi, askeri ve ekonomik sorunlarda Ermenistan'a destek olmaktadır... İran ayrıca Dağlık Karabağ sorununda gerektiği zaman arabuluculuk rolünü üstlenmekte, gerektiğinde ise Ermenistan'a destek vermekten çekinmeyen bir dış politika izlemektedir. Askeri alanda ise İran bölgede açık bir şekilde bulunmayarak, Rusya'nın askeri varlığına destek vermeyi sürdürerek bölgedeki etki alanını korumayı hedeflemektedir (Bayır ve Aslanlı, 2001: 31-39).

1990'lı yıllardan başlayarak Azerbaycan'ın Hazar Denizi sektöründe mevcut enerji kaynaklarının çıkartılmasında etkili olan Batılı enerji şirketleri kadar Hazar'ın bir diğer komşusu İran'da bu pastadan kendi enerji şirketleri ile pay almak istemiştir. Asrın Anlaşması'nda Haydar Aliyev tarafından İran'ı yatıştırma politikası çerçevesinde %5'lik pay verilmek istense de ABD'nin baskısı sonucunda İran konsorsiyum dışı kalmıştır. 1995 yılında Tahran yönetiminin Beyaz Saray ile ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda Hazar Denizi hidrokarbon kaynaklarının işletilmesinde hiçbir İranlı şirketin rol almaması gerektiği görüşü ön plana çıkmıştır (Erhan ve Gürbüz, 2013: 316).

O dönemin şartları göz önünde bulundurulduğu zaman Azerbaycan enerji projelerinin işletilmesinde Batılı devletlerin taleplerini kabul etmek zorunda bırakılmıştır. Buna karşılık İran kendisinin konsorsiyum dışında kalmasına karşılık olarak Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne verdiği elektrik enerjisini

kesmiştir. Böylelikle imzalanan Asrın Anlaşması Bakü ve Tahran yönetimleri arasında yeniden soğuk rüzgârların esmesine yol açmıştır. Bu gelişmeler İran'ın Hazar Denizi'nin hukuki statüsünü yeniden gündeme getirmesi ile sonuçlanmıştır. İran'ın savunduğu görüşe göre Hazar Denizi onu çevreleyen 5 devlet tarafından eşit bir şekilde bölüştürülerek her devletin ortak kullanımında olması gerektiğidir. Bu talep kıyıdaş devletler tarafından olumlu karşılanmamıştır. Özellikle enerji kaynaklarının Türkmenistan'dan başlayıp Azerbaycan üzerinden geçerek Avrupa piyasalarına çıkartılması gibi sorunların yeniden tartışılmasına neden olmuştur (Paşayeva, 2019: 86).

İran'ın Azerbaycan'a karşı olumsuz yaklaşımı Bakü yönetiminin Tahran'a karşı yeni bir teklif sunmasına sebep olmuştur. Aliyev Asrın Anlaşmasında olmasa da Şahdeniz yatağının işletilmesinde İranlı şirketlerin de bulunmasına onay vermiştir. Bu teklif ilk başlarda İran yönetimi tarafından kabul edilmek istenmese de görüşmelerin olumlu seyri ve pragmatist bir kararla İran bu teklifi 1996 yılında kabul ederek karara ilişkin anlaşmayı imzalamıştır (Fuller, 2020). Azerbaycan'ın hidrokarbon yatakları Batılı şirketler tarafından işletilmesi kendisinin bölgeye yönelik politikalarına da olumsuz etki göstermiştir. Çünkü 1979 yılında gerçekleşen İslam devriminden bu yana Batılı devletleri kendisine düşman olarak algılamakta, hatta bu şirketler vasıtasıyla enerji kaynaklarını ve nakil hatlarını koruma bahanesiyle NATO'nun bölgede askeri varlık bulundurma ihtimalinden çok endişe duymaktadır.

Genel olarak Tahran yönetimi buradaki her türlü enerji projelerini baltalamaya çalışmaktadır. Özellikle, Azerbaycan'ın hayata geçirmek istediği projeler Tahran yönetimi tarafından eleştiriye maruz bırakılmaktadır. Hazar Denizi üzerindeki bu anlaşmazlık bazen her iki devlet arasında krizlerin yaşanmasına da sebep olmaktadır. Amoco ve BP şirketlerinin Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait kısmında gemilerle araştırma yapması esnasında İran'a ait savaş gemileri tarafından tacize uğratarak şirket gemilerinin bölgeden çıkartılmasına neden olmuş ve Azerbaycan hava sahası İran uçakları tarafından ihlal edilmiştir. Gelişen bu durum karşısında İran'dan yapılan açıklama ise Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmediği ve mevcut hidrokarbon yataklarının kullanılmasının mümkün olmayacağı yönünde olmuştur (Mardanov, 2013: 96). Günümüzde de Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirli ölçüde çözülmesine karşın her iki devlet arasında zaman zaman anlaşmazlıklar mevcudiyetini korumaktadır.

İran'ın Azerbaycan'a karşı saldırgan tutumuna bakmayarak bu ülke ile petrol ve doğal gaz alanında iş birliğini sürdürme eğilimindedir. Aynı zamanda İran Azerbaycan petrolünü ithal etmektedir. İthalat oranına yıllara göre baktığımızda; 2013'te 237,4 bin ton, 2014'te 209 bin ton, 2015'te 109 bin ton, 2016'da 388 bin ton, 2017'de 274,5 bin ton, 2018'de 164 bin ton gerçekleşmiştir. Bu ithalat İran'ın Azerbaycan'da faaliyet gösteren konsorsiyum üzerinden sağlanmaktadır. Bunun dışında Azerbaycan İran'dan 2017'de 1760,6 milyon m³, 2018'de ise 799,2 milyon m³ doğal gaz ithalatı gerçekleştirmiştir (AC. Enerji Bakanlığı, 2020).

Gürcistan-İran ilişkileri SSCB'nin dağılmasının ardından 1992 yılında başlamıştır. İki ülke aralarındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesine öncelik verilmekte ve bu ticari ilişkilerin temelini enerji alanındaki iş birliği oluşturmaktadır. Petrol ve doğal gaz konusunda Gürcistan enerji ihtiyacını karşılamada alternatifler oluşturma adına İran ile girişimlerde bulunmaya başlayarak tekel konumunda bulunan Rusya'ya alternatif arayışı içerisine girmiştir. İki ülke arasında doğrudan kara bağlantısının olmamasına bakmayarak 2006 yılında Tiflis ve Tahran yönetimleri arasında doğal gazın Azerbaycan üzerinden taşınması hakta anlaşma imzalanmıştır (Chivers, 2006). Gürcistan doğal gaz konusunda Rusya'ya bağımlı olmasının acısını 2006 yılının Ocak ayında Ermenistan'a giden Kuzey-Güney doğal gaz boru hattının Kuzey Osetya bölgesinde meydana gelen patlama nedeniyle iki hafta boyunca ciddi sıkıntılar çekerek yaşamıştır. Geçici bir süreliğine doğal gazı Azerbaycan ve İran'dan karşılayarak ihtiyacını gidermiştir. 2008 yılında yaşanan Rus-Gürcü savaşında da İran tarafsızlığını bildirerek Abhazya ve Güney Osetya ayrılıkçı bölgelerinin bağımsızlığını tanımayarak Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu açıklamıştır (Sadri ve Muniz, 2013). Sakaşvili yönetimi zamanında Rusya'ya alternatif olarak Azerbaycan'ın ön plana çıkarılması ülkenin enerji ithalatı konusunda bu defa da Azerbaycan'a bağımlılık oranı artmıştır.

Gürcistan'daki Saakaşvili iktidarından sonra yönetime gelen Georgi Margvelaşvili hükümeti doğal gaz konusunda Azerbaycan'a olan bağımlılığı azaltma yönünde kaynak çeşitliliği açısından Rusya ile yapılan iş birliği dışında İran'dan da doğal gaz alabileceğini açıklamıştır. Ancak, Tiflis yönetiminin bu söylemi Washington yönetimi tarafından rahatsızlıkla karşılanmış; Beyaz Saray'dan yapılan açıklamada İran'a uygulanan ambargo devam ettiği sürece Tahran yönetimi ile enerji alanında herhangi bir iş birliğinin yapılmasının imkânsız olduğu mesajı verilmiştir.

Aslında Ocak 2006'da kısa süreli de olsa İran'dan Gürcistan'a doğal gaz akışı sağlanmıştır. Fakat bu durumun uzun vadede devam ettirilmemesi yine Tiflis yönetimine bildirilmiştir (Paşayeva, 2019: 96).

Gürcistan hükümeti enerji bağlamında kaynak çeşitliliği bakımından alternatif ülke olan İran doğal gazını direkt kara sınırı olmadığından, Ermenistan ve Azerbaycan üzerinden gerçekleştirebilir. Güney Kafkasya'daki mevcut durum göz önünde bulundurulduğu zaman Azerbaycan güzergâhının güvenli olduğu anlaşılmaktadır. Azerbaycan hattının Gürcistan üzerinde bir diğer olumlu sonucu ise doğal gaz konusunda en büyük ithalatçısı olduğu Azerbaycan'ı İran'dan muhtemel doğal gaz alımını gerçekleştirirse Ermenistan'ı devre dışı bırakarak Bakü-Tiflis hattının kriz yaşamasını önlemiş olacaktır.

İran-Ermenistan ilişkileri enerji odaklı olarak ilerletilmektedir. Bunun yanı sıra 1995 yılında Tahran ve Erivan yönetimleri arasında siyasi ve ekonomik alanlarda iş birlikleri anlaşmaları imzalanmıştır. Her iki ülke açısından aralarındaki ekonomik ve enerji bazlı ilişkilerin ilerletilmesindeki en önemli etken her iki devletin de Asrın Anlaşması ile BTC boru hattı projelerinde saf dışı kalmalarıdır. Proje dışı kalan İran ve Ermenistan kendi aralarında uzunluğu 147 km olan doğal gaz boru hattı projesini inşa etme kararı almışlardır. Ayrıca 1994 yılında Ermenistan'ın Rusya'dan Kuzey-Güney boru hattı vasıtasıyla aldığı doğal gaz boru hattında meydana gelen sabotajlar Erivan yönetiminin enerji tedarikinde alternatif kaynaklar içerisine girmesini sağlamıştır. 1995 yılından itibaren her iki ülke arasında doğal gaz boru hattı projeleri görüşmeleri başlamıştır. 2001 yılına gelindiğinde ise iki ülke arasında memorandum imzalanmıştır (Mirzoyan, 2010: 132).

2006 yılında faaliyete geçen doğal gaz boru hattının uzunluğu toplamda 140 km olacak şekilde tasarlanmıştır. Bunun 100 km'lik kısmı İran arazisinde geriye kalan 40 km'lik kısmı ise Ermenistan'ın payına düşmüştür. Boru hattının başlangıç kapasitesi yıllık 1,1 milyar m³ ve bunun 2019'a kadar 2,3 milyar m³'e çıkartılacağı ve 20 sene içerisinde toplamda 36 milyar m³ doğal gaz verileceği açıklanmıştır (Sputnik, agis, 2020). 20 yılına imzalanan anlaşma çerçevesinde Ermenistan gönderilen her bir metreküp doğal gaz karşılığında İran'a 3 kwh elektrik enerjisi vermeyi uhdesine almıştır.

İran gerçekleştirdiği bu doğal gaz projesi ile birlikte hem Ermenistan iç pazarına girmiş hem de Avrupa doğal gaz pazarına açılma fırsatını yakalamıştır. Net ithalatçı ülke statüsündeki yeri enerji altyapısını oluşturan Rusya Federasyonu ile bağlantısından sonra İran'ı kendisine bir çıkış kapısı olarak görmektedir. Ermenistan enerji ithalatını çeşitlendirerek enerji kaynaklarını güvence altına almayı hedeflemektedir. Mevcut durumda Ermenistan için iki hat vardır. Bunlardan ilki Kuzey-Güney boru hattı, Rusya'nın Gürcistan toprakları üzerinden geçen hat, bir diğeri ise İran'dan direk kara bağlantısı ile aldığı doğal gaz boru hattıdır (Daily Sabah, agis, 2020).

Ermenistan enerji konusunda kaynak çeşitliliği oluşturma adına İran-Ermenistan doğal gaz boru hattı anlaşması kendisi dışında Rusya açısından da önem taşımaktadır. Bu durum karşısında Rusya'nın ilk başta anlaşmayı engelleme yoluna gideceği düşünülse de bölgedeki nüfuzunu korumak adına anlaşmaya temkinli yaklaşmış, ekonomik çıkarları arka planda tutarak bu projenin yanında olma yolunu seçmiştir. Rusya özellikle Güney Kafkasya ülkelerini birbirinden ayırarak bölgede kendisinin doğal gaz politikasını daha esnek kılmayı amaçlamıştır. Nitekim böyle bir yolu seçmiş olsa da Ermenistan piyasasını kaybetmemek adına birtakım yaptırımları uygulamaktan da vazgeçmemiştir. Örneğin; İran-Ermenistan doğal gaz boru hattı projesinde boruların çapının 1420 milimetre olması hedeflenmişken Rusya'nın baskısı ile bu çap 700 milimetreye düşürülmüştür. 2011 yılına gelindiğinde Ermenistan, Rusya ile bu yeni boru hattının ülke toprakları üzerinde kalan 40 km'lik kısmını ArmRosGas Şirketi üzerinden %68 hissesini Gazprom'a devretmiştir. Bu önlem ve devir işlemiyle birlikte İran'ın Avrupa pazarlarına açılma umutları da son bulmuştur. Yani İran Ermenistan iç pazarı ile sınırlı kalarak doğal gazı üçüncü ülkelere taşınmasının önü engellenmiş oldu (Socor, 2008). Rusya bunu yapmakla İran gazının kendi piyasasında yaygın hale gelmesini istemediğini karşı tarafa bildirmiştir.

İran doğal gazı Ermenistan üzerinden Gürcistan'a gönderilmesi konusunda görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ermenistan'da boru hatlarını kendi kontrolünde bulunduran Rusya bu durumdan faydalanacağı ve itiraz etmeyeceği düşünülmüştür. Rusya'nın enerji politikaları göz önünde bulundurulduğu zaman, Ermenistan'ın İran gazının Avrupa'ya sevkiyatında önemli bir transit geçiş güzergâhı olabileceği düşüncesi küçümsenmiştir. Yapılan açıklamada; "*Rusya buna karşı çıkacaktır. Gaz Rusya'nın politik cephanelerinde yani Avrupa ülkelerine baskı uygulayan son silahtır*

ve Kremlin onu kaybetmek istemeyecektir” diye görüş bildirilmiştir. İran tarafı Ermenistan'a görüşmeler olumlu sonuçlanırsa yani ödemeler yapılabilirse daha fazla gaz ihraç etmeye hazır olduklarını bildirmiştir (Theiranproject, 2018). Ermenistan doğal gaz üzerinden Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak için İran ile yeni projeler geliştirme yolunda görüşmeler gerçekleştirmektedir.

2.5.4. Türkiye

83 milyon nüfusa ve 783 bin km² toprak parçasına sahip Türkiye Cumhuriyeti Kafkasya coğrafyasına komşu olması ve tarihten gelen ilişkilerden dolayı günümüz dünyasında da bölge ile ilişkileri sıcak tutarak geliştirme yönünde adımlar atmaya çalışmaktadır. Fakat atılan bu adımlar bölge ülkelerine göre farklılık göstermektedir. Türkiye kendisi gibi jeopolitik öneme sahip bu coğrafyaya hem bulunduğu konumdan dolayı hem de ihtiyaç duyduğu enerjiye çeşitlilik yaratma konusunda özel önem vermektedir. Türkiye tıpkı Balkan coğrafyasına olduğu gibi jeopolitik bakımdan çok önemli bir geçiş noktasında yerleşen Kafkasya coğrafyasına da komşudur.

Türkiye geliştirmekte olan ülkeler arasında bulunurken petrol ve doğal gaz rezervi bakımından net ithalatçı ülke statüsündedir. Ülke tüketimde kullandığı her iki enerji kaynağı bakımından %90'nın üzerinde dışa bağımlıdır. 2018 yılı üretilebilir petrol ve doğal gaz oranlarına baktığımız zaman petrol 366 milyon varil, doğal gaz ise 3,8 milyar metreküp olduğu enerji raporlarında açıklanmıştır (EPDK, 2019: 36). Tüketmiş olduğu petrol ve doğal gaz kaynağının çok az bir miktarını iç üretimle karşılayabilmiştir. Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin 2019 yılı petrol ve doğal gaz ithalatı yaptığı ülkeler listesi verilmiştir.

Tablo 13. Türkiye'nin Petrol ve Doğal Gaz İthalatı Yaptığı Ülkeler (2019)

Doğal Gaz	45,3 milyar m ³ (%)	Petrol	31,7 milyon ton (%)
Rusya	33,6	Rusya	35,4
Azerbaycan	21,2	Irak	21,3
İran	17,1	Kazakistan	7,1
Cezayir	12,6	Hindistan	6,9
Katar	5,4	İran	4,7
Nijerya	5,4	S. Arabistan	4,4
ABD	2,7	Nijerya	4,1
Diğer	2,0	İsrail	3,4
		Libya	2,5
		Bulgaristan	2,1
		Yunanistan	1,7
		Türkmenistan	1,1
		Diğer	5,4

Kaynak: EPDK, 2019: 34-35

Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle birlikte Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya yönelik politikasındaki en öncelikli ülke Azerbaycan olmuştur. Hatta bu ülkeyi kendisi için *stratejik ortak* olarak değerlendirmiştir. Bir diğer ülke olan Gürcistan hem Türkiye'nin Azerbaycan ile ilişkileri sağlamlaştırma adına hem de doğu-batı enerji rotasında Hazar Havzası enerji kaynaklarının Türkiye'ye ulaştırılmasındaki mevkiinden dolayı oldukça önemli bir konuma sahiptir. Ermenistan ise Dağlık Karabağ sorunu ve sergilediği yayılcı politikalar söyleminden dolayı 1993 yılından beri Türkiye ile sağlıklı bir iletişimin kurulamadığı ülke olma özelliğini muhafaza etmektedir (Kasım, 2011: 331-332).

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri “tek millet iki devlet” dostluk ve kardeşlik şiarı üzerinden tanımlanmaktadır. Doğrusu tarihi bağlardan kaynaklanan etnik ve kültürel yakınlık iki ülke arasındaki ilişkilerin en üst seviyeye çıkmasındaki en önemli faktörlerden biridir. Azerbaycan Türkiye tarafından 9 Kasım 1991'de resmi olarak tanınmasıyla birlikte ilişkiler yeniden kurulmuştur (Cafersoy, 2001: 121). Günümüzde de var olan bu ilişkiler stratejik ortaklık adı altında ilerletilmektedir. Tabii bu stratejik ortaklığın en önemli adımını enerji alanındaki iş birliği oluşturmaktadır.

İki ülke arasında enerji alanında ilişkiler ilk kez Ebülfez Elçibey hükümeti zamanında gerçekleşmiştir. Şöyle ki, Elçibey Batılı petrol şirketleri ile imzalanacak olan enerji anlaşmalarında Türkiye'nin de bulunmasını istemiştir. Daha doğrusu

Elçibey'in 5 Aralık 1992'de İzmir'de gerçekleştirilen görüşmede Turgut Özal'a “Türkiye'yi petrol işine sokacağım, iki adamını Bakü'ye gönder” demesi ile başlayan enerji alanındaki iş birliği ilişkilerin yeni bir boyuta taşınmasına sebep olmuştur. Bu görüşmenin ardından Bakü'ye gelen Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ve Boru Hatları ile Petrol Taşıma Ortaklığı (BOTAS) yetkilileri Batılı petrol şirketleri ile görüşmelere katılmaya hak kazandılar. Buna ilaveten Mart 1993'te Elçibey tarafından Ankara'ya gönderilen SOCAR Başkanı Sabit Bağirov Azerbaycan'da üretilecek olan ham petrolün Ceyhan terminaline taşınması konusunda gizli bir anlaşma imzalanmıştır. Ne yazık ki, tüm bu olumlu gelişmelere Elçibey'e karşı gerçekleştirilen 4 Haziran 1993 askeri darbesi gölge düşürmüştür. Elçibey'in ardından iktidara gelen Haydar Aliyev Türkiye ve Batılı petrol şirketleri ile yapılan görüşmeleri bir süreliğine feshederek tüm ilişkileri geçici süreliğine askıya almıştır (Cafersoy, 2001: 126).

Aliyev iktidarının Azerbaycan petrolünü dünya piyasasına çıkarma adına gerçekleştirmiş olduğu *Asrın Anlaşması* imzalanması sürecinde Türkiye'nin petrol şirketlerinin de katılımıyla sonuçlanmış ve TPAO petrol şirketinin payına düşen %1,75'lik hisseye ilaveten Azerbaycan kendi payına düşen hissedenden %5 payı Türkiye'ye vererek TPAO'nun gerçekleştirilen bu konsorsiyumda daha fazla pay elde etmesini sağlamıştır (Aslanlı, 2013: 36). Günümüz açısından her iki ülke arasındaki üst düzey ilişkileri göz önünde bulundurduğumuz zaman atılan bu adımın ne kadar doğru ve isabetli bir karar olduğunu daha iyi anlamak mümkündür.

Azerbaycan ve Türkiye'nin enerji alanına dair BTC ham petrol boru hattı ve BTE doğal gaz boru hattı gibi kritik öneme sahip projeler hayata geçirilmiştir. Günümüz itibarı ile iki ülke arasında imzalanan anlaşmaya esasen Türkiye, BTE boru hattından ihraç edilen doğal gazın yıllık 6,6 milyar m³'nü ülkesel ihtiyaçlarını karşılamak için almaktadır. Yakın zamana kadar gerçekleşmesi düşünülen NABUCCO projesinin bu hat üzerinden hayata geçirilmesi öngörülmekteydi. Hatta bu hattın ihraç edilen doğal gazın kapasitesinin yıllık 20 milyar m³'e yükseltilmesi düşünülmekteydi. Ancak planlanan bu doğal gaz projesi mali ve siyasi açıdan Azerbaycan tarafından uygun bulunmadığı için rafa kaldırılmıştır. Bu proje üzerinde iki ülke arasında yapılan görüşmeler olumsuzlukla sonuçlanmıştır. Şöyle ki, Türkiye buradan ihraç edilecek doğal gazı kendi sınırları içerisinde Azerbaycan'dan satın alarak Avrupa ülkelerine kendisi ihraç etmek istemiş, fakat bu duruma Azerbaycan tarafı olumsuz yanaştığından anlaşma sağlanamamıştır. Projenin

gerçekleştirilememesinin bir diğer nedeni ise maliyetinin yüksek olması ve ayrıca bu projenin son durağının Avusturya olması ve buranın *Rusya'nın sahası* olarak bilinmesi Bakü yönetiminin başka projeler üzerinde düşünmesini gerekli kılmıştır (İsmayil, 2013: 1-17).

Gerçekleştirilen yeni boru hatları görüşmelerinin ardından Azerbaycan ve Türkiye arasında 2012 yılında TANAP ve TAP projeleri üzerinde anlaşma sağlanabilmiştir. TANAP projesi üzerinde iki ülke arasında aynı yılın Haziran ayında anlaşma imzalanmıştır. Projeye harcanacak paranın toplam maliyeti 7 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Bu projeyle 2020 yılın da 16 milyar m³ 2023 yılında 23 milyar m³ ve 2026 yılına gelindiğinde yıllık 31 milyar m³ doğal gaz akışı sağlanması planlanmıştır. İlk doğal gaz akışında hesaplanan 16 milyar m³ 'lük kısmından 6 milyar m³ 'ü Türkiye tarafından satın alınacak geriye kalan 10 milyar m³ doğal gaz ise Avrupa piyasalarına ulaştırılacaktır. TANAP projesi ile Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu doğal gazın %20'nin karşılaması hesaplanmıştır (Gafarlı, 2015: 132). Bu büyük projenin ilk ayağını oluşturan Eskişehir'e kadar olan kısım 12 Haziran 2018 yılında uluslararası bir törenle açılmış ve 30 Haziran 2018 itibarı ile Türkiye'ye gaz akışına başlanmıştır. 1 Temmuz 2019 itibarı ile de Avrupa'ya gaz akışına tamamen hazır hale gelmiştir. İki ülke arasında gerçekleştirilen enerji alanındaki yatırımlardan SOCAR tarafından *Star* petrol fabrikası için yapılan milyarlarca dolar yatırımlardan konuşmak mümkündür.

İki devlet arasındaki son yılların en önemli gelişmelerinden birisi de Türkiye ile Rusya arasında yaşanan Uçak Krizi'dir. Rusya'ya doğal gaz bakımından büyük oranda bağımlı olan Türkiye ile ilişkilerin gerilmesi Ankara-Bakü yönetimleri arasındaki ilişkileri daha ileri seviyeye taşımıştır. Rusya'dan Türkiye'ye akışı sağlanan gazda kesintilerin yaşanabileceği gündeme geldiği dönemde 3 Aralık 2015'te Davutoğlu Azerbaycan'a resmi ziyaret gerçekleştirdi. İlham Aliyev ile gerçekleştirilen görüşmenin ardından Davutoğlu açıklamasında Azerbaycan'ı her zaman desteklediklerini ve TANAP projesinin bir an önce hayata geçirilmesi için çalışmalarına hız verileceğini açıklamıştır. Azerbaycan tarafı ise Türkiye'ye sattığı doğal gaz fiyatında %40 indirim yapıldığını açıklayarak iki ülke arasındaki ilişkilerin daha ileri bir düzeye taşınmasına önayak oldu (Abuşoğlu, 2015: 2). Bakü ve Ankara yönetimleri arasında başta enerji sektörü olmakla daha birçok alanda iş birliği her geçen gün daha da sağlamlaşmaktadır. Bakü için kendi enerjisinin Avrupa

piyasalarına çıkarmaktaki en güvenli limanın Ankara olması, Ankara için ihtiyaç duyduğu enerji konusunda güven duyduğu tek limanın Bakü olması iki devlet arasındaki ilişkilere artı olarak yansımaktadır.

Türkiye-Gürcistan enerji ilişkileri Gürcistan'ın yeniden bağımsızlığını kazanmasının ardından Demirel ve Şevardnadze'nin imzaladıkları Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması ile önemli adımlar atılmıştır.

Diplomatik ilişkilerin ardından Gürcistan içerisinde artan etnik çatışmalar, Karabağ sorununun alevlenmesi ve Rusya'nın Güney Kafkasya politikası dikkate alındığında Gürcistan-Türkiye arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerde arzu edilen başarı sağlanamamıştır. Bağımsızlığının ilk yıllarında etnik çatışmalardan dolayı sıkıntı çeken Gürcistan'a Türkiye gıda ve ilaç yardımlarının yanı sıra elektrik enerjisi de ihraç ederek, ülkenin enerji krizinden çıkması adına yardımda bulunmuştur. Tiflis ve Ankara hükümetleri arasında enerji alanında iş birliği Gürcistan'ın 1990'ların ilk yarısında bağımsızlık savaşı sürdüğü dönemlerde başlamış ve daha sonra da devam etmiştir. Gürcistan'ın enerji arz güvenliği konusuna baktığımız zaman iki ülke arasında elektrik enerjisi ve transit enerji hatları dışında pek de gelişmediğini görmek mümkündür. Bu durumun en önemli nedeni her iki ülkenin de enerji ithalatçısı konularında olmalarıdır (Valiyev, 2014: 178).

Gürcistan'ın enerji arz güvenliği açısından önemli olan Gürcistan-Türkiye arasında elektrik enerjisi iş birliği bağımsızlık ilan edilmeden önce başlamıştır. Bu konuda 11 Kasım 1991 tarihinde Trabzon'da imzalanan "Türkiye Elektrik Kurumu ve Gruzglavenergo Sisteminin Enerji Nakil Hattı Vasıtasıyla Karşılmasına İlişkin Protokol"ü örnek göstermek mümkündür. Bağımsızlığın ardından enerji alanında imzalanan ilk protokol ise 29 Nisan 1992'de Ankara'da "Türkiye Elektrik Kurumu ve Gruzglavenergo Arasında Elektrik Enerjisinin İadesi ve İşbirliğine İlişkin Protokol"dür. İmzalanan bu protokolle Gürcistan 1991-1992 yılları arasında Türkiye Elektrik Kurumu'ndan aldığı enerjiyi 1992 yılı içerisinde iade edilmesi kararı almıştır (Demirağ, 2005: 128). Daha sonraki yıllarda her iki ülke arasında enerji alanında birçok anlaşma imzalanmıştır. Bunların bazıları mevsimsel olarak elektrik enerjisi değişimi, Gürcistan'da yeni elektrik santrallerinin inşası, Bakü-Tiflis-Ankara yönetimleri arasındaki elektrik enerjisi ağlarının birleştirilmesi çalışmaları ve mevcut elektrik üretim ve dağıtım tesislerinin yenilenmesi gibi enerji temelli ilişkilerini kapsamaktadır.

Bağımsızlık sonrası ülke içerisinde yaşanan etnik çatışmalardan dolayı ekonomik ve siyasal sorunlar yaşayan Gürcistan, Türkiye ile ortak yürütülen projeler sayesinde hem siyasi hem de ekonomik alanda başarılar elde etmiştir. Gürcistan'ın özellikle Türkiye ve Batılı devletlerin desteği ile Hazar Havzası enerji kaynaklarının uluslararası enerji piyasasına taşınması adına gerçekleştirilen BTC, BTE, TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars Demir yolu gibi projelerde yer alarak enerji arz güvenliğini geliştirmeye devam etmektedir. Türkiye Gürcistan topraklarından geçen enerji projelerinin hayata geçirilmesinde ve gerçekleştirilen bu hatların güvenliğinin sağlanması adına askeri ve siyasi yardımda bulunmuştur. Hayata geçirilen enerji boru hatlarının Türkiye'nin enerji arzı güvenliğinde önemli yere sahip olduğu için direkt Ankara'nın dolaylı yoldan ise ABD ve NATO'nun güvenlik şemsiyesi altına girmesi demektir. Doğu-Batı enerji taşıma hatlarının güvenliğinin Türkiye ve NATO tarafından korunması, aynı zamanda yüzünü Batıya çeviren Gürcistan'ın enerji arz güvenliğinin güçlenmesinde önemli yere sahiptir (Valiyev, 2014: 179). İki ülke arasındaki enerji alanında yapılan iş birliği Gürcistan'ın Rusya ile ilişkilerine paralel olarak ilerlemektedir. Yani Gürcistan-Rusya ilişkileri gerginleştiği zaman Gürcistan'ın Türkiye ile enerji ilişkileri bir o kadar sağlamlaşmaktadır. Ankara yönetiminin Tiflis'in Batı ile ilişkilerinde köprü vazifesi görmesi ve Rusya ile yaşanan zaman zaman gerginliklerde çıkış yolu olması Türkiye'yi her geçen gün Gürcistan'a daha fazla yaklaştırmaktadır.

16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını elde eden Ermenistan'ı ilk tanıyan devletlerden biri de Türkiye olmuştur. O zamanın konjonktürünü dikkate aldığımız zaman iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulamamasına karşın bağımsızlığının ilk zamanlarında elektrik enerjisi ve insani yardım adı altında Ankara hükümeti tarafından destekte bulunulmuştur.

Ermenistan ve Türkiye arasında 2010 yılına kadar yardım amaçlı elektrik enerjisi (Türkiye tarafından) sağlanması dışında iki ülke arasındaki enerji iş birliği ile ilgili sağlıklı bilgilere ulaşmak mümkün değildir. Her iki devlet açısından enerji alanında iş birliğinin gelişmemesinin ilk nedeni Ermenistan'ın saldırgan bir dış politika izleyerek Dağlık Karabağ'ı işgal etmesi ve bunun sonucunda Erivan-Ankara hattında diplomatik ilişkilerin kurulmaması ve sınır kapılarının kapalı olmasıdır. Aslına bakacak olursak iki ülke arasında enerji alanında iş birliğinin geliştirilmesi için büyük potansiyel vardır. Öyle ki, Ermenistan'ın tüketiminden fazla elektrik enerjisi

retmesi kendisini Türkiye gibi yeni pazarlar bulmasına imkn sağlamakta ve aynı zamanda Ermenistan'ın coğrafi konumu ona Hazar Havzası enerji kaynaklarının Türkiye'ye ulaştırılmasında transit ülkeye çevirebilme olanağı sunmaktadır. Fakat ne hazindir ki, Ermenistan'ın Kafkasya coğrafyasında uygulamakta olduğu saldırgan dış politika kendisini bölgede gerçekleştirilen enerji temelli iş birliklerinden yoksun bırakmaktadır (Valiyev, 2014: 153-154). Bir de Türkiye ve bölge ülkeleri açısından en tehlikeli durum Ermenistan'ın tüm uyarı ve itirazlara rağmen Metsamor Nükleer Santralinin faaliyetine son vermemesidir. Bu santral artık miadını çoktan doldurduğu için Türkiye ve bölge ülkelerine büyük tehdit oluşturmaktadır. Santralde yaşanabilecek herhangi bir ciddi sorun iki ülke arasındaki ilişkilerin durumunun daha da kötüye gitmesini sağlayabilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUSYA-GÜNEY KAFKASYA ÜLKELERİ ENERJİ İLİŞKİLERİ

Bu bölümde dünya petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından ilk sıralarda bulunan Rusya Federasyonu'nun Sovyetler Birliği sonrası dönemde enerji bakımından Güney Kafkasya ülkeleri ile üretim ve taşımacılık konularında ne tür bir ilişkide bulunduğu anlatılmaya çalışılacaktır. Enerjiyi bölgesel ve küresel politikalarda bir silah olarak kullanan Rusya kendi etki alanlarındaki Dağlık Karabağ, Güney Osetya ve Abhazya sorunlarının çözümü konusunda ne tür bir strateji izlediği, yani mevcut sorunların çözümü için gerçekten bir çaba sarf etmekte mi, yoksa mevcut statükonun devamı konusunda adımlar atmakta mı olduğu anlatılmaya çalışılacaktır.

3.1. Rusya-Azerbaycan Enerji İlişkileri

Tarihi süreç içerisinde Rusya'nın enerji tarihi Azerbaycan ile iç içedir. Rus enerji endüstrisi özellikle Bakü petrol ve doğal gaz kaynakları ile yakından ilişkilidir. Azerbaycan'ın enerji kaynakları Rusya için her zaman Güney Kafkasya ülkeleri arasında ilk sırada yer almıştır. Günümüzde bu durum Rusya'nın enerji politikalarında Azerbaycan'a özel önem verilmesini sağlamaktadır. Aşağıdaki şekilden de görülebileceği üzere Azerbaycan bu enerji kaynakları bakımından oldukça zengin bir konumda bulunmaktadır.

Şekil 12. Azerbaycan'ın Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları

Kaynak: İEA, 2020: 22

Sovyetler Birliği başkanı Gorbaçov'un merkezi planlamanın ekonomik anlamda serbest piyasa modeline oranla verimsiz olmasından dolayı sistemde ciddi bir değişikliğe ihtiyaç duyulduğunu söyleyip bu doğrultuda da *Glasnost* (Açıklık) ve *Perestroika* (Yeniden Yapılanma) diye tanımladığı köklü değişim politikaları ile

cevap vermeye çalışmıştır. Hızlı bir şekilde uygulamaya çalıştığı bu politikaların sonucunda ilk olarak sosyalist ideolojinin çökmesi, daha sonra da Doğu Blok'u ve nihayetinde SSCB'nin çöküşüyle sonlanması, “*ekonomik ve politik olarak tarihin sonunun geldiği*” şeklinde yorumlandı (Aras, 2000: 23). Gorbaçov'un idealindeki Batı sistemine benzer Sovyetler Birliği kurma planı hezimetle sonuçlandı. Çünkü 70 yıl boyunca Birlik sadece merkezden yönetilme sistemi üzerine kurulu idi, getirmek istediği yeni politikalar için de mevcut bir alt yapı yoktu. Bunların yanı sıra 1990'lara doğru Birlik içerisindeki ülkelerde yeniden milliyetçilik akımları güç toplayarak özgürlükleri için protestolara başlamışlardı. Bu ve birçok nedenden dolayı Sovyetler Birliği'nin varlığı 26 Aralık 1991'de hukuki olarak sonlandı.

Sovyetler Birliği'nin parçalanmasının ardından bütün üretim alanlarında görüldüğü gibi ülkenin bel kemiği olan petrol üretiminde de yıldan yıla azalmalar devam etti. Öyle ki, 1990'lı yıllara oranla 1999'da üretim %30 azaldı. Her geçen gün yeni petrol kuyularının keşfedilip üretime başlamasına rağmen, teknik alt yapının eskimiş olması ve yetersizliği nedeniyle, eski düzeyde bir üretime ulaşamamıştır (Nebiyev, 2000: 249).

Sovyet sonrası Azerbaycan sahip olduğu zengin hidrokarbon yataklarının işletilmesi alanında kısıtlı çalışmalar hayata geçirebilmiştir. Ancak bu kaynakların üretilerek dünya pazarlarına çıkartılabilmesi için gerekli parasal ve teknolojik alt yapının eksikliği bu durum karşısında bir bakıma Batılı devletlerin yatırımlarına ihtiyaç duyulmasına sebebiyet vermiştir. Bu kapsamda Bakü yönetimi 1991 yılının sonlarına doğru yabancı yatırımcıları ülkeye çekebilme adına ihaleler açmış ve bu ihalelere BP, AMOCO, Unocal ve başka enerji şirketleri katılmıştır (Ahmedov, 1997: 15). Ancak bilindiği üzere o dönemin şartları göz önünde bulundurulduğu zaman bu gibi enerji temelli projelerin hayata geçirilmesi Haydar Aliyev'in 1994 yılı iktidara gelmesiyle hızlı bir şekilde ilerleme göstermiştir. Bu arada Aliyev ülkesinin sahip olduğu petrol faktörünün siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda büyük katkı sağlayacağını ve de petrol faktörünün uluslararası camiada tanınırlık bakımından da son derece etkili olacağını çok iyi bilmekteydi. Aliyev Elçibey iktidarının Rusya'ya bakış açısında göz önünde bulundurarak ilk yıllarda Rus yanlısı gibi gözükmüş olsa da ilerleyen zamanlarda özellikle Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu Batı dünyasının düşüncelerinin tam olarak doğru olmadığı anlaşılmıştır. İktidarının ilk yıllarında Moskova yönetimi tarafından hoş görüyle karşılanan Aliyev'in aslında

yürüttüğü denge siyaseti gereği Rusya'yı karşısına almama ve siyasi geleceği için Batı dünyasının desteğini sağlama alma amacı gütmüştür (Kolçin, 2005: 97-103).

20 Eylül 1994'de tarihinde Bakü'de Gülistan Sarayı'nda 8 ülkenin (Azerbaycan, ABD, Büyük Britanya, Rusya, Türkiye, Norveç, Japonya, S. Arabistan) ve 13 şirketin (Amoco (%17,01), BP (%17,12), McDermott, Unocal (%10,04), SOCAR (%10), Lukoil (%10), Statoil (%8,56), Exxon (%8,006), Türkiye Petrolleri (%6,75), Penzoil (%4,81), Itochu (%3,92), Remko (%2,08), Delta (%1,68) katılımlarıyla imzalanan *Asrın Anlaşması* Hazar Denizi'nin derinliğinde yerleşen Azeri, Çırag, ve Güneşli yataklarından çıkartılacak ham petrol ve doğal gazı ihraç edilerek Azerbaycan enerji ihraç eden ülke konumuna yükselecektir. (Aras, 2001: 62).

Yıllar geçtikçe anlaşma üzerinde hem şirketler açısından hem de şirketlerin payları açısından belirli değişimler olmuştur. Aşağıdaki tabloda 2017'de projenin 2050 yılına kadar uzatılmış ve şirketlerin hisse payları olan en son değişiklik gösterilmiştir.

Tablo 14. Asrın Anlaşması'ndaki Şirketler ve Hisse Payları

Hisse Sahibi Şirketler	Hisse Payları (%)
SOCAR	11,6461
BP	35,7828
STATOİL	8,5633
INPEX	10,9644
TPAO	6,75
EXXON	8,0006
ITOCHU	4,2986
CHEVRON	11,2729
AmeradaHess	2,7213

Kaynak: SOCAR, agis, 2020

Petrol ve doğal gaz alanında başarılı bir politika izleyen Azerbaycan bu alandaki üretim kapasitesini sürekli yüksek seviyede tutmuştur. Birçok ülke ile üretim ve ihracat alanında yeni anlaşmalar imzalayarak ihracattaki payını artırma eğilimindedir. 2020 yılında ülkenin enerji görünümüne ilişkin temel veriler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 15. Azerbaycan'ın Enerji Profili (2020)

	Petrol (Bin ton)	Doğal Gaz Milyon m³	Elektrik Enerjisi Milyon kVts
Toplam Üretim	34538,85	37140,89	25811,2
Toplam Tüketim	6167,14	23641,87	24660,5
Toplam İhracat	28371,71	13499,02	1150,7
Toplam İthalat	-	-	136,4

Kaynak: AC, Enerji Bakanlığı, 2020

Üretimini yapmış olduğu bu enerji kaynaklarının sadece belirli bir kısmını iç tüketimde harcamakta, geriye kalan büyük bir bölümünü başta BTCE, BTE ve Novorossiysk boru hatları olmakla dünya pazarına ihracatını gerçekleştirmektedir.

Tablo 16. Azerbaycan'da Üretilen Petrol ve Doğal Gaz Miktarı (2005-2019)

Yıl	Petrol Üretimi Milyon Ton	Doğal Gaz Üretimi Milyon m³
2005		6487.8
2006		9044.8
2007	42.597	16964.4
2008	44.514	23405.4
2009	50.418	23681.6
2010	50.7955	26349.6
2011	45.6254	25752.9
2012	43.3898	26908.8
2013	43.4839	29456.0
2014	42.0227	29617.0
2015	41.586	28977.0
2016	41.0345	29367.1
2017	38.6889	28597.9
2018	38.814	30490.0
2019	37.500	35600.0

Kaynak: SOCAR, agis, 2020

3.1.1. Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı

Asrın Anlaşması'nın imzalanması ile çıkartılacak olan erken petrolün dünya piyasalarına hangi güzergâh üzerinden taşınacağı konusu netlik kazanmamışken, Rusya Bakü yönetimine Karadeniz kıyısında sahip olduğu Novorossiysk limanı ile mevcut bir hattın var olduğunu, ayrıca bu hat vasıtasıyla daha ucuz ve süratli petrol akışının gerçekleştirilebileceği görüşünü bildirmiştir. Rusya Yakıt ve Enerji Bakanlığı ile Çeçenistan'ın devlet petrol şirketi YUNKO arasında taşınacak erken petrol üzerinde hakimiyetini sağlama adına Sovyetler Birliği sonrası sorun yaşadığı

Çeçenistan ile boru hattının güvenliği, onarım, taşıma ücretleri vb. konularını kapsayan birkaç anlaşma imzalanmıştır. (Aras, 2001: 90).

Daha sonra Haydar Aliyev'in katılımı ile 18 Şubat 1996 tarihinde Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi, Rusya'nın Enerji Bakanlığı ve Çeçenistan'ın Kuzey Petrol Şirketi arasında Azerbaycan petrolünün Bakü-Grozni-Tihoretsk-Novorossiysk boru hattı ile taşınması hakkında anlaşma imzalandı (Aliyev, 1998: 140).

Başlangıç noktası Bakü olan bu hat Çeçenistan toprakları üzerinden Rusya'nın Karadeniz'deki Novorossiysk limanına kadar uzanan ve toplam uzunluğu 1400 km olan erken üretim petrol hattıdır. Bu hattın Azerbaycan'da olan kısmı SOCAR tarafından, Rusya topraklarında kalan kısmı ise Transneft tarafından işletilmektedir. Mevcut hattın kapasitesinin yıllık 5 milyon ton olduğu belirtilmekle birlikte gerekli çalışmalar yapıldığı takdirde kapasitenin 17 milyon tona çıkarılabileceği belirtilmiştir. Gerekli kısmi çalışmalar yapıldıktan sonra bu hat 12 Kasım 1997 tarihinde aktif olarak kullanılmaya başlanmıştır (Pamir, 1999: 40).

Şekil 13. Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı

Kaynak: SOCAR, agis, 2019

Anlaşmanın sağlanması ile birlikte Rusya Sovyet sonrası dönemde de Azerbaycan'ı sahip olduğu enerji kaynaklarının dünya pazarına çıkartılmasında yeniden kendine bağlamış oldu. Azerbaycan'ı kendisine bağlayan Rusya böylelikle de Kazakistan'ı da büyük oranda kendisine bağlı kılacaktır. Rusya'nın sürekli kullandığı

taktik olan eski Sovyet ülkelerinin enerji kaynaklarını düşük ücretle alıp Avrupa pazarına ihracı ilk başlarda Azerbaycan üzerinde başarılı olmuştur. Bakü-Novorossiysk petrol boru hattından 1997 yılında 120 bin ton petrol akışı sağlanmıştır. Boru hattı vasıtasıyla Novorossiysk limanına taşınan petrol buradan tankerlerle 12 Aralık 1997'de İstanbul Boğazı'nı geçerek dünya pazarına taşınmıştır.

Kullanılmaya başlanan bu hat üzerinde bölge dışı ülkelerin bakış açlarına baktığımız zaman; Almanya Orta Doğu petrolü yerine, Avrasya petrolünün Karadeniz'e çıkması taraftarıdır. Böylelikle, Ren-Tuna kanalı veya Karadeniz'in kuzeyinden boru hatları ile petrolü Baltık sahasına taşıma imkânını bulacaktır. Üretilen erken petrolün tankerlerle İstanbul boğazından geçeceği ve bu durumun boğaz trafiğini oldukça kötü yönde etkileyeceğinden Türkiye bu projeye olumsuz yaklaşmaktadır (Gül ve Gül, 1995: 16). Bu duruma ek Bakü-Novorossiysk hattı üzerinde kontrolün tamamı Rusya'nın elinde bulunacağı ve Almanya'nın da faydasına olacağından ABD ve diğer Avrupa devletleri bu hattı istememektedirler (Yüce, 2006: 327). Moskova anlaşması imzalanan bu hattın hem ucuz hem hızlı bir şekilde petrolün taşınabileceği ve de stratejik bir öneme sahip olduğundan bu projeyi güçlü bir şekilde savunmaktadır.

Rusya Azerbaycan petrolünün kendi sınırları içerisinde dünya pazarına çıkmasını istemesine gerekçe olarak, Türkiye'nin Doğu Akdeniz limanlarına akıtılacak olan petrolün geçeceği bölgeye yönelik endişelerini dile getirmektedir. Novorossiysk limanı, başta Lukoil, Transneft, Rosneft vb. petrol şirketlerinin ihracatlarını artırma adına seçtikleri limandır. Aynı zamanda Rus hükümeti bu liman vasıtasıyla Orta Asya petrollerini de dünya piyasasına kendisi ihraç etmek istemektedir. Bunu yapmalarının maksadı ise petrol miktarının ihracatını kontrol altında tutmaktır. Şayet Orta Asya petroleri Avrupa pazarlarına Rusya hattı dışında girerse bu durum petrol fiyatlarını düşüreceğinden Rus şirketleri olumsuz yönde etkilenecektir. Petrolün Novorossiysk limanından ihraç edilmesi halinde ise "*petrolün borsası ilk yüklendiği yerdir*" ilkesinden yola çıkarak Rusya petrol piyasası üzerinde fiyatları belirleme konusunda tek söz sahibi olacaktır (Aras, 2001: 92). Rusya petrol boru hatları üzerinde kontrolü sağlamakla dünya petrol piyasası üzerinde etki etmesinin dışında, aynı zamanda Hazar Havzası devletleri üzerinde de siyasi ve ekonomik anlamda kontrolü sağlama adına büyük kazanımlar elde etmiş olacaktır.

1994-1996 yılları arasında yaşanan ve 1999'da tekrar başlayan Çeçen-Rus savaşının hedefleri arasında Bakü-Novorossiysk petrol boru hattının Çeçenistan kısmı üzerinde kontrol sağlama çabası da bulunmaktadır. Bu hat Çeçenistan'ın başkenti Grozni'den geçtiğinden Rusya bölgenin enerji altyapısı üzerinde yeniden kontrolü sağlama adına bağımsızlık mücadelesini güçlü bir şekilde ezmek istemiştir. Yaşanan her iki savaşın ana sebeplerinden birisi de budur. 19. yy'de Almanya, Çarlık Rusya'sı ve Büyük Britanya arasında yaşanan "Büyük Oyun" günümüzde de farklı versiyonlar ve aktörlerle devam etmektedir. Orta Asya, Hazar Havzası ve Kafkasya coğrafyasında, 21. yy'de küreselleşen ekonominin büyümesinin temel etkenlerinden ham petrol ve doğal gaz enerji kaynaklarına sahip olma adına oynanan, bu yüzden de jeopolitik ve enerji kaynaklarını kapsayan büyük bir oyundur. Ekonomik yönden bölgedeki enerji kaynaklarına bağımlı olan Rusya bu oyun içerisinde aktif olarak rol almaktadır. Dolayısıyla yaşanan Çeçenistan savaşı da bu "Yeni Büyük Oyun"un bir parçasıdır (Cohen, 1996: 2).

Uluslararası konsorsiyum da Azerbaycan'ın Hazar Denizi sınırları içerisinde bulunan enerji kaynaklarının bir kısmını da Gürcistan üzerinden taşınması kararı almıştır. Buna karşın Rusya petrolün yalnızca kendi sınırları içerisinde geçmesi için Gürcistan üzerinde baskı kurmaya çalışmış fakat başta ABD ve diğer Batılı devletlerin Gürcistan güzergâhını desteklemesi Rusya'nın uygulamak istediği baskı politikasını boşa çıkarmıştır. Bakü merkezli üretilecek petrolün tamamı Rusya üzerinden taşındığı takdirde tam bağımsızlık mücadelesi veren Azerbaycan'ın ve Orta Asya devletlerinin tekrar ekonomik ve siyasi açıdan Rusya'nın kontrolü altına girebilme endişesine karşın bu görüşe karşı çıkmıştır.

1997'de Azeri-Çırag-Güneşli petrol yataklarından üretilen erken petrol Bakü-Novorossiysk hattıyla ilk zamanlar sevkiyatı gerçekleştirildi. Ancak ilerleyen zamanlar için bu hat mevcut rezervi taşıma kapasitesine sahip değildi. 2005 yılından itibaren üretilen petrolün mevcut hattın kapasitesinden fazla olacağı için bu hattın tek hat olarak kullanılmaya devam edilmesi mümkün değildi. Bu durum karşısında Azerbaycan petrolü üzerinde mevcut gücünü kaybetmek istemeyen Rusya hattın belirli bir yatırımla taşıma kapasitesinin artırılabilceği görüşünü öne sürse de bu teklif ihracatçı ve ithalatçı devletler tarafından olumlu karşılanmamıştır (İbrahimov, 2012: 134). Erken üretim petrolünün ana taşıyıcılarından birisi olarak inşa edilen BTC'nin de sona yaklaşması, Bakü-Novorossiysk hattının Çeçenistan'dan geçen

kısımının her zaman bir sabotaj ihtimalinin olması ve tankerlerle taşınan petrolün İstanbul Boğazı için risk oluşturması vb. sebeplerden dolayı bu hat gündemden düşmüştür. Bakü-Novorossiysk petrol boru hattı zaman zaman hem bakım çalışmaları hem de siyasi nedenlerden dolayı kesintiler yaşamakla birlikte iki ülke arasında petrol taşımacılığı devam etmektedir.

SOCAR yetkilisi İbrahim Ahmedov'un açıklamasına göre 2020 yılı Ocak ayından bu yana Bakü-Novorossiysk petrol boru hattından petrol akışı sağlanmadı. Buna karşın petrol BTC ile taşındı. Azerbaycan-Rusya arasında petrolün neden taşınmadığı hakkında kesin bir bilgi verilmemesine karşın 17 Temmuz itibarı ile bu hattın yeniden aktif olması beklenmektedir. 2019 yılı taşınan petrol 2018 yılı oranlarına göre %36,5 azalarak 824,4 bin varil olmuştur. Azerbaycan bu boru hattından 1997 yılından beri Rusya'ya petrol ihraç etmektedir (CaspianBarel, agis, 2020).

3.1.2. Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı

Azerbaycan'ın sahip olduğu petrolü uluslararası piyasalara taşıyan bir diğer önemli rota ise Bakü'den başlayarak Gürcistan'ın Karadeniz kıyısındaki Supsa limanına boru hattı ile buradan da tankerlerle Avrupa pazarına taşınan Bakü-Supsa hattıdır. Konumuz itibarı ile bu hattı tam anlamıyla anlatmayıp Rusya'nın enerji politikasında önemi vurgulanmaya çalışılacaktır.

Bakü-Novorossiysk hattının yanı sıra Azerbaycan'ın sahip olduğu erken üretim petrolü uluslararası pazarlara çıkarma güzergâhı 9 Ekim 1995 tarihli gerçekleştirilen toplantıda belirlenen Bakü'den Gürcistan'ın Karadeniz'deki Supsa limanına kadar boru hattıyla, buradan da tankerlerle Avrupa piyasasına taşınacak Bakü-Supsa hattıdır. Böylelikle Azerbaycan her iki petrol boru hattı üzerinden 25 milyon ton petrol ihraç etmeyi planlamaktadır. 8 Mart 1996 tarihinde Tiflis'te gerçekleştirilen toplantıya Haydar Aliyev ve Eduard Şevardnadze'nin de katılımlarıyla üretilen erken petrolünün Gürcistan'a sevkini karara bağlayan anlaşma Azerbaijan International Operating Company (AIOC), Gürcistan hükümeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (ARDNŞ) arasında imzalanmıştır. Anlaşmayla birlikte Azeri-Çırag-Güneşli petrol yataklarından elde edilen petrolün dünya piyasalarına çıkarılması planlanmıştır. Bakü-Supsa hattının azami kapasitesi yıllık beş milyon tondur. Bakü-Novorossiysk hattının sadece Azerbaycan kısmı

üzerinde AIOC tarafından finansmanı sağlana bilirken, bu hattın Gürcistan üzerinde kalan kısmı ve Supsa'da yeni bir terminalin inşası için gerek duyulan mali destek de AIOC tarafından karşılanacaktır. Bakü-Supsa hattı tam olarak 17 Kasım 1999'da aktif kullanıma başlamıştır (Aras, 2001: 98). Erken üretim petrol Supsa limanından tankerlerle ilk önce Karadeniz'in batı kısmına taşınmakta buradan da iki güzergâhtan (Bulgaristan veya Romanya) biri üzerinden Avrupa'daki petrol boru hatlarına aktarılacaktır. Bu hattın planlanan kullanım süresi ise 30 yıldır.

Bakü-Supsa hattının ekonomik ve maliyet açısından menfaat sağlayacağı hakkında olumlu görüşler vardır. Fakat petrolün Karadeniz'e çıkartılmasıyla durum sona ermemektedir. Çünkü Bakü-Novorossiysk hattında Rusya tarafı için belirtilen İstanbul Boğazına aşırı trafik yükleyeceği görüşü Bakü-Supsa hattı için de geçerlidir. Üç seçenek içerisindeki en uygun hat bu hattır ve maliyeti yaklaşık olarak 1,5 milyar dolardır (Zohrab, 1997). Ayrıca Gürcistan bu projenin hayata geçirilmesi için yoğun Ankara-Washington diplomasi trafiği gerçekleştirmiştir. Çünkü bu hattın hayata geçirilmesi demek aynı zamanda Gürcistan'ın enerji bağımlılığı bakımından Rusya tekelinin kırılması anlamına da gelmektedir.

Bakü-Supsa Hattı'nın hizmete girmesi aynı zamanda Azerbaycan ve Gürcistan'ın ilk defa Moskova'nın kontrolünden uzaklaşmaya yönelik atılan büyük bir adım demektir. Bir önceki proje olan Bakü-Novorossiysk hattı Rusya arazisinden geçmekteydi ve bu durum Rusya'ya yeniden bölge üzerinde petrol boru hatları ile ekonomiyi kontrol altında tutabilme imkânı sağlamaktaydı. Bu hattın açılması ile bölge üzerindeki Rus monopol yapısı da kırılmış oldu. Konunun daha iyi anlaşılması adına Haydar Aliyev'in dış politika danışmanı olan Vefa Gulizade'nin *"Bu boru hattı, ekonomik olarak çok önemlidir ama siyasi açıdan daha önemlidir. Biz ilk defa Batı'ya direkt çıkma fırsatına sahip olduk"* diye açıklama yapması bu boru hattının önemini bir kez daha anlamamızı sağlamıştır (Naushabayeva, 1999: 844).

Rusya bölge üzerinde tekelinin kırılmaya başladığını gördüğünden zaman zaman Bakü-Supsa petrol boru hattının Gürcistan kısmında tehlike oluşturabilecek girişimlerde bulunmaktadır. Yaşanabilen bu olumsuz olaylara karşın Supsa limanından ABD, Yunanistan, İtalya, İsrail, İspanya ve İzlanda'ya petrol akışı sağlanmıştır. ABD'nin de desteklediği bu hat tankerlerle İstanbul Boğazını geçerek dünya pazarlarına taşınmaktadır. BP'nin işletmecisi olduğu ve yıllık 7 milyon varil petrol taşıma kapasitesine sahip bu hat, günümüzde de faaliyetine devam etmektedir.

2008 Rus-Gürcü savaşına neden olan Güney Osetya'nın bağımsızlık ilan etmesi ve bunun sadece Rusya tarafından tanınarak güvenliğinin sağlanması aynı zamanda Bakü-Supsa hattının Güney Osetya'dan geçen bir kısmı üzerinde Rusya'nın kontrol sağlayabilmesi ile sonuçlanmıştır.

3.1.3. Rusya'nın Enerji Politikasında Azerbaycan'ın Önemi

Azerbaycan tarihi açıdan sürekli büyük güçlerin ilgi odağında olmuştur. Bu doğrultudaki önemi jeopolitik konumu ve yeraltı-yerüstü doğal kaynaklar bakımından zengin olmasıdır. Bu durumu göz önünde bulunduran Rusya Çarlık dönemi, Sovyetler Birliği ve 1991 sonrası Azerbaycan'a özel önem vermeye devam etmektedir.

Coğrafi bakımdan Kafkasya bölgesinde yerleşen Azerbaycan'ın kuzeyden Rusya Federasyonu ile komşu olmasından dolayı kurulan ilişkilerin özel bir önemi vardır. Azerbaycan açısından Rusya'nın önemi, ortak sınıra sahip olması dışında daha da önemlisi, tarihi süreç içerisinde gelişen bağlardan kaynaklanmaktadır. Rusya tarihinde Azerbaycan'ın kaderini etkileyebilen en önemli ülke olmuştur (Cafersoy, 2001: 287). Olmaya da devam etmektedir.

Rusya açısından Azerbaycan'ın önemi devletin sahip olduğu jeopolitik konum ile birlikte zengin hidrokarbon kaynaklardan oluşmaktadır. Azerbaycan'ı Rusya açısından cazip kılan nedenleri şöyle sıralamak mümkündür:

- Azerbaycan'ı eskiden olduğu gibi yeni dönemde de kontrol altında tutmak, kendi etkisini Yakın Doğu'ya ve Orta Doğu coğrafyasına yayma ve Azerbaycan'ı stratejik hava kuvvetleri için ileri bir üs olarak kullanım olanağı sağlamaktadır.

- Azerbaycan'ın sahip olduğu zengin (enerji, altın vd.) rezervleri, ekonomisi açısından ilgisini çekmekte ve kendisini uzak dış pazarlardan stratejik kaynak alma zorunluluğundan kurtarmaktadır.

- Rusya Azerbaycan'ı sürekli etki alanında tutarak, Türk dünyası ile ilişkilerinin gelişmesini yavaşlatarak, Türkiye'nin (dolayısıyla ABD ve Batı dünyasının) etkisinin Orta Asya, Kuzey Kafkasya ve Volga nehri havzasına yayılmasını engellemeye çalışmaktadır.

- Rusya, Azerbaycan üzerindeki mevcut etkinliğini korumakla, İran'ın eski Sovyetler Birliği üyesi bu Müslüman cumhuriyete etki etmesinin karşısını almış olacaktır.

- Rus siyasi düşünce yapısına göre, ortak ekonomik ve politik bir alan tahsis edilerek, Azerbaycan'ın da bu mekânda bulunması “Rusça konuşan nüfusun güvenliği” adına yapılması gereken bir gerekliliktir (Cafersoy, 2000: 7-8).

Sovyetler Birliği'nin ardından Azerbaycan yeniden Rus hâkimiyeti altında bulunmama adına Batı dünyası ile yakın ilişkiler kurabilmek için politikalar geliştirme yoluna gitmiştir. Ancak atılan bu adımlar hem her iki ülkenin karşılıklı çıkarları hem de Rusya'nın kendi hâkimiyet alanı olarak tanımladığı Kafkasya coğrafyasında Batılı devletlerin etkilerinin giderek artmasından dolayı istenilen düzeyde gelişmemiştir. Azerbaycan bölge ülkeleri içerisinde hem doğal kaynaklar bakımından hem de ekonomik refah açısından gelişme potansiyeline sahip olması Rusya dışında Batılı ülkeler nezdinde de öncelikli ülkedir. 9/11 Eylül olayları sonrası petrol kaynakları bakımından yeni bir arayış içerisine giren ABD Güney Kafkasya coğrafyasına daha fazla ilgi göstermiştir. Azerbaycan da Batılı devletler nezdinde iyi bir imaj sergilemek için ülkesine yatırım yapmaları konusunda istekli bulunarak ABD ile ilişkileri geliştirirken Rusya ile mevcut ilişkilerde olumsuzluklar yaşaması, Rusya ve ABD arasında rekabetin daha da artmasında etkili olmuştur (Canar, 2012: 27).

Rusya'nın Azerbaycan ile kurduğu ikili ilişkilerinin temel odak noktasında sınır güvenliği ve enerji faktörü bulunmaktadır. Enerji alanında dünyanın en büyük üretici ve ihracatçılarından biri olan Rusya Federasyonu'nun Hazar Havzasına yönelik politikası, kendisi gibi enerji kaynaklarına sahip Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın alternatif enerji ihracatçısı konumuna yükselmelerinin karşısını almaktır. Rusya-Azerbaycan enerji alanında yaşanan gelişmeler Azerbaycan'daki iktidara gelen hükûmetler açısından farklılık arz etmiştir.

Ayaz Mütellibov hükümeti zamanı Azerbaycan Rusya'ya rağmen Rusya eksenli bir dış politika izlemiştir. Öyle ki, Rusya ülkenin bağımsızlığını belirli bir süre tanımayarak eskiden olduğu gibi *merkez-eyalet* ilişkisi kurmaya devam etmiştir. Rusya adeta Sovyet düzeninin devamı niteliğindeki BDT'ye Azerbaycan'ın katılmasını istemiş, Mütellibov hükümeti buna sıcak bakmış fakat bu karar muhalefet tarafından onaylanmamıştır. Ermenistan ile Dağlık Karabağ konusunda sorunların da Rusya aracılığı ile çözüleceğini düşünen hükümet kendi sonunu hazırlamıştır.

Ebülfaz Elçibey hükümeti iktidara geldikten sonra tam bağımsızlık söylemi etrafında hareket etmiş ve bu durumun karşısındaki en büyük engelin Rusya olduğunu

açıklamıştır. Elçibey hükümeti yüzünü Türkiye özelinde Batı'ya dönmüş mevcut sorunların çözümünde sadece Rusya'ya bağımlı kalmak istememiş ona alternatifler aramaya başlamıştır. Enerji alanında da yönünü Batıya çevirerek Rusya ile temkinli yaklaşım sergilemiştir.

Elçibey'in Azerbaycan'ın Hazar Denizi'nde petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olması ve bu enerji kaynaklarının üretimi yapılarak dünya piyasalarına ihracatının gerçekleştirilmesi için yabancı petrol şirketleriyle görüşmesi, ardından İngiltere'nin BP şirketinin ön sırada yer aldığı bir konsorsiyumun kurulması (Cabbarlı ve Abdullayeva, 2009: 78–79) ve kurulan bu konsorsiyumda Rusya'nın devre dışı bırakılması, bunların dışında BDT'ye üyeliğin reddi, Dağlık Karabağ sorununda ABD'den yardım istemesi, sorunu BM'ye taşınması, Rus askerlerin ülkeden çıkarılması vb. tutumlar Rusya ile ilişkileri iyice gerginleştirmiş, mevcut iktidarın askeri bir darbe ile düşürülmesine getirip çıkartmıştır.

İktidara gelen Haydar Aliyev ise kendisinden önceki iktidarların Rusya ile ilişkilerini göz önünde bulundurmuş ve kendisinin yıllarca Sovyet yönetimindeki deneyimi sayesinde Rusya ile ilişkileri yeniden geliştirerek kızgınlığın giderilmesine çalışmıştır. Yani hem Rusya ile olan ilişkileri yeniden düzeltilecek fakat bu arada Batı ile de var olan ikili ve çok taraflı ilişkileri geliştirecek. Aliyev siyasi tecrübelerini göz önünde bulundurarak Batı dünyası ile enerji alanında yükümlülükler imza atarken dahi Rusya'yı kaygılandırmamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Moskova yönetiminin istediği tarzda açıklamalarda bulunup bazı imtiyazlar tanımıştır (Beşikçi, 2016: 243). Enerji ilişkilerinde Rusya'yı göz ardı eden Elçibey'e karşın Aliyev Asrın Anlaşması'nda Rus petrol şirketi Lukoil'e %10'luk bir pay vererek enerji kozunu ilişkilerin normalleşmesi adına iyi bir şekilde kullanmıştır.

1994 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Uluslararası petrol şirketleri ile otuz yıllığına imzalanan *Yüzyılın Anlaşması* çerçevesinde yaklaşık olarak 3,65 milyar varil petrol üretilmesi planlanmıştır. Sovyet dönemi inşa edilmiş olan mevcut boru hattı sistemlerinin üretilen olan bu miktarı taşıyamayacağına farkında olan taraf devletler bir an önce Azerbaycan petrolünü dünya piyasalarına çıkarmak istemekteydiler. Fakat üretilen olan petrolü taşıma açısından sıkıntılar mevcuttu. İlk olarak tahmin edilen petrol üretimine ulaşabilmek için Azerbaycan'ın petrol altyapı tesislerine ciddi yatırımlar gerekmekteydi. En esas da üretilen olan ham petrolün ana iletim hattı olarak kabul edilecek ve Rusya'yı devre dışı bırakacak (örneğin,

Türkiye ve İran) bu iki alternatiften hangisi seçilirse seçilsin, inşa edilecek bu yeni hat hem zaman hem de maliyet açısından oldukça pahalıya mal olacaktı. Bu durum göz önünde bulundurularak üretilecek petrolü bir an önce Avrupa'ya ulaştıracak kısa vadeli çözüm üretildi. Azerbaycan'ın o zaman günlük petrol üretimi 100-120 bin varildi. Üretilen çözüm sayesinde *Erken Petrol* Avrupa'ya ulaştırılması ile birlikte Rusya dışı iletim hatların inşası için zaman kazanılmıştı. Kısa vadede kullanılacak iki hat mevcuttu. Bunlar Bakü-Novorossisyk (Rusya) ve Bakü-Supsa (Gürcistan) hatlarıydı (Karagiannis, 2002: 23).

Zira Dağlık Karabağ savaşında Ermenistan ile birlikte hareket eden Rusya, Azerbaycan petrolünün Rus boru hattı sistemi dışında bir alternatif ile taşınmaması için ülkenin iç işlerine de karışmaktaydı. Böylece Rusya'nın daha fazla tepkisini çekmeme adına Bakü yönetimi imzalanan uluslararası anlaşmada petrol üretiminde %10'luk hissenin dışında ana taşıma hatlarından biri olarak Bakü-Novorossiysk hattını tercih etmiştir. İki ülke arasında 1996'da imzalanan anlaşmayla yıllık 5 milyon ton petrol sevki gerçekleştirilen anlaşma 2013 yılında Rusya tarafından tek taraflı olarak yürürlükten kaldırılmıştır. Anlaşmanın iptaline gerekçe olarak her ne kadar ekonomik nedenler gösterilse de iptalin perde arkasında siyasi nedenler bulunmaktaydı. Hatta fesih kararı tam da Azerbaycan'da gerçekleştirilecek olan cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi alınmıştı (Aşırılı, 2016: 1).

Azerbaycan'ı Batı yanlısı tutumundan vazgeçirme adına gerçekleştirdiği bu feshin ardından çok geçmeden yine aynı yılın Ekim ayında seçim öncesi Putin enerji alanından sorumlu kurmay kadrosuyla birlikte Azerbaycan'a günübirlik resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Yapılan bu ziyaretle Putin, Aliyev hükümetini desteklediğini de göstermiştir. Ayrıca, SOCAR ve Rosneft arasında Bakü-Novorossiysk petrol boru hattından petrol akışına devam edilmesi konusunda prensip anlaşması sağlanmıştır (Enerji günlüğü, 2013). Putin'in buradaki maksadı Bakü-Novorossiysk Hattı'nın ters akımla kullanılarak Rus petrolünü BTC ile Avrupa'ya taşınmasıdır.

BTC ile Rusya'yı devre dışı bırakarak dünya pazarına açılma fırsatı bulan Azerbaycan 2007 yılında açılışı yapılan BTE doğal gaz boru hattı ile de doğal gazda Rusya'ya olan bağımlılığını sonlandırarak bu alanda daha bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Ayrıca 2007 yılına kadar Azerbaycan ihtiyaç duyduğu doğal gazı Sovyet yıllarında inşa edilmiş olan boru hattı aracılığıyla Rusya'dan karşılamaktaydı. Enerji unsurunu çok iyi kullanan Rusya Azerbaycan'ın Gürcistan'a doğal gaz satımını

engellemek için fiyatları artırmış bu durum iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Daha sonraları ilişkileri yeniden iyileştirmek isteyen Rusya Azerbaycan'dan Kuzey Kafkasya bölgesi için doğal gaz alımına başlamıştır. Artık doğal gaz sektöründe bağımsız olan Azerbaycan 2009 yılında SOCAR ve Gazprom arasında varılan anlaşmayla birlikte 2010 yılından başlayarak Rusya sınırları içerisinde bulunan Kuzey Kafkasya'ya, Gazi-Magomod-Mozdok boru hattıyla doğal gaz ihraç etmeye başlamıştır (Erhan ve Gürbüz, 2013: 303-304).

Enerji alanında Azerbaycan ve Rusya arasında artan rekabet Azerbaycan'ın NABUCCO projesine katılmasıyla bir kez daha kendisini göstermiştir. Hayata geçirilmek istenen bu projeyi enerji güvenliği açısından büyük bir tehdit olarak algılayan Rusya, Güney Akım Projesi'ni eleştirmesinin dışında bir yandan da NABUCCO projesine gaz akışı sağlaması gündeme gelen ülkeler üzerinde farklı enstrümanlarla baskı kurmuştur. Rusya'nın enerji bazlı yaşamsal çıkar alanı olarak tanımladığı Orta ve Doğu Avrupa'ya yönelik bir doğal gaz projesine katılım sağlamasının kendi açısından çok büyük sıkıntılar çıkaracağını gören Azerbaycan, seçimini TAP ile Balkanlar ve Güney Avrupa'ya açılmaktan yana kullanmıştır. Yaşanan bu gelişmeler karşısında Azerbaycan, NABUCCO'dan çekilmiştir (Askeroğlu, 2013).

Azerbaycan-Rusya arasında imzalanan anlaşmalarla Gazimemmed-Şirvanovka boru hattı üzerinden belirli yılları kapsayan doğal gaz ithalat-ihracatı yapılmaktadır.

Tablo 17. Gazimemmed-Şirvanovka Boru Hattı Üzerinden Doğal Gaz İthalat ve İhracatı

Yıllar	İhracat Milyon m³	Yıllar	İthalat Milyon m³
2013	1375,1	2017	349,3
2014	206,8	2018	999,0

Kaynak: AC. Enerji Bakanlığı, 2020

Hayata geçirilen petrol ve doğal gaz projeleri dışında Azerbaycan Kazakistan petrolünün Hazar geçişi BTC'ye verilmesi yönünde diplomatik çabalarını artırarak ve Avrupa'ya doğal gaz naklini gerçekleştirerek, uluslararası enerji geçiş noktalarından biri olma bağlamında başarılı adımlar atmıştır. Yine Azerbaycan yönetimi Ukrayna ve Romanya gibi ülkelerle enerji alanında iş birliği geliştirerek, Rusya Federasyonu ile doğal gaz anlaşmaları imzalayarak, komşu Gürcistan ve Türkiye gibi ülkelerin enerji

sektörlerine büyük yatırımlar yaparak uygulanmakta olan enerji stratejisine yeni boyutlar kazandırılmıştır (Cafersoy, 2011: 53).

İki ülke arasında doğal gaz alanında gerçekleştirilen iş birliklerinden bir tanesi de 2017 yılı Kasım ayında varılan anlaşma çerçevesinde Gazprom Export ve SOCAR arasında 2018 yılında Azerbaycan'a 1 milyar metreküp doğal gaz teslim edilmiştir. Azerbaycan'dan Rusya'ya 2010-2015 yıllarını kapsayan zaman diliminde ise toplam 5,4 milyar metreküp doğal gaz akışı sağlanmıştır. (Gazprom Export, agis, 2021). Aynı zamanda Azerbaycan ve Rusya arasında mevsimsel olarak enerji değişimi sağlanmaktadır.

3.2. Rusya-Ermenistan Enerji İlişkileri

Azerbaycan ve Gürcistan'dan farklı olarak, yeniden bağımsızlığına kavuşan Ermenistan Rusya Federasyonu'na politik ve ekonomik alanlar ile birlikte tüketim ve sanayi üretimi için ihtiyaç duyduğu enerji bağımlılığını da artırdı. Batı dünyası ve ABD'nin desteği ile yeni boru hatları projelerini faaliyete geçiren Azerbaycan ve bu projelerde geçiş ülkesi konumundaki Gürcistan'dan farklı olarak, Ermenistan için Rusya kontrolündeki boru hatları (Kuzey-Güney) ve (Tahran-Erivan) dışında alternatifi yoktur. Ermenistan'ın işgalci dış politikasının sonucu olan Dağlık Karabağ problemi bölgede Azerbaycan özelinde gerçekleştirilen enerji projelerinden tecrit edilmesine neden olmaktadır. Rusya Erivan yönetimi üzerinde ekonomik ve askeri politikaların yanında enerji politikalarıyla da etkisini artırarak sürdürmeye devam etmektedir (Paşayeva, 2019: 97). Azerbaycan ve Gürcistan Rusya'nın askeri ve siyasi baskısından kurtulma adına Batı dünyası ve serbest piyasa ekonomisine entegre olma yolunda projeler geliştirirken, Ermenistan bağımsızlığının ilk birkaç yılı hariç yeniden Rusya eksenli dış politika geliştirmeye devam etmiştir.

Ermenistan, ithal ettiği petrol ve doğal gazdan aynı zamandan ülke içi tüketimden daha fazla elektrik enerjisi üretmektedir. Bu konum kendisine elektrik enerjisi ihracatçısı olmasını sağlamaktadır. Elektrik ihracatı çoğunlukla İran'dan ithal ettiği doğal gaz karşılığında (elektrik enerjisi takası) imzalamış olduğu ikili bir ticaret anlaşması kapsamında yapmaktadır. İran dışında Ermenistan hem Gürcistan'a elektrik enerjisi ihraç etmekte hem de ithal etmektedir. Nükleer yakıt açısından ise Ermenistan tamamen Rusya'ya bağımlı haldedir (IEA, 2015: 36). Petrol ve petrol ürünleri konusunda ise Rusya ve İran dışında birçok ülkeden ithalat yapmaktadır.

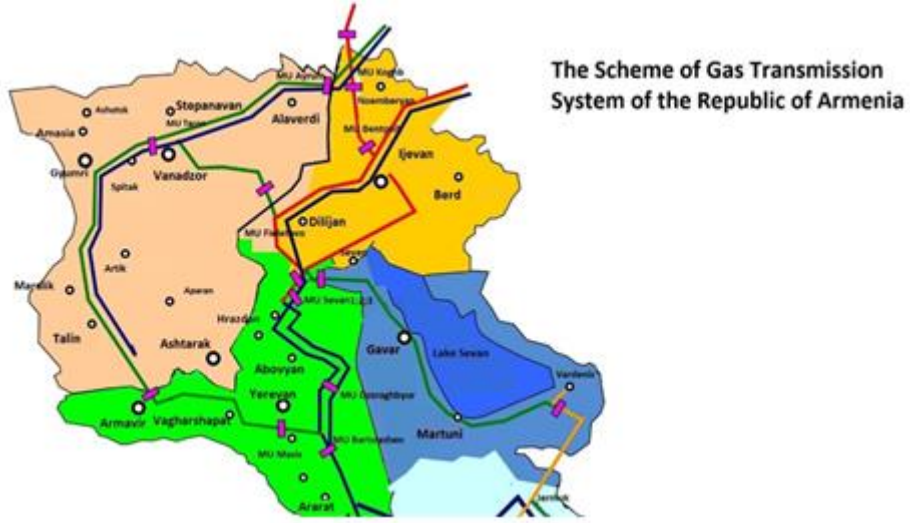
Tablo 18. Ermenistan'ın Petrol ve Doğal Gaz İthalatı 2019 (%)

Petrol	363 bin ton (%)	Doğal Gaz	2,4 milyar m ³ (%)
Rusya	35	Rusya	82,9
Bulgaristan	12.4	İran	17,1
İsrail	11.3		
Irak	8.8		

Kaynak: IEA, 2015: 36

Ermenistan'ın doğal gaz sektörü, dikey olarak bütünleşmiş bir operatöre (Gazprom) aittir ve bu operatör tarafından işletilmektedir. Önceden ArmRusGazprom ortak şirket olarak faaliyet göstermekteydi. Ocak 2014 yılından itibaren, Ermenistan hükümetinin kontrolünde bulunan %20'lik hisseyi de satın alarak ülkenin doğal gaz sektörü üzerinde tek yetkili konumda bulunmakta ve faaliyetini Gazprom Armenia adı altında sürdürmektedir (IEA, 2015: 39). Ermenistan enerji ihtiyacının %75'ini doğal gaz ve petrol ithalatıyla karşılamaktadır.

Şekil 14. Ermenistan'ın Doğal Gaz İletim Sistemi

Kaynak: Gazprom Armenia, agis, 2021

Ermenistan'ın enerji politikasını Rusya 'sız düşünmek mümkün olmadığından konumuz itibarı ile ülkenin enerji politikasını Rusya ile enerji ilişkilerinde ele alarak nasıl bir dış politika izlediği anlatılmaya çalışılacaktır.

3.2.1. Rusya Enerji Politikasında Ermenistan'ın Yeri

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin sona ermesiyle birlikte bağımsızlığını yeniden ilan eden Güney Kafkasya'nın bir diğer ülkesi olan Ermenistan dağlık bir

arazi yapısının yanında doğal kaynaklar bakımından oldukça yoksul bir ülkedir. Ermenistan Rusya ile Sovyet sonrası dönemde ilk başlarda sıkıntılar yaşasa da dış politikasında başat aktör yine Rusya'dır. Ülkenin Rusya için önemi enerji pazarı dışında jeopolitik konumu, bu ülkedeki askeri varlığı ve Sovyetler zamanı diğer kutup olan Batı Blok'u ile güney sınırını güvenceye almasıdır.

Dünya Bankası'nın 2019 yılı raporlarına istinaden yıllık GSYİH 13.673 milyar dolar olan Ermenistan hidrokarbon kaynakları bakımından net ithalatçı ülke konumundadır (Worldbank, agis, 2020).

Rusya Ermenistan ve Ermeni toplumu tarihi üzerinde büyük önem arz eder. Çarlık Rusya'sının Deli Petro ile birlikte başlattığı sıcak denizlere inme politikası kapsamında kendilerine hizmet etmek ve milli çıkarlarını korumak maksadıyla Ermeni toplumunun bu bölgeye göç etmelerini koordine etmiş ve devlet sistemini kurmalarına destek vermiştir. Kafkasya'da Ermeni devletinin kurulması Rusya'nın güney sınırının güvenliği ile doğrudan bağlantılıdır.

Ermenistan jeopolitiğinde Rusya'nın rolü özellikle 1990'lı yılların başlarından itibaren büyük önem kazanmıştır. Coğrafi bakımdan oldukça dar bir alana sıkışıp kalan Ermenistan Dağlık Karabağ bölgesinin işgali sürecinde Rusya'dan önemli ölçüde askeri siyasi ve ekonomik destek almıştır. Tam bağımsızlık sürecinde Rusya karşıtı politika izleyerek Rus ordularını kendi ülke sınırları dışına çıkarmak için mücadelelerini sürdüren Azerbaycan ve Gürcistan'a karşın Ermenistan bu durumun aksi yönünde hareket ederek bu iki ülkeden çıkartılan Rus askeri birliklerinin kendi topraklarında konuşlanmaları adına büyük çabalar sarf ederek başarı sağlamıştır (Malışeva, 2001).

Ermeni toplumunun bakış açısına göre, ülkelerinin güvenliği ve bağımsızlıklarının yegâne güvencesi Rus devleti ve topraklarında konuşlu bulunan Rus askeri birlikleridir. Enerji konusunda net ithalatçı ülke olan Ermenistan Rusya ve İran'dan satın almış olduğu doğal gazı ülkenin elektrik ve sanayi üretiminde kullanmaktadır. 7 Aralık 1988 yılında meydana gelen depremin ardından Metsamor Nükleer Santrali'nin üretiminin durdurulması Ermenistan'da enerji alanında ciddi sıkıntılar meydana gelmesine neden olmuştur. Ekonomisi çöken ülkenin enerji kaynaklarından yoksun olması da hükümetin alternatif enerji kaynakları arama konusunda Rusya ve İran ile elektrik üretiminde ihtiyaç duyulan doğal gaz alımı için

görüşmelere başlamıştır. Mali bakımdan sıkıntı yaşayan hükümet MNS'nin tekrardan faaliyete geçmesi adına Rusya Federasyonu ile sürekli görüşmeler gerçekleştirmiştir.

Moskova ile gerçekleştirilen uzun görüşmelerin ardından Rus ve Ermeni personelden oluşan 560 kişilik teknik ekip ve santralin yeniden çalışması için ihtiyaç duyulan zenginleştirilmiş uranyumun Ermenistan'a verilmesi konusunda anlaşma yapılmıştır. Buna karşın hem AB hem de Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA) santralin yeniden açılmasının bölge için büyük tehlikelere sebebiyet vereceği gerekçesi ile itirazda bulunulmuştur. Ermenistan'da bulunan ABD Büyükelçiliği de bir açıklamada bulunarak nükleer santralin yeniden açılmasının çevre felaketlerine sebebiyet verebileceğine dair görüş bildirmiştir. Tüm bu açıklamalar karşısında Ermenistan Enerji Bakanı, MNS'nin asla Avrupa standartlarına sahip olamayacağını ve devletin elektrik enerjisi ihtiyacını karşılayacak başka alternatiflerinin olmadığını bildirmiştir. Santralin depremde zarar görmesi göz ardı edilerek 1995 yılında tekrar kullanıma açılmıştır (Cabbarlı, 2003: 243).

AB ve UAEA tarafından Ermenistan'ın toplamda ürettiği elektriğin yaklaşık yüzde 40'lık bölümünü karşılayan MNS'nin tamamıyla faaliyetine son verilmesi talebi dile getirildiğinde Ermenistan Devlet Nükleer Enerji Kontrolü Komitesi Başkanı Aşot Martirosyan santralin çevre açısından hiç bir risk doğurmadığını, ikinci reaktörün 1980 yılında inşa edildiğini ve kullanım süresinin 30 yıl olduğunu bunun dışında 1989-1995 yılları arasında da kapalı tutulduğu göz önünde bulundurulursa enerji üretimini 2016 yılına kadar devam ettirebileceğini, düzenli olarak üç-dört yıldan bir reaktörlerin bakım işlemlerinin yapıldığını ve hala ki, önemli bir problemle karşı karşıya kalmadıklarını ifade etmiştir (Gosatomnadzora, 2002). 2001 yılında Ermenistan'ın Rusya'ya (Rosenergoatom'a) olan 16 milyon dolar borcu ödeyememesi ve bunun yanında 11 milyon dolar daha kredi istemesi Moskova yönetimi tarafından olumsuz karşılanarak ihtiyaç duyulan zenginleştirilmiş uranyumun verilmeyeceği duyurulmuştur.

Uzun süren görüşmelerin ardından, Rusya-Ermenistan Parlamento Dostluk Grubu Başkanı Nikolay Rıjkov MNS'nin 2015 yılına kadar aralıksız çalışabilmesi adına ihtiyaç duyulan zenginleştirilmiş uranyumun verileceği ve Ermenistan'ın biriken borçlarının ödenmesi maksadıyla taraflar arasında ortak çıkarları sekteye uğratmayacak bir mekanizma üzerinde anlaştıklarını ve Ermenistan'ın elektrik

dağıtım kurumlarının özelleştirilmesi ihalelerine Rusya'nın da katılabileceğini bildirmiştir (Polyanskiy, 2001).

Reaktörlerin soğutulması için kullanılan suyun Aras nehrine akıtılması ve bu nehrin Azerbaycan sınırları içerisinde Kura nehri ile birleşerek Hazar Denizi'ne döküldüğü ve nükleer atıkların işgal altındaki Dağlık Karabağ bölgesine gömüldüğü konusunda haberler yayılmaya başlamıştır.

Azerbaycanlı yetkili Adil Gurbanov, Ermenistan'ın yalnızca kendisinin değil, farklı ülkelerin nükleer atıklarını da Dağlık Karabağ'da gömüldüğü konusunda çıkan haberleri doğrulayarak yapılan ölçümlerde Karabağ'da radyasyon oranının bir hayli yüksek çıktığı bildirilmiştir (Cabbarlı, 2002: 47). Ermenistan hükümeti bu santralde sadece elektrik üretimi değil aynı zamanda nükleer silah teknolojisi alanında da ciddi çalışmalar yapmaktadır.

1995 yılında dönemin Başbakanı Grant Bagratyan santralin yeniden faaliyete geçmesinde yapmış olduğu konuşmada "*Nükleer güç Ermenistan'ı bölgedeki diğer ülkelerden daha üstün kılıyor*" demesi bu ülkenin amacının yalnızca elektrik enerjisi üretmek olmadığını kanıtlar niteliktedir (Gül, 2001: 37). Ekim 2001'de MNS'nin sözcüsü Vaçagan Kazaryan santral işletiminin Rusya'nın Rosenergoatom şirketine devredildiğini açıklamıştır.

Günümüz açısından Rusya'nın desteği olmadan Ermenistan nükleer, termik ve hidroelektrik enerji santrallerini çalıştırabilecek ne ekonomiye ne de teknik donanıma sahiptir. Siyasi ve askeri sebeplerden ötürü Ermenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığı, ekonomik yapısının tıpkı Sovyetler Birliği döneminde olduğu gibi yeni dönemde de Rusya tarafından kontrol edilmesine sebebiyet vermektedir. Ermenistan bölge üzerinde oluşturulan ekonomi temelli projelerin dışında kalarak, yalnızca Rusya ile siyasi ve ekonomik iş birliğinin devamlılığına önem vermiştir (Cabbarlı, 2003: 247). MNS her geçen gün çevreye ciddi tehlikeler saçmaya devam etmektedir. Ermenistan olası bir nükleer felaketi önleyebilecek ekonomiye de sahip değildir. 2016 yılında santralin faaliyetinin sona ermesi gerekirken Rusya tarafından sağlanan destekle bu santralin faaliyeti 2026 yılına kadar uzatılmıştır.

Ermenistan Maliye Bakanı Garik Haçaturyan; Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan arasında yapılan görüşmelerde kararlaştırılan kredi anlaşması onaylandı. Böylece Metsamor nükleer santralının 2026

yılına kadar çalıştırılmasının yolu açıldı diye açıklama yapmıştır (Ermeni Haber Ajansı, agis, 2019).

Fakat günümüz açısından bu nükleer santral miadını çoktan doldurmuş, bir an önce kapatılması gerekmektedir. Buna karşın Ermenistan'ın başka alternatifi olmadığından nükleer santrali 2026'ya kadar işleteceğini açıklamıştır. Bölge ülkelerinden gelen itirazlara rağmen Ermenistan durumun ciddiyetine varmak istememektedir. Ayrıca Ermenistan Rusya tarafından sağlanan doğal gaz hattında zaman zaman meydana gelen sorunlardan dolayı kaynak çeşitliliği adına Türkmenistan ile de görüşmelere gerçekleştirmektedir.

Ermenistan dağılmanın ardından doğal gaz ithalatının Rusya'nın aksine Türkmenistan'dan karşılandığı anlaşılınca Türkmenistan ile görüşmelere başlamıştır. İmzalanan anlaşmaya esasen Ermenistan almış olduğu doğal gaz değerinin %70'ni sanayi mamulleri ile geriye kalan %30'luk kısmını ise döviz üzerinden ödemektedir. 1995 yılına kadar düzenli bir şekilde uzatılan anlaşma, 1995'te Rusya ve Türkmenistan arasında imzalanan anlaşmayla Türkmenistan'ın ihraç ettiği doğal gaz yönetiminin Turkmenrostransgaz'a (Türkmenistan-Rusya Trans Gaz Şirketi) verilmesi Ermenistan adına yeni sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Turkmenrostransgaz enerji şirketi Türkmenistan'ın ürettiği doğal gazın tamamını satın alarak dış ülkelere satma yetkisine sahiptir. Bundan dolayı Ermenistan Turkmenrostransgaz şirketi ile yeni bir anlaşma imzalayarak doğal gazı Rus şirketi vasıtasıyla almaya başlamıştır (Nesibli, 2000: 91).

Ermenistan iç piyasası için ihtiyaç duyduğu elektrik enerjisi üretiminin 1990'da %82'si toplam 1,754 MW'lık olan Hrazdan, Erivan ve Vanadzor'da inşa edilmiş olan termik elektrik santrallerinden karşılamaktadır. 1960 ve 1970'li yılların Sovyet teknolojisi ile kurulmuş olan bu santraller petrol ve doğal gaz ile faaliyet göstermektedir. Bu termik santraller artık yıprandığı için tam kapasite çalışmamakta, düzenli tamir ve bakım işlemleri için ise yüksek finansal yatırım gerekmektedir. Bu santrallerde elektrik enerjisi üretimi her geçen yıl azalarak 2000 yılında %37,7'si üretilebilmiştir. Hrazdan Termik Elektrik Santrali 1.110 MW/saat, Erivan Termik Elektrik Santrali 238 MW/saat ve Vanadzor Termik Santrali ise 96 KW/saat enerji üretmektedir (Armenian Energy Agency, agis, 2021). Ayrıca bu santraller doğal gaz ile çalıştığından ihtiyaç duyulan enerji Rusya ve İran'dan karşılanmaktadır. Santraller eski olduğundan tam kapasite çalışmamakla birlikte, ülke elektrik ihtiyacının

yaklaşık olarak 1/3'ünü karşılamaktadır. Aşağıdaki tabloda Ermenistan'ın yıllara göre elektrik üretimi gösterilmiştir.

Tablo 19. Ermenistan'ın Elektrik Üretimi (GWh) (2015-2018)

	2015	2016	2017	2018 (Tahmini)
Toplam İç Üretim	547.864	553.221	535.869	550.732
Toplam İhracat	81.143	61.835	61.240	65.835
Toplam İthalat	7.285	10.843	12.311	12.500

Kaynak: Select Usa, agis, 2021

Ermenistan'ın petrol kaynakları bulunmadığı gibi, petrol arıtma tesisleri, petrol yan sanayisi ve petrol boru hattına da sahip değildir. Sovyetler Birliği zamanı ihtiyaç duyduğu petrol Bilik'in diğer üyelerinden Gürcistan'ın Batum şehrinde kurulmuş olan petrol arıtma tesisinden ve Azerbaycan'dan demiryolu ile tankerlerle taşınarak karşılanmıştır. Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından ardından Ermenistan'ın tükettiği petrol miktarı 1992'de günlük 48.400 varilden 2001 yılına gelindiğinde 4 bin varile kadar gerilemiştir. Bunun asıl sebebi ise Dağlık Karabağ sorunu yüzünden Azerbaycan'ın petrol ambargosu uygulaması ve Gürcistan'da yaşanan iç karışıklıktan kaynaklanmaktadır (Armenian Energy Agency, agis, 2021).

Ermenistan'ın doğal gaz tedarik sistemi Gazprom tarafından sağlanmaktadır. 2003 yılında her iki ülke arasında imzalanan anlaşma çerçevesinde Ermenistan'a gaz tedariki başlamıştır. Bugün ise Gazprom Export ve Gazprom Armenia şirketleri arasında 2014-2019 yıllarını kapsayan orta vadeli enerji nakli sözleşmesi 2020 yılına kadar uzatılmıştır. Sözleşme kapsamında Ermenistan'ın 2019 yılında Rusya'dan satın almış doğal gaz miktarı 2,17 milyar metreküptür (Gazprom Export, agis, 2021).

Ermenistan Azerbaycan ile ilişkilerini 1988'de başlayan Dağlık Karabağ bölgesini işgali neredeyse hiç kapanmayacak yaralar açmıştır. Tabii ki, bu işgalde Rus askerlerinin desteğinin asla unutulmaması gerekir. Peki, Ermenistan bölge açısından güçlü olmayan devletse Rusya ülkeye bu kadar yardımı neden etmektedir? Bu konu birçok açıdan ele alınabilir. İlki Rusya Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Gürcistan'ın Batı yanlısı politikalarına rağmen kendisine yakın politika izleyen Ermenistan'ı asla kaybetmek istememektedir. Çünkü Güney Kafkasya coğrafyasındaki istikrarsız ortamı Ermenistan eliyle devam ettirmektedir. Bir diğer neden Ermenistan'da bulundurduğu Askeri üsleridir. Bu üslerle Rusya bölgeyi kontrol altında tutmaya çalışmaktadır. En önemli nedeni ise ABD ve Batılı devletlerin

Azerbaycan üzerinden Orta Asya devletleri ile iletişimini keserek sınır güvenliği, enerji kaynakları ve iletim hatları bakımından sadece kendisine bağımlı kalmasını istemesidir.

3.3. Rusya-Gürcistan Enerji İlişkileri

Gürcistan'ın enerji nakil hatları üzerinde önemli bir konuma sahip olması ekonomisinde enerjiye büyük önem veren Rusya'nın çıkarları açısından önemli bir yeri işgal etmektedir.

3.3.1.Rusya Enerji Politikasında Gürcistan'ın Önemi

Enerji jeopolitiği yönünden Gürcistan, hidrokarbon kaynaklarına sahip Azerbaycan ve Orta Asya devletleri ve bu kaynaklara her geçen gün daha fazla ihtiyaç duyan başta Batılı ve diğer ülkeler açısından enerji nakli konusunda transit ülkedir. Gürcistan rotası, bilhassa ABD ve AB devletlerinin desteklediği bir enerji geçiş güzergahıdır. Bundan başka, sözü geçen enerji kaynaklarının İran üzerinden Türkiye'ye ve buradan da dünya pazarlarına ulaştırılması alternatif koridor olarak öne çıksa da bu güzergâhın, ABD'nin İran'a uygulamakta olduğu ambargolar yüzünden, AB ülkelerinin tercihte bulunmadığı rotadır. Bu durumun doğal sonucu olarak Gürcistan ve Türkiye geçişli yürütülen petrol ve doğal gaz hattı projelerine Batı dünyası tarafından finansal destek sağlanmaktadır. Avrupa üzerindeki enerji tekeli kaybetmek istemeyen Rusya bu konuda sürekli Gürcistan'ı baskı altında tutmaya çalışarak, Gürcistan üzerinden Ermenistan ve İran'a giden bir enerji hattına sahip olma adına mücadele etmektedir (Bayramoğlu, 2018: 2).

Gürcistan'ın Güney Kafkasya ülkeleri içerisinde Karadeniz'e kıyısının bulunması, bölge ülkelerinin yanında Orta Asya devletlerinin de açık denizlere açılan ülkesi olma özelliğini kendisinde bulundurmaktadır. Bu özellik bakımından Gürcistan Rusya'nın enerji hatları üzerinde kurmaya çalıştığı tekel konumunu kırabilecek yegâne ülkedir. Aynı zamanda Azerbaycan-Türkiye ve Rusya-Ermenistan iş birliği içerisinde bulunan ülkeleri birbirilerine bağlamaktadır. Hazar Havzası enerji kaynaklarını dünya pazarına ulaştırma konusunda ve Ermenistan ile iş birliği içerisinde bulunan Rusya'ya karşı güç kazanabilmek adına Batı dünyası nezdinde öncelikli ülke konumundadır (Topal, 2015: 755).

Sovyetler Birliği sonrası Gürcistan'ın enerji sektörü 1990'lı yıllarda sıkıntılar yaşamıştır. Öyle ki, petrol ve doğal gaz ihtiyacının yaklaşık %90'ını ithalat yolu ile

karşılamanın ülke geriye kalan %10'luk kısmını ise hidroelektrik ve biokütle enerji kaynakları ile karşılamıştır. 2006 yılına kadar enerji alanında Rusya'ya bağımlı olan Gürcistan BTC (2006) ve BTE (2007) petrol ve doğal gaz boru hatlarının faaliyete geçmesi ile enerji arzı konusunda çeşitlilik oluşturarak önemli bir kazanım elde etmiştir.

Doğal gaz açısından net ithalatçı durumda olan Gürcistan en fazla gaz alımını 2008 yılı Rusya ile yaşanan savaşın ardından Azerbaycan'dan karşılamaktadır. 2007 yılı enerji tüketim verilerine baktığımız zaman Gürcistan toplamda 1.750 milyon metreküp doğal gaz ithalatı gerçekleştirmiştir. Bunun %60'lık kısmı Rusya Federasyonu'ndan, geriye kalan %40'lık oran ise Azerbaycan'dan karşılanmıştır (Jervalidze, 2010: 3). Gerçekleşen savaşın ve aralıklarla Rusya ile mevcut boru hattı üzerinde meydana gelen siyasi, etnik çatışmalardan dolayı Gürcistan enerji arzında sıkıntılar yaşayarak tek ülkeye bağımlı olmanın dezavantajlarını görmüştür. Bu doğrultuda Azerbaycan ile daha fazla doğal gaz alımı konusunda bir sıra anlaşmalar imzalanmıştır. Yaşanan savaşın ardından SOCAR ihalelere katılarak doğal gaz sektöründe Gürcistan'da dağıtım şirketi olarak varlığını göstermeye başlamıştır. Hatta SOCAR bu ülkedeki 30 enerji dağıtım şirketini satın almış, mevcut enerji boru hatlarının tamiri için ise 45 milyon dolar bütçe tahsis etmiştir. SOCAR'ın Gürcistan piyasasında kendini daha fazla göstermeye başlaması aynı zamanda Rusya bazlı enerji şirketlerin paylarının azalmasını sağlamıştır.

Savaşın ardından Gürcistan doğal gaz piyasasında Azerbaycan'ın varlığı artarken, aynı zamanda kendi sınırları içerisinde bulunup ayrılıkçı bölgeler olarak adlandırılan Abhazya ve Güney Osetya'yı Rusya'nın resmi olarak tanıması bu bölgelere kimin enerji tedarik edeceği sorununu ortaya çıkarmıştır. Mevcut olan bu meseleler; Enguri Hidroelektrik Santralinden elektrik temin etme ve Tskhinvali bölgesine elektrik enerjisi ve doğal gaz akışı sağlama sorunlarıdır (Jervalidze, 2010: 5). Savaş öncesinde Rusya 2006 yılında Kuzey Osetya'dan Güney Osetya'ya doğal gaz tedariki için boru hattı inşaatına başlamış fakat bir süre sonra bu proje çevreye zarar verdiği için durdurulmuştur. Yaşanan savaşın ardından 2009 yılı Ocak ayında projeye yeniden başlanarak aynı yıl Ağustos ayında tamamlanmıştır. Toplam uzunluğu 162 km olan ve aynı zamanda dünyada en yüksek arazide bulunan doğal gaz boru hattı olma özelliğine sahiptir (Gazprom, 2019).

Doğal gazda olduğu gibi petrol açısından da yeterli kaynağa sahip olmayan Gürcistan ihtiyaç duyduğu petrolü Bakü-Supsa hattının 1999 yılında faaliyete girmesiyle Azerbaycan'dan ithal etmeye başlamıştır. Bu hat aynı zamanda Uluslararası Konsorsiyumun Gürcistan'a yaptığı ilk hat olma özelliğine sahiptir. Gürcistan artık petrolü 2006'da faaliyete başlayan BTC ana petrol boru hattından karşılamaktadır.

Petrol kaynakları yok denecek kadar az olan Gürcistan'da yapılan petrol arama çalışmalarına binaen 2016 yılında toplamda 2,16 milyon ton petrol rezervine sahip olduğu bildirilmiştir. Fakat bu petrolün çok az miktarını üretimde kullanabilmiştir. Gürcistan petrol arama çalışmaları için birçok uluslararası petrol şirketini ülkesine çekebilme çabası içerisinde. Bu konuda başarılı olduğu pek de söylenemez. Çünkü ülkenin içerisinde bulunduğu iç karışıklıklar petrol şirketleri için aktif bir şekilde hareket etmelerini kısıtlamaktadır.

2008 yılında yaşanan Rus-Gürcü Savaşı sonrasında, Gürcistan'ın petrol piyasasında uluslararası şirketlerin varlığı artarken, bir taraftan da uluslararası petrol boru hatlarının güvenliği konusunda tehdit unsuru olarak Rusya varlığını devam ettirmektedir. Savaşın ardından Rusya'nın Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanıması kendisine bu bölgede daha rahat askeri faaliyetlerde bulunma imkânı sağlamıştır. 2015 yılına gelindiğinde ise Güney Osetya sınırını Bakü-Supsa petrol boru hattının 1,5 km yakınına kadar genişletmesi enerji güvenliği sorununu bir kez daha gündeme getirmiştir (Mchedlishvili, 2015).

Gürcistan yıl geçtikçe Azerbaycan'dan daha fazla doğal gaz alımı yapmaya başlamıştır. Ülkenin 2014 yılında ithal etmiş olduğu doğal gaz miktarı 2,177 milyar metreküp olmuştur. Bunun yaklaşık olarak %87,1'i Azerbaycan'ın payına düşmüştür (İsmayıl, 2015: 6). Geriye kalan kısmı ise Rusya'dan karşılanmıştır.

Gürcistan ülke sanayisi ve ısı yakıtı için ihtiyaç duyduğu petrol ve doğal gazı dört hat üzerinden tedarik etmektedir. Bunlar sırasıyla Kuzey-Güney doğal gaz boru hattı, Bakü-Supsa petrol boru hattı, BTC hattı, BTE doğal gaz boru hatlarıdır. Ayrıca Gürcistan BTE hattından akışı sağlanan doğal gazın %5'ini 30 Ekim 2003 tarihli Güney Kafkasya Boru Hattı Şirketi ve Gürcistan Uluslararası Petrol Şirketi arasında gerçekleştirilen anlaşmayla geçiş ücreti olarak almaktadır. Sonuç olarak Gürcistan'da faaliyet gösteren Uluslararası petrol şirketleri ülkenin kuzey kısımlarının durumunu

göz önünde bulundurarak enerji arama faaliyetlerini güney kısımlarda sürdürme eğilimi göstermektedirler. Rusya ise Gürcistan'ın Kuzey kısımlarındaki ayrılıkçı hareketlere destek vererek çatışma ortamını her zaman sıcak tutmaktadır. Aşağıdaki haritada ise Gürcistan topraklarından geçen boru hatları gösterilmiştir.

Şekil 15. Gürcistan'dan Geçen Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları

Kaynak: Galt and Taggart.com, agis, 2020

Gürcistan SSCB yıllarında petrol ve doğal gaz ihtiyacını diğer Birlik cumhuriyetlerinden ithal ederek karşılamıştır. Sovyetlerin yıkılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Gürcistan'ın 1990'lı yıllar boyunca yaşadığı politik ve ekonomik sıkıntılar enerji sektörünü de etkilemiştir. Gürcistan'ın tükettiği başlıca enerji kaynaklarının %90'ı ithal ettiği doğal gaz ve petrol ürünleri olmakla birlikte çok az oranda hidroelektrik santrallerinden sağlanan enerji ve biokütle enerjisi oluşturmaktadır (İsmayıl, 2015: 1). Sovyet sonrası Gürcistan bu defa da enerji konusunda tamamen Rusya'ya bağımlı hale geldi ve bu durum ülkedeki enerji şirketlerinin Rusya'nın eline geçmesine neden oldu. Rusya'nın eski Sovyet ülkelerinde genelde kullandığı bir taktik olan ilk başta ülkeyi kendisine enerji ve diğer alanlarda bağlayarak daha sonra o ülkenin iç işlerine müdahale etme yöntemi Gürcistan üzerinde de aktif olarak kullanılmıştır.

Bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren doğal gaz ithalatında Rusya tekelinde bulunan Gürcistan, enerji piyasasının kontrolü de Rus menşeli enerji şirketlerinin ellerine geçmiştir. Gürcistan'da 2003 yılında yaşanan Gül Devrimi'nin ardından Tiflis-Moskova münasebetlerinde baş gösteren sorunlar enerji alanındaki iş birliğine de etki etmiştir. Kremlin yönetiminin Saakaşvili hükümetine karşı uyguladığı baskılardan dolayı, doğal gazda Rusya'nın monopol yapısını kırma ve Rusya bazlı enerji şirketlerinin ülkedeki faaliyetlerini sınırlandırma politikası izlenmiştir. Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait kısmından üretilen doğal gaz kaynaklarının 2007 yılından başlayarak ülkesi üzerinden Türkiye'ye ve buradan da Avrupa pazarlarına nakledilmesini öngören projelerinin hayata geçmesiyle Saakaşvili hükümeti izlemiş olduğu politikada başarılı olmuş; Gürcistan'da Rusya'nın etkisini azaltarak Azerbaycan'ı kendi enerji güvenliği bakımından birincil ülke konumuna yükseltmiştir (İsmayıl, 2015: 2).

Rusya'nın Gürcistan'ı enerji alanında kontrol etmek istemesinin nedeni Kafkas petrol ve doğal gaz kaynaklarının dünya pazarlarına ihracatını denetimi altında tutma arzusundan ayrı düşünülemez. Artık üzerinde ortak kanının olduğu bir gerçektir. Moskova yönetimi Rusya sınırları içerisinde geçmeyen BTC hattının yapımına en başından beri karşı çıkmıştır. Bu projeye karşı çıkmasının asıl nedeni hayata geçirilmek istenen boru hattının Hazar hidrokarbon kaynaklarının transit yolları üzerindeki Rusya'nın monopol yapısını zayıflatacağı gerçeğidir. Bununla birlikte Moskova enerji kaynakları ile birlikte hayata geçirilecek olan diğer projelerle Hazar Havzası devletlerin ekonomilerinin de kendisinden bağımsız hareket etmeye çalışacaklarından endişe duymaktadır (Karabayram, 2007: 305). Gürcistan'ın sahip olduğu stratejik konum Doğu-Batı enerji koridoru üzerinde yerleşmesi Rusya'nın Hazar Havzası ve Orta Asya devletleri üzerindeki enerji taşımacılığındaki tekeli zayıflatabilecektir. Buna karşın Rusya Gürcistan üzerindeki etkisini kaybetmemek için uzun vade de çıkarlarının BTC'de değil kendisine kesintisiz enerji sevkiyatı sağlayabilecek olan Rusya'da olduğu izlenimini vermeye çalışmıştır.

Bu strateji doğrultusunda, Rus yönetimi Tiflis hükümetinin doğal gaz alanında Rusya'ya olan bağımlılığını ikna etme adına politikalarını yoğunlaştırmıştır. Bu doğrultuda Aralık 2000 yılından itibaren Gürcistan'a Kuzey-Güney doğal gaz boru hattı üzerinden sağlamış olduğu doğal gazı zaman-zaman kesme eğilimindedir. Bu durum doğal olarak elektrik üretiminde sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur.

Kremlin yönetimi tarafından uygulanan bu politikalar sonucunda Gürcistan enerji kriziyle karşı karşıya kalmıştır. Rusya uygulamış olduğu doğal gaz kesintisine gerekçe olarak karşı tarafın zamanında ödemediği faturaları gösterse de bu durumun perde arkasında Rusya'nın Gürcistan'ın doğal gaz sevkiyatını kontrol altında bulundurmak gibi bir politik misyondan kaynaklanmaktadır. Sovyetler Birliği sonrası Moskova'nın diğer eski birlik üyelerine uygulamış olduğu eğer Rusya'nın taleplerini kabul etmezseniz ihraç edilen doğal gazın artık verilmeyeceğini ve bunun elektrik kesintilerine neden olacağını ima etmektedir. Gürcistan'da bu misyondan ayrı kalmamıştır. Rusya'nın Gürcistan'a karşı uygulamış olduğu bu doğal gaz politikası Gürcü halkının her geçen gün Rusya karşıtı tavır almasına neden olmuştur (Tanrısever, 2003).

Bir diğer yönden Abhaz hükümeti Gürcistan'ın Kodori Vadisi'ndeki Gürcü askeri birliklerini geri çekmemesi durumunda Enguri Hidroelektrik Santrali'nin faaliyetini durdurabilecekleri yönünde açıklamalar yapmış, buna karşılık Gürcü hükümeti ise Kodori Vadisi'nde askeri birlik bulundurduğu iddialarını reddederek adı geçen bölgede yalnızca polis birliklerinin konuşlu olduğu açıklamasını yapmıştır. Gürcü devletine karşı yapılan bu tehdidin arkasında Rusya'nın olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. Buna ilaveten Gürcistan'a Rusya'dan elektrik enerjisi tedarik eden ve yine Abhazya yönetiminin kontrolünde bulunan bölgeden geçen ulaşım hattının dış tehditler karşısından savunmasız olduğu, bu anlamda yaşanabilecek herhangi bir gelişme Gürcistan'ın elektrik enerjisinin kesilmesi riskini gündeme taşımakta ve bu durum ciddi anlamda rahatsızlık yaratmaktadır (Alkhazashvili, 2007).

1996-2003 yılları arasında Gürcistan'da faaliyet gösteren en büyük doğal gaz tedarikçisi Rus enerji şirketi İTERA olmuştur. 1998 yılında İTERA-Georgia enerji şirketi Gürcistan'ın sanayi kentlerinde doğal gaz dağıtımını yapan şirketleri satın alarak kendi bünyesine katmış; bunu yaparak da dönemin Gürcü hükümetinden ödenemeyen borçlar karşılığında başkent Tiflis'in doğal gaz dağıtımını kontrolü altına alma yönünde beyan bildirmiştir. Bunun dışında Gürcistan'ın sahip olduğu ana enerji boru hatlarını kontrol ederek ülke açısından oldukça mühim sayılan Rustavi Azoti kimya fabrikasını bünyesine katmak istediğini bildirmiştir. Aslına bakacak olursak bu SSCB sonrası 1990'lı yıllar boyunca Rusya'nın eski Sovyet ülkelerine karşı izlemiş olduğu enerji politikalarının bir parçasıdır. Ödeme konusunda sıkıntı çeken ve biriken borçlar karşılığında Rus şirketleri o ülkenin kamu şirketlerini satın alarak ülke içerisinde söz

söyleme hakkına sahip olmaya çalışmaktadırlar. 2003 yılı şubat ayında Tiflis yönetimi Rustavi Azoti kimya fabrikasını 500 bin dolar karşılığında Rus İTERA şirketine satmaya izin verse de başkentte doğal gaz dağıtıcısı olma hakkı tanımamıştır (İsmayıl, 2015: 3).

Şevardnadze yönetimiyle 2002 yılında gizli bir anlaşma yapan Rus Gazprom şirketi yapılan bu anlaşmanın ardından Gürcistan sınırları içerisindeki doğal gaz projelerinden İTERA'yı uzak tutma politikası izlemeye başlamıştır. O zamana kadar İTERA doğal gaz dağıtıcısı statüsünde bulunan tek özel Rus enerji şirketi pozisyonundaydı. Fakat bu tarihten itibaren Gazprom doğal gaz sektöründe kontrolü ele geçirerek post-Sovyet mekânından İTERA'yı çıkarmayı başarmıştır. Gürcü yönetiminin doğal gaz alanında Gazprom'la görüşmeleri Temmuz 2003'te 25 yıllık stratejik iş birliği konusunda anlaşma imzalanması ile neticelenmiştir. Anlaşmanın imzalanma nedenlerinden birisi de Batı dünyasının destek verdiği Şahdeniz projesinin hayata geçirilmesinden Rusya'nın duyduğu rahatsızlık idi. İmzalanan bu anlaşma çerçevesinde *Gazprom-Georgia* ortak şirketi kurularak önemli boru hatlarını kapsamakla tüm doğal gaz sektörü bu şirketin kontrolüne verilmesi kararlaştırılmıştır (Gazprom, 2003: 3-4). Verilen bu kararın arkasında Gürcistan boru hatlarının kontrolünü Gazprom-Georgia şirketine bırakmakla Güney Osetya'nın Gürcistan'ın denetimine geçmesi teklif edilmiştir. Fakat Sovyet sonrası dönemde bölgede varlığı iyice belirginleşmeye başlayan ABD bu teklife sıcak bakmamış, bunun karşılığında Gürcistan'a mali destek sağlayarak Gazprom'un etkisini azaltmaya çalışmıştır.

2003'teki *Gül Devrimi* ile ülkedeki Rus karşıtlığının artması ve buna ilaveten Moskova-Tiflis hattındaki olumsuz gelişmeler enerji alanındaki ilişkilere de yansımıştır. Mevcut iktidarın Kremlin tarafından baskılara maruz kalması doğal gaz hususunda sadece Rusya tekeline olan bağımlılığı azaltma ve Rusya'nın ülkedeki enerji şirketlerinin faaliyetlerinin kısıtlanması politikası izlenmeye başlanmıştır. Daha sonra iktidara gelen Saakaşvili Azerbaycan ile daha da yakınlaşarak Rusya'yı dengelemeye çalışmıştır.

Her geçen gün ABD ve NATO çatısı altına girme çabaları Gürcistan'ın Rusya ile mevcut ilişkilerin daha da kötüye gitmesine ve Rusya'nın Gürcistan'ın kanayan yarası olan Abhazya ve Güney Osetya'ya daha fazla destek vermesine getirip çıkarmaktadır. Gürcistan'ın buradaki en büyük avantajı başta Avrupa Birliği'nin

doğal gazda Rusya'ya olan bağımlılığını azaltma yolundaki Hazar enerji kaynaklarına yönelmesi ve boru hatlarının da ülkesi üzerinden geçmesidir.

Gürcistan'ın Rusya açısından güney sınır güvenliği dışında bir diğer önemi ise Ermenistan'a giden kuzey-güney boru hattının da geçtiği yegâne ülke olmasıdır. 1960'lı yıllarda Sovyetler Birliği zamanı inşa edilmiş olan bu hat Rusya'dan başlayarak Gürcistan üzerinden Ermenistan'a giden 221 km'lik tek doğal gaz boru hattıdır. Sovyetlerin dağılmasının ardından Tiflis-Erivan-Moskova arasında 1992'de imzalanan anlaşma çerçevesinde Kuzey-Güney doğal gaz boru hattından akışı sağlanan doğal gazın yüzde 10'luk kısmını Gürcü hükümeti geçiş ücreti olarak almaktadır. Her iki devleti doğal gazla temin eden bu hat özellikle Tiflis ve Moskova yönetimleri arasında esen soğuk rüzgârlardan dolayı 2007 yılından sonra Ermenistan için kritik öneme sahiptir (İsmayıl, 2015: 3).

Tiflis yönetiminin içinde bulunduğu ekonomik darboğazdan çıkma adına bu hattın Gürcistan'da kalan kısmının zaman-zaman özelleştirilmesi gündeme gelmiş ve bu özelleştirmeye Gazprom 2005 yılında ilgi göstermiştir. Fakat bu durum Gürcistan enerji sektöründe Rusya'nın elini güçlendireceği düşüncesi ile ABD tarafından sıcak karşılanmamıştır. Washington-Tiflis yönetimleri arasında gerçekleştirilen anlaşma ile bu özelleştirme engellenmiştir. Özelleştirme konusu birkaç yıl sonra tekrar gündeme gelmiş, bu defa da SOCAR tarafından ilgi ile karşılanmış ve hattın özelleştirmesine karşılık Tiflis yönetimine 500 milyon dolar teklif edilmiştir. Ermenistan Dağlık Karabağ sorunu yüzünden bu özelleştirmenin gerçekleşmesinden endişelenmiş ve bu doğrultuda Tiflis yönetimi üzerinde baskı uygulamıştır. Daha sonra Gürcistan'ın bu hattın özelleştirilmesinden vazgeçtiğini bildirmesi Ermenistan tarafından olumlu karşılanmıştır. Eğer SOCAR bu hat üzerinde hak sahibi olursa, enerji bakımından dışa bağımlı olan Ermenistan için gelecekte Azerbaycan'a karşı tavizler vermek durumunda kalabilir.

Şekil 16. Kuzey-Güney Doğal Gaz Boru Hattı

Kaynak: Bilgesam, agis, 2019

Azerbaycan'da olduğu gibi Gürcistan'da da iktidara gelen hükümetlere göre hem Batı hem de Rusya ile ilişkiler değişiklik arz etmektedir. Gürcistan Rusya için enerji hatları dışında güney sınırı güvenliği açısından oldukça önemlidir. Gürcistan ABD öncülüğünde NATO'nun Rusya'yı *Çevreleme Politikası* ve AB'nin Rusya'ya enerji bağımlılığını azaltma yönündeki politikalarında transit geçiş ülkesi olması bakımından önemli yere sahiptir. Gürcistan Karadeniz, Rusya Federasyonu ve Türkiye arasında yerleştiği coğrafi konumundan dolayı hem ABD hem de Rusya için stratejik öneme sahiptir. ABD'nin aynı zamanda ülke içerisinde kendi askerini bulundurması Rusya'nın tepkilerine neden olmaktadır. ABD'nin Gürcistan'a yardımda bulunmasının temel sebeplerinden birisi de BTC, BTE, TANAP gibi enerji bazlı projelerle AB'nin enerji konusunda Rusya tekelinden kurtulma yönündeki politikalarına destek vermesidir. Buna karşılık Rusya ise ülke içerisindeki ayrılıkçı hareketlere destek vererek ABD'nin bu coğrafyada güçlenmesini önlemeye çalışmaktadır.

3.4. Rusya'nın Bölgesel Sorunlara Enerji Açısından Yaklaşımı

3.4.1. Abhazya Sorunu

Kafkasya coğrafyasında etnik azınlıklar bakımından Abhaz topluluğu gibi toplumların bulunması Rusya Federasyonu açısından bu bölgeye karşı uygulayacağı

politikalar için uygun zemini hazırlamıştır. Abhaz toplumu Sovyetler Birliği sonrası diğer toplumlar gibi özgürlükleri için 1992-1993 yıllarında Gürcü birlikleri ile çatışmışlardır. Ayrılıkçı grubun Rusya Savunma Bakanlığı tarafından desteklendiği, Rus askeri birliklerince hazırlandığı, Tiflis yönetimi tarafından sürekli dile getirilmektedir (İşler, 1999: 43). Rusya'nın Gürcistan'dan ayrılarak bağımsız bir devlet kurmak isteyen Abhazlar'ı desteklemesinin temel olarak iki nedeni vardır. Bunlardan ilki bu bölgede iç karışıklıkları destekleyerek sürekli varlığını sürdürmek, ikincisi ise bölge üzerindeki enerji hatlarının güvenliğini kontrol altında bulundurmaktır.

Rusya'nın hedefi Gürcistan'da baş veren iç karışıklıkları destekleyip ülkenin zayıflamasını sağlayarak, Batı dünyası ve Türkiye'nin bölge üzerindeki politikalarının etkilerini azaltmaktır. Rusya bu şekilde hareket ederek alternatif enerji boru hattı projeleri arasında kendi topraklarından geçen rotaları öne sürerek, enerji iletim hatlarını kontrol altında tutmak istemektedir. Yani, Abhazya'nın sahip olduğu Karadeniz sahil hattının kontrolünü elinde bulundurarak, Karadeniz kıyısında yerleşen Novorossiysk limanının güvenliğini sağlamak ve Gürcistan'ın petrol ihracatını gerçekleştirdiği Poti ve Supsa limanlarına daha yakın olmak. Bu gibi projeler Rusya'nın bölge üzerinde gerçekleştirmeye çalıştığı hedefler arasında yer almaktadır (İşler, 1999: 43).

3.4.2. Güney Osetya Sorunu

SSCB sonrası Kafkasya'nın sorunlu bölgelerinden biri olan Osetya bölgesi 1922'de iki bölgeye ayrılarak Kuzeyde kalan kısmı Rusya'ya, Güneyde kalan kısmı ise Gürcistan'a bağlanmıştır. Dağılmanın ardından Güney Osetya özerk bölgesinde Gürcistan'dan ayrılma adına etnik çatışmalar hız kazanmıştır. Fakat 1994 yılında imzalanan ateşkes anlaşması ile sorun geçici süreliğine de olsa halledilmiştir.

2008 yılında Saakashvili hükümetinin G. Osetya'ya karşı uyguladığı sert siyasi, askeri ve ekonomi temelli politikalar durumun artık içerisinden çıkılmaz bir hal almasını sağlayarak sıcak çatışmaların fitilini ateşlemiştir. Bu durum karşısında Rusya'nın Oset birlikleri ile Gürcü askerlerine karşı savaşı başlatması olayları Rus-Gürcü savaşının yaşanmasına getirip çıkartmıştır. Kısa süreli bu savaşta Gürcistan büyük bir hezimet yaşamıştır (Oktay ve Cerrah, 2018: 156). Rusya-Gürcistan arasında 5 gün (7-12 Ağustos) savaş olarak bilinen bu savaş

Gürcistan'ın geri çekilmesiyle sonlanarak barış görüşmelerine başlanmıştır. Rusya Güney Osetya'nın bağımsızlığını 26 Ağustos 2008'de resmen tanımıştır.

Rusya tıpkı Abhazya sorununda olduğu gibi bu sorunda da Güney Osetya'nın yanında yer alarak Kafkasya coğrafyasında yegâne başat gücün kendisi olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Rusya bölgeyi sürekli sıcak çatışma alanı tutmadaki amacını, bölgenin enerji güzergahı haline gelmesini engelleyerek boru hatlarının kendi topraklarından geçmesini sağlamak veya da enerji nakil hatları üzerinde kontrolü sağlamak gibi özetlemek mümkündür.

3.4.3. Dağlık Karabağ Sorunu

Tarihi Azerbaycan toprağı olan Dağlık Karabağ bölgesi Sovyetlerin son yıllarından başlayarak yeniden sıcak çatışmaların yaşandığı bir toprak parçasıdır. Birliğin dağılmasının ardından yaşanan çatışmalar artık yerini sıcak savaşa bırakmıştır.

Karabağ bölgesi, Hazar Havzası petrol ve doğal gaz rezervlerinin üretilip Türkiye üzerinden küresel piyasalara çıkarılması bakımından stratejik bir konuma sahiptir. Tarihi Azerbaycan toprağı olan Karabağ bölgesi Sovyetler Birliği'nin dağılmaya başlamasıyla 1988'de yeniden çatışmaların yaşanmasına ve 1992 yılında ise savaşa dönüşmüştür. (İşler, 1999: 45). Dağlık Karabağ bölgesinde yaşanan savaşın ardından ülke topraklarının yüzde 20'si işgal kuvvetlerinin eline geçmiştir. Rusya bu bölgede savaş durumunu sıcak tutarak, istikrarsızlığın devam etmesi durumunda (kendi toprakları dışında) gerçekleştirilmek istenen enerji boru hatları projelerini önlemiş olacaktır.

Rusya siyasi ve askeri destek adı altında Ermenistan'a 3000 askerden oluşan bir birlik göndererek bölgede barışı sağlayabileceğini düşünmüştür. Rusya bir diğer bölgesel güç olan İran ile birlikte, Batılı güçleri ve Türkiye'yi bölgeden uzak tutma adına bu konuda iş birliğine gitmişlerdir. Bölgede barışı sağlama adına kurulan Minsk Grubu (Rusya, ABD, Fransa, Türkiye, İsveç ve İtalya) bu konu üzerinde çözüm üretebilme adına yapılan görüşmelerden sınırlı bir başarı elde edilmiştir. Sonuç olarak Kremlin yönetiminin baskısı sonucunda Karabağ'da, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)'in çok taraflı barışı koruma gücünü kabul etmiştir. (İşler, 1999: 45-46).

Aslında Türkiye üzerinden gerçekleştirilmek istenen enerji projeleri için Ermenistan rotası oldukça uygun ve ekonomik bir hattır. Fakat Ermenistan'ın bu işgalci girişimlerinden dolayı ve istikrarsız ortam yüzünden gerçekleştirilmek istenen enerji boru hattı taşımacılığı için bir diğer alternatif olan Tiflis güzergahının daha ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Bu hat aynı zamanda 300 km daha fazla boru hattının döşenmesini gerektirmektedir. 12 Mayıs 1994 yılında her iki ülke arasında ateşkes anlaşması imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Fakat bundan sonra da taraflar arasında kısa süreli çatışmalar devam etmektedir. Yaşanan bu savaş aslında kalıcı bir çözüm bulunmadıkça taraflar arasında yeniden yaşanabileceğini göstermektedir. Savaş durumunun devam etmesi Rusya'nın bölge coğrafyası üzerinde izlemiş olduğu politikalar ile paralellik arz etmektedir.

SONUÇ

Sanayi devriminin gerçekleşmesinin etkisiyle hidrokarbon kaynaklara sahip olan ülkeler ve enerji tüketicisi konumundaki ülkeler açısından büyük bir mücadele başlamıştır. Son iki yüz yıllık tarihi süreç incelendiğinde devletlerin sahip oldukları toprakları genişletmek ve enerji kaynakları bakımından verimli topraklara sahip olmak adına sıcak savaşlardan bile çekinmedikleri görülmektedir. Ayrıca dünyanın nüfus ve ekonomik anlamda hızlı gelişim göstermesi aynı zamanda enerji kaynaklarına bağımlılığın artmasına neden olmaktadır. Haritaya bakıldığında enerji kaynaklarına sahip coğrafyalarda ya bir sıcak savaş ya da çatışma halinin baş verebileceği görülmektedir.

Devletler için enerji uygun fiyata ve güvenilir güzergâhlardan karşılanmalıdır. Enerji arz ve talep güvenliği bu kaynağa ihtiyaç duyan veya da iletim hatları üzerinde kontrol sağlamak isteyen devletlerin üzerlerinde durdukları en önemli konulardan biridir. Dünyanın ispatlanmış enerji rezervleri bakımından hem üretim hem de ihracat açısından ilk sıralarda yer alan Rusya Federasyonu tarihi süreç içerisinde sahip olduğu petrol ve doğal gaz enerji kaynaklarını dış aktörlere karşı sürekli bir caydırıcı unsur olarak kullanmıştır. Yerkürede büyük yüzölçümüne ve hidrokarbon kaynakları itibarıyla zengin topraklara sahip olması, kendisine uygulamakta olduğu dış politikada avantajlar sağlamaktadır. Rus devlet yapısındaki karar alma mekanizmaları özellikle 2000’li yıllardan başlayarak Vladimir Putin yönetimi altında daha fazla hayata geçirilmektedir. Putin ülkesinin gelişmişlik düzeyinin artırılmasında petrol ve doğal gaz kaynaklarının son derece kritik öneme sahip olduğunun farkındadır. Tıpkı Sovyetler Birliği zamanında olduğu gibi merkezi yönetimi güçlendirerek devletin enerji üzerinde gücünü pekiştirmiştir. Çünkü önceki Boris Yeltsin hükümetinin ülke ekonomisinin ancak Batı sistemine entegre olmasıyla yükseleceği ve bu doğrultuda hızlı özelleştirmelerin yapılması yönündeki uygulamalarının ülkeyi ekonomik krize karşı karşıya bıraktığı gerçeğini göz önünde bulundurarak, iktidarı döneminde merkezden yönetimi yeniden sağlamayı başarmıştır.

Rusya 1700’lü yıllardan günümüze kadar sürekli üzerinde durduğu sıcak denizlere inme politikasını uygularken elindeki en etkili faktörlerden birisini enerji kaynakları oluşturmuştur. Tarihi açıdan dış politikada Atlantikçi ve Avrasyacı görüşler, etkisini sürdürmekle birlikte Putin iktidarı zamanında ikinci görüş daha ağırlık kazanmıştır. Enerji bakımından en büyük alıcısı konumunda bulunan Avrupa

Birliği ve yakın çevre ülkelerine bu politikaları uygularken avantaj sağlamaktadır. Eskiden beri meşhur Rus taktiği olan enerjiye ihtiyaç duyan ülkelere ilk başlarda uygun fiyata petrol ve doğal gaz ihraç edip daha sonra hem fiyat hem de ülkesinin yararına sonuçlar elde etmek üzere sınır sorunu, teknolojik, askeri teçhizat satışı gibi konuların çözümünde baskı uygulayabilmektedir. Devleti merkeze alıp politika yapmakta olan Moskova yönetimi Gazprom ve diğer büyük enerji şirketlerini politika yapım sürecinde dış dünyaya karşı aktif bir şekilde kullanmaktadır. Rusya işte bu kapsamda enerji politikasını uygularken genel anlamda Kafkasya özelde ise Güney Kafkasya'ya daha fazla önem vermektedir. Çünkü Güney Kafkasya enerji kaynakları ve geçiş güzergahındaki stratejik konumundan dolayı gelecek dönemler adına alternatif olma potansiyeline sahiptir.

Önemli bir konuma sahip Kafkasya coğrafyası sürekli bölgesel ve küresel güç odaklarının ilgi merkezlerinde bulunmuştur. Asya ve Avrupa kıtalarının birleşiminde yerleşmesi ve Hazar Havzası zengin hidrokarbon kaynaklarına ulaşılmasında geçiş güzergahı olması kendisine ayrı bir önemin atfedilmesini sağlamaktadır. Bu coğrafya üzerinde Rusya Federasyonu bölgenin kaderini etkileyebilen en önemli ülke konumundadır. Çarlık dönemi, Sovyetler Birliği ve yeni dönemde de Rusya bu coğrafyayı enerji kaynaklarına ulaşılmasında ve sınır güvenliğinin sağlanması adına kontrol altında tutmak istemektedir.

Güney Kafkasya'da ister enerji ister ekonomik potansiyel bakımından en güçlü devlet olan Azerbaycan Cumhuriyeti petrol tarihinin ana beşliğidir. Azerbaycan bölgesel ve küresel güç odakları için tarihin her bir döneminde ilgi odağı olmuştur. Bu ülke Rusya enerji tarihinin de başlangıç noktasıdır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin Almanya karşısında kazandığı zaferde Bakü petrolünün ayrı bir önemi vardır. Sovyet sonrası dönemde de Rusya Azerbaycan ile tarihi bağların yanı sıra enerji ve sınır güvenliğini sağlama adına sürekli bir ilişki içerisindeydi. Çünkü Sovyetler Birliği'nin dağılması artık yeni cumhuriyetler için serbest piyasa ekonomisine ve demokratik düzene geçme adına bir fırsat oluşturmuştur. Bu ortamdan faydalanmak isteyen Azerbaycan da Rusya dışında Batı dünyası ile enerji alanında hızlı iş birlikleri oluşturarak ekonomik açıdan gelişim sağlamak istemektedir.

Bir diğer Güney Kafkasya devleti olan Gürcistan Cumhuriyeti enerji kaynakları bakımından olmasa da nakil hatları ve Rusya'nın güney sınırının kontrol altında tutulabilmesi açısından oldukça önemlidir. Aynı zamanda Gürcistan

Rusya'dan başlayarak Ermenistan'a ulaşan Kuzey-Güney doğal gaz boru hattının geçtiği yegâne ülkedir. Güney Kafkasya devletleri arasında Karadeniz'le bağlantısı olan Gürcistan'ın Batı tipi demokrasi ve serbest piyasa ekonomisine entegre olma çabaları Rus düşünce yapısı ve devlet yönetimi açısından sorunların oluşmasına davetiye çıkarmaktadır.

Güney Kafkasya'da yer alan diğer devlet olan Ermenistan Cumhuriyeti ise hidrokarbon kaynakları bakımından bölgenin en yoksul ülkesidir. Gürcistan gibi Ermenistan da Sovyetler Birliği zamanında petrol ve doğal gaz ihtiyacını diğer Birlik ülkelerinden temin etmiştir. Ermenistan bağımsızlığının ilk yılları dışında ekonomi ve yönetim açısından yüzünü yine Rusya'ya dönmüştür. Ermeni tarihi içerisinde Rusya'nın vazgeçilmez bir yeri vardır. Bu durumu koruma niyetinde olan Rusya Ermenistan'ın bölgede saldırgan dış politika uygulamasına ve komşu devletler ile sorunlar yaşamasına izin vermektedir. Böylelikle Rusya bu coğrafyada mevcudiyetini ve sürekli etki imkanını koruyabilmektedir. Deyim yerindeyse Ermenistan'ın tüm enerji kaynakları ve altyapısı Rusya'nın elindedir.

Kısacası Güney Kafkasya coğrafyasında yeni bir *Büyük Oyun* oynanmaktadır. Bir tarafta Rusya etkisinden ve bağımlılığından kurtulmaya çalışan bölge ülkelerinin Batı sistemine entegre olma çabaları, bir diğer tarafta da enerji nakil hatlarının kontrolünü ve güney sınır güvenliğini kaybetmek istemeyen Rusya Federasyonu bulunmaktadır. ABD'nin bu coğrafyayı ilgi alanlarından birisi olarak ilan etmesi bu büyük oyunun aktörlerinin daha da çoğalmasını sağlamıştır. Bölge dışı güçler olan AB, Türkiye ve İran bu oyunun içerisinde kendi ekonomik yapılarının daha da iyileşmesi adına mücadele içersindedirler. Bu coğrafya aynı zamanda petrol rezervleri dışında doğal gaz kaynakları açısından da oldukça zengin Hazar Havzası'nın giriş kapısıdır. Bu durumu göz önünde bulunduran Rusya enerji piyasasındaki konumunu koruyabilmek adına bölge ülkeleri üzerinde sürekli bir mutlak güç unsuru olmak istemektedir.

Rusya'nın bölge ülkeleriyle tarihten günümüze ilişkileri içinde enerjinin oynadığı rol incelendiğinde, sonuç olarak Rusya Federasyonunun Azerbaycan'ı enerji kaynakları ve diğer Hazar Havzası ülkeleri üzerinden gelecek yıllarda iletimi muhtemel enerji hatlarının önünü kesebilmek için; Gürcistan'ı mevcut ve muhtemel hatların geçiş güzergahı olduğu için; Ermenistan'ı ise bölge üzerinde ve bölge uzantılı güney politikalarında gerekli bir aktör olduğu için kontrol altında tutmak istediği

anlaşılmaktadır. Bu üç ülke aynı zamanda dünyanın toprak bakımından en büyük ülkesi olan Rusya'nın en kırılgan güney sınır komşularıdır. Dugin'in de ifade ettiği gibi Kafkasya coğrafyası Rus jeopolitiğinin en kırılgan noktasıdır. Bu açıdan bölgenin enerji yanında sınır güvenliği bakımından da Rusya için vazgeçilemez bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Mevcut haliyle Güney Kafkasya devletlerinin rezervleri göz önünde bulundurulduğu zaman Rusya açısından kendisine karşı rekabette hayati öneme sahip düzeyde olmadığı, ancak gelecek yıllarda Hazar sahasında yeni keşiflerin olması ve böylelikle Hazar geçişli batı-doğu ve güney yönlü projelerin hayata geçirilmesi durumunda Rusya'ya alternatif bir satış piyasasının parçası olabilmesi söz konusudur. Bölge, Rusya için güney sınırı güvenliği bakımından ise asla taviz verilemeyecek bir öneme sahiptir. Tüm bu bilgiler ışığında, Rusya'nın refah ve güvenlik düzeyini en üst düzeyde tutma adına Güney Kafkasya bölgesi üzerinde enerji kartını bir araç olarak kullanmaya devam edeceğini öngörmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abuşoğlu, M. Ç. (Aralık, 2015). Türkiye-Rusya Krizi ve Türk Dünyası. *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*. Web: <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/milliguvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/2015/12/09/8359/turkiye-rusya-krizi-ve-turkdunyasi>, adresinden 3 Haziran 2020’de alınmıştır.
- Agayev, V., Akhundov, F., Aliyev, F. and Aganurov, M. (1995). World War II and Azerbaijan. *Azerbaijan International*, 3(2), 50-55.
- Ahmedov, M. (1997). *Azerbaycan: Yeni Neft Erası ve Beynelhalk Siyaset*. Bakü: Elm Yayınevi.
- Ajans Kafkas. (2020). Kafkasya Siyasi Haritası. *Ajans Kafkas* Web: <http://ajanskafkas.com/makale/one-cikanlar/kuzey-kafkasya-halklarinin-anavatanda-ve-diasporada-birbirleriyle-iliskileri/>, adresinden 30 Mart 2021’de alınmıştır.
- Akdeniz, S.ve Üzümcü, A. (2014). Yeni İpek Yolu: Traceca ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi. *Avrasya Etütleri*, 45(1), 11-39.
- Akşam Gazetesi, (26 Haziran 2019). Rus Enerji Devinden Japonya’ya İlk Teslimat Gerçekleşti. Web: <https://www.aksam.com.tr/dunya/rus-enerji-devinden-japonyaya-ilk-teslimat-gerceklesti/haber-984254>, adresinden 27 Şubat 2021’de alınmıştır.
- Aktaş, H. ve Tüfekçi, Ö. (2013). Kafkaslar Kuşağında Trabzon'un Jeopolitiği. *EkoAvrasya Dergisi*, 22, 26-27.
- Armenian Energy Agency, (2021). Energy System Structure. Web: https://energyagency.am/en/page_pdf/energakhnayoghoutyoun, adresinden 10 Eylül 2021’de alınmıştır.
- Aliyev, H. (1998). *Dünya Siyasetinde Azerbaycan Petrolü*, (der. Aliyev, İ ve Muradverdiyev, A. çev. Çiftçi, A. ve Kocabıyık, E.). İstanbul: Sabah Kitapları.
- Aliyeva, M. (2021). Sınırlarımız. Web: https://mehribanalieva.az/kids_azerbaijan/serhedlerimiz, adresinden 20 Eylül 2021’de alınmıştır.

- Alkhazashvili, M. (10 January 2007). Enguri hydroelectric power plant as political lever, translated: Diana Dundua. *The Messenger*. Web: http://www.messenger.com.ge/issues/1272_january_10_2007/eco_1272_1.htm, adresinden 20 Temmuz 2020'de alınmıştır.
- Aras, O. N. (2000). *Rusya'da Tıkanan Sosyo-Ekonomik Değişim Dalgası*. Bakü: Qafqaz Üniversitesi Yayınları.
- Aras, O. N. (2001). *Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi*. İstanbul: DER Yayınları.
- Armağan, Z. (2011). Avrasya Birliği. *Pusula Dergisi, İZTO* (12), 1-3.
- Aslan, Y. (1992). *Azerbaycan Tam Bağımsızlık Yolunda*. Ankara: Tamer Ofset Matbaacılık.
- Aslan, Y. (1997). *Hazar Petrolleri: Kafkas Kördüğümü ve Türkiye*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Aslanlı, A. (2013). Asrın Anlaşması'nın İmzalanmasının Üzerinden 19 Yıl Geçti. *Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 6(24), 1-8.
- Aslanlı, A. (Ekim, 2011). İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan Dış Politikası. *EkoAvrasya Dergisi*. Web: [https://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=14&Pid=10_&HYPERLINK "https://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=14&Pid=10&Lang=TR"](https://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=14&Pid=10_&HYPERLINK=https://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=14&Pid=10&Lang=TR)Lang=TR, __ 14, adresinden 20 Temmuz 2020'de alınmıştır.
- Askeroğlu, S. (Ağustos, 2013). Putin'in Azerbaycan ile Jeopolitik Pazarlığı. *21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*. Web: <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/rusya-slav-arastirmalarimerkezi/2013/08/14/7155/putinin-azerbaycan-ile-jeopolitik>, adresinden 30 Aralık 2018'de alınmıştır.
- Aşırılı, E. (Aralık, 2016). Azerbaycan ve Rusya'nın Enerji İlişkileri. *Söyledik.com*. Web: <http://soyledik.com/tr/makale/2469/azerbaycan-ve-rusyanin-enerji-iliskileri--ehtiramasirli.html>, adresinden 28 Aralık 2018'de alınmıştır.
- Atlas, M. İ. (2020). Kenar, Kuşak ve Yol: Rusya'nın Transkafkasya Politikası. *Kriter Dergisi*, 5 (51).

- Azerbaycan Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı (2020). Raporlar Web: <https://www.minenergy.gov.az/>, adresinden 10 Eylül 2020'de alınmıştır.
- Azerbaijan Portal. (5 Nisan 2020). History of Development of Oil İndustry. Web: <https://azerbaijan.az/en/related-information/130>, adresinden 5 Aralık 2020'de alınmıştır.
- Azertag, (26 Nisan 2018). Dünya neft sənayesinin ən qədim mirası – Bibiheybət, Web:https://azertag.az/xeber/Dunya_neft_senayesinin_en_qedim_mirasi__Bibiheybet_medeni-1157169, adresinden 15 Mayıs 2021'de alınmıştır.
- Babayev, Y. (January–February 2015). Baku-Batumi the World's Longest Pipeline. *Visions of Azerbaijan*. Web: <http://www.visions.az/en/news/618/3b2f9122/>, adresinden 3 Eylül 2021'de alınmıştır.
- Barents Observer, (28 August 2009). Russia Adopted New Energy Strategy. Web: <http://www.barentsobserver.com/russia-adopted-new-energy-strategy.4625792-116320.html>, adresinden 29 Nisan 2020'de alınmıştır.
- Bayır, E. ve Aslanlı, A. (2001). Tehdit Merkezli Bir Dış Politika: İran'ın Azerbaycan Politikası. *Stratejik Analiz*, 2(11), 32-39.
- Bayar, Y. (2008). *Rusya'nın Enerji Politikaları*. Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bayramoğlu, B. (2018). Gürcistan'da Enerji Rekabeti: ABD, AB ve Rusya. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1(2), 35-49.
- BBC Türkçe, (2 Aralık 2019). Rusya-Çin Doğalgaz Boru Hattı Açıldı, Sibirya'nın Gücü Yılda 38 Milyar Metreküp Gaz Taşıyacak, Web: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50629873>, adresinden 27 Şubat 2021'de alınmıştır.
- Beşikçi, S.Ö. (2016). Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 16(2), 1-16.
- Bilgesam, (2019). Kuzey-Güney Doğal Gaz Boru Hattı. Web: <https://www.google.com/search?sourceid=chrome&ie=utf-8&oe=utf-8&aq=t&hl=tr-TR&q=bilgesam%20kuzey%20güney%20boru%20hattı#01>, adresinden 28 Ağustos 2019'da alınmıştır.

- Bloomberg HT, (6 Şubat 2019). Rusya'nın Enerji Gelirleri 2018'de Arttı. Web: <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/2194984-rusya-nin-enerji-gelirleri-2018-de-artti>, adresinden 23 Temmuz 2020'de alınmıştır.
- Bloomberg, (1 January 2018). Russia Tightens Oil Grip With China's Second Pipeline. Web: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-01-01/second-chinese-crude-oil-pipeline-linked-to-russia-s-espo-opens>, adresinden 20 Mayıs 2020'de alınmıştır.
- BP. (2020). Statistical Review of World Energy.
- Brzezinski, Z. (2005). *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gerçekleri*, (çev. Türedi, Y.). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Bünyadov, Z. M. ve Yusufov, Y. B. (1994). *Azerbaycan Tarihi* Cilt 1. Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyyatı.
- Büyükakıncı, E. (2005). *Ermenistan Dış Politikasından Uluslararası Sistem Değişkenlerine Bakış*, (der. Yeşilot, O.) Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Cabbarlı, H. (2003). Bağımsızlık Sonrası Ermenistan'ın Enerji Politikası. *Avrasya Dosyası Enerji Özel*, 9(1). 236-258.
- Cabbarlı, H. ve Abdullayeva, V. (2009). Azerbaycan Dış Politikası'nın Temel Özellikleri (1991-2009). *21. Yüzyıl Dergisi*, 77-92.
- Cafersoy, N. (2000). *Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991- 2000)*. Ankara: Asam Yayınları.
- Cafersoy, N. (2001). *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası, (Haziran 1992- Haziran 1993), Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü*. Ankara: ASAM Yayınları.
- Cafersoy, N. (2001). Bağımsızlığın Onuncu Yılında Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1999-2001). *Avrasya Dosyası*, 7(1), 286-316.
- Cafersoy, N. (2011), *Bağımsızlığının 20.Yılında Azerbaycan*. Veliev, C. ve Aslanlı, A. (der.), *Güney Kafkasya; Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji* s. 13-56. Ankara: Berikan Yayınevi.

- Can, R. R. (2021). Ermenistan'ın Enerji Görünümü ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26(45), 55-76.
- Canar, B. (2012). Rusya Federasyonu 'nun Azerbaycan ile İlişkileri, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(1), 21-38.
- Cankara, P. Ö. ve Cankara, Y. (2007). Vladimir Putin Döneminde Rus Dış Politikasında Yapılan Değişiklikler. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 193-212.
- Caspian Barrel (17 July 2020). Azerbaycan bugün Rusya üzerinden petrol ihracatına devam edecek, Web: Azerbaijan to Resume Oil Export through Russia Today – Caspian Barrel, adresinden 20 Eylül 2020'de alınmıştır.
- Cemilli, E. (2007). *ABD'nin Güney Kafkasya Politikası*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Chivers, C. J. (2006, January). Georgia Signs Deal with Iran to Buy Natural Gas. *The New York Times*. Web: <https://www.nytimes.com/2006/01/28/world/europe/georgia-signs-deal-with-iran-to-buy-natural-gas.html>, adresinden 25 Mart 2020'de alınmıştır.
- Cohen, A. (1996). Yeni Büyük Oyun: Avrasya'da Boru Hattı Siyaseti. *Avrasya Etütleri*, 3(1). 2-15.
- Croissant, C. (1998). *Azerbaijan, Oil and Geopolitics*. New York: Nova Science Publishers.
- Çapraz, H. (2006). Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası ve Batılı Devletler (1991-2000). *Avrasya Etütleri*, 12, 29-30.
- Çelikpala, M. (2007). Rusya'nın Enerjiye Dayalı Egemenlik Anlayışı. *Cumhuriyet Stratejisi*, 134.
- Çemenzeminli, Y. V. (1993). *Tarihi, Coğrafi ve İktisadi Azerbaycan*. Bakü: Bakü Üniversitesi Neşriyyatı.
- Daily Sabah (2015, September 9). *Iran Armenia make serious of trade, investment deals*. Web: Iran, Armeniamakeseries of trade, investmentdeals | Daily Sabah, adresinden 25 Ağustos 2020'de alınmıştır.

- Davutoğlu, A. (2003). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, (12.basım). İstanbul: Küre Yayınları.
- Demir, A. F. (2003). *Türk Dış Politikası Perspektifinde Güney Kafkasya*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Demirağ, Y. (2005). Bağımsızlıktan Kadife Devrimine Türkiye-Gürcistan İlişkileri. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2(7), 125-155.
- Dugin, A. (2018). *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*. (çev: İmanov, V.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Durmuşoğlu, S. (2016). 21.Yüzyılın Enerji Denklemi ve Türkiye. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(29), 283-303.
- Durkal, M. E. ve Karahöyük, M. (2017). Yarı Başkanlık Sistemi ve Rusya Federasyonu Örneği. *ERÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1), 54-90.
- Dursun, S. (2017). İç Tehditler ve Dış Politika: Gürcistan Dış Politikası Örneği (1991-2003). *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 23-49.
- Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, (15 Ocak 2018). Rusya'dan Çin'e İkinci Bir Petrol Boru Hattı. Web: <https://www.dunyaenerji.org.tr/rusyadan-cine-ikinci-bir-petrol-boru-hatti/>, adresinden 26 Şubat 2021'de alınmıştır.
- EIA. (2020). Hazar Havzası Enerji Kaynakları. Web: http://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/regions_of_interest/Caspian_Sea/images/caspian_fields_map.png, adresinden 20 Eylül 2020'de alınmıştır.
- Energypolicy, (2006). Energy Strategy of Russia For The Period Up To 2030. Web: [http://www.ArchivesGas-EnerjiPolitikası\(energypolicy.ru\)](http://www.ArchivesGas-EnerjiPolitikası(energypolicy.ru)), adresinden 1 Nisan 2020'de alınmıştır.
- Enerji Gazetesi, (24 Kasım 2014). İnteraktif Avrupa-Rusya-Türkiye Gaz Haritası Yayınlandı. Web:<https://www.enerjigazetesi.ist/interaktif-avrupa->, adresinden 23 Mayıs 2021'de alınmıştır.

- Enerji Günlüğü, (2013). Rusya ile Azerbaycan Enerjide İşbirliği İmzaladı. Web: <https://www.enerjigunlugu.net/rusya-ile-azerbaycan-enerjide-isbirligi-anlasmasi-imzaladi-4561h.htm>, adresinden 10 Ocak 2019'da alınmıştır.
- EPDK. (2019). TPAO 2019 Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu, 1-50.
- Erhan, Ç. ve Gürbüz, A. (2013). *Azerbaycan'ın Enerji Politikası, Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan*. (Ed. Erhan, Ç.). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Erkan, S. (2016). 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı ve Uluslararası Toplum. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 17, 41-64.
- Ermeni Haber Ajansı, (15 Ocak 2021). Ermenistan Metsamor Nükleer Santralinin Faaliyetini 2026'dan Sonra da Uzatacak. Web: <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2021/01/15/Ermenistan-Metsamor-nukleer-santrali/200622>, adresinden 25 Mayıs 2021'de alınmıştır.
- Ertaş, U. (2014). Neden Enerji Güvenliği. *TUIC Akademi*. Web: <https://www.tuicakademi.org/neden-enerji-guvenligi/>, adresinden 22 Eylül 2021'de alınmıştır.
- ETKB, (2020). Mavi Akım Gaz Boru Hattı. Web: Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri - T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, adresinden 18 Temmuz 2020'de alınmıştır.
- Eurasianpolitics, (2021). Transportation network in the Caucasus Ecoregion. Web: <https://eurasiangeopolitics.com/north-caucasus-maps/chechnya-map-galeotti/>, adresinden 20 Nisan 2021'de alınmıştır.
- Euronews, (7 Eylül 2021). Avrupa'yı ikiye bölen proje: Kuzey Akım 2 Doğal Gaz Boru Hattı tamamlandı. Web: <https://tr.euronews.com/2021/09/10/avrupa-yi-ikiye-bolen-proje-kuzey-ak-m-2-dogal-gaz-boru-hatt-tamamland>, adresinden 15 Eylül 2021'de alınmıştır.
- Fuller, L. (13 May 1996). Iran Opts Out of Shah-Deniz, Iran Finally Agrees to Stake in Shah-Deniz. *OMRI Daily Digest*. Web: <http://www.hri.org/news/agencies/omri/1996/96-05-13.omri.html#02>, adresinden 11 Şubat 2020'de alınmıştır.

- Gafarlı, O. (2015). *Avrasya Çıkmazı: Yeni Büyük Oyunu Kim Kazanaçak?* Ankara: Nobel Yayınevi.
- Gazprom (2003). Agreement on strategic cooperation between Gazprom and the Government of Georgia came into force. Web: www.gazprom.com/press/news/2003/july/, adresinden 30 Aralık 2018'de alınmıştır.
- Gazprom Export. (2021). Azerbaijan. Web: <http://www.gazpromexport.ru/en/partners/azerbaijan/>, adresinden 3 Nisan 2021'de alınmıştır.
- Gazprom Armenia. (2021). Gazprom Armenia. Web: <https://armenia.gazprom.ru/d/blockonthemainpage/09/9/map-ru-3.jpg>, adresinden 1 Eylül 2021'de alınmıştır.
- Gazprom Export. (2021). Armenia. Web: <http://www.gazpromexport.ru/en/partners/armenia/>, adresinden 3 Nisan 2021'de alınmıştır.
- Gazprom. (2014). Dzuarikau-Tskhinvali Most Highland Gas Pipeline in World Celebrates Five Years Since Commissioning. Web: <http://www.gazprom.com/press/news/2014/august/article199600/>, adresinden 3 Ekim 2019'da alınmıştır.
- Gazprom Export. (2019). Brotherhood and Nord Stream Gas Pipeline Transportation. Web: <http://www.gazpromexport.ru/en/projects/transportation/>, adresinden 10 Ocak 2019'da alınmıştır.
- Gazprom Export. (2019). Avrupa'ya Gaz İhracatı. Web: <http://www.gazpromexport.ru/en/statistics/>, adresinden 2 Eylül 2021'de alınmıştır.
- Gazprom Export. (2019). Turk Stream. Web: <http://www.gazpromexport.ru/en/statistics/>, adresinden 3 Ocak 2020'de alınmıştır.
- Giles, K. (2009, June). Review: Russia's National Security Strategy to 2020. *Defense White Papers and National Security Strategies, NATO Defense College*. 1-13.
- Glatand and Taggart, (2020). Gürcistan'dan Geçen Petrol ve Doğal Gaz Hatları. Web: <https://galtandtaggart.com/upload/reports/16824.pdf>. 2020, adresinden 8 Şubat 2020'de alınmıştır.

- Gouliev, R. (1997). *Petrol ve Politika*. (çev. Feran, F.). İstanbul: Ar Matbaacılık. (Eserin orijinali 1997’de yayımlandı).
- Gooch, J. W. (2011) *Encyclopedic Dictionary of Polymers*. New York: Springer Science Business Media LLC.
- Guliyev, C. (2000). *Azerbaycan Tarihi* Cilt (6). Bakü: Elmler Akademisi.
- Gül, A. ve Gül, A.Y. (1995). *Avrasya Boru Hatları ve Türkiye*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Gül, N. (2001). Şeytanla Dans: Ermenistan ve Nükleer Enerji. *Stratejik Analiz*, 2(17), 33-39.
- Gosatomnadzora, N. (2002). Armynaskaya AES Bezopasna. (30 Nisan 2002). *Azg Gazetesi*.
- Hacısalıhoğlu, İ. Y. (2001). *Yeni Dünya Düzeni Arayışı ve Türkiye*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Hasanov, A. (1997). *Anlaşılmaz İlişkilerden Stratejik İşbirliğine Doğru (Ekim 1991 Ağustos 1997)*. Bakü: Azerbaycan Üniversitesi Yayınları.
- Hasanov, İ. (2003). *Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan’ın Dış Politikası (1993 – 2001)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hasanov, A. M. (2016). *Hazar Karadeniz Havzalarıyla Güney Kafkasya'nın Jeoekonomik Karakteristiği ve Azerbaycan'ın Yeni Petrol Politikası*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Hasanov, J. (1997). The Struggle for Azerbaijan Oil at the End of World War I. *Caspian Cossroads Magazine*, 2(4).
- Haşimov, N. N. (1954). *Azerbaycan Petrolleri*. Bakü: İlim Basım Evi.
- Hürriyet, (2 Temmuz 2018). Şahdeniz 2'den Türkiye'ye Doğalgaz Nakline Başlandı Web: <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/sahdeniz-2den-turkiyeye-dogalgaz-nakline-baslandi-40883902>, adresinden 19 Mart 2020’de alınmıştır.
- IEA. (2016). *Energy Policies Beyond IEA Countries: Eastern Europe, Caucasus and*

- Central Asia 2015. Web: <https://www.iea.org/reports/energy-policies-beyond-iea-countries-eastern-europe-caucasus-and-central-asia-2015>, adresinden 13 Eylül 2021'de alınmıştır.
- IEA. (2020). Azerbaijan Energy Profile. Web: <https://iea.blob.core.windows.net/assets/c33c86e0-58ed-4465-954a-f6291b401ced/AzerbaijanEnergyProfile1.pdf>, adresinden 20 Mayıs 2021'de alınmıştır.
- IEA. (2021). IEA's Founding Mission. Web: <https://www.iea.org/about/mission>, adresinden 2 Eylül 2021'de alınmıştır.
- INOGATE. (2021). Avrupa'ya Uluslararası Doğal Gaz Taşımacılığı Programı. Web: <http://www.mappery.com/map-of/Europe-Proposed-Natural-Gas-Pipelines-Map>, adresinden 1 Ocak 2021'de alınmıştır.
- İbrahimov, R. (2008). *Avrupa Birliği Güney Kafkasya Devletleri İlişkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İbrahimov, R. (2012). Azerbaycan Enerji Politikası: Alternatif Enerji Nakil Hatları Arayışı, *USAK*, 7(14), 125-148.
- İsmailov, M. ve İbrahimov, M. (1991). *Azerbaycan Petrol Sanayisinin Tarihi*. Bakü: Azerneşr.
- İsmailov, A. (2001). *Azerbaycan Petrolü ve Hazarı'nın Statüsü*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İsmayil, T. (2013). Azerbaycan'ın Enerji Stratejisi ve Türkiye. *Yeni Türkiye Dergisi*, (54), 1-17.
- İsmayıl, E. (2015). Enerji Güvenliğinde Gürcistan'ın Jeopolitik Önemi ve Rusya. *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*. No:1268,1-9.
- İşler, A. (1999). *Hazar Petrolleri ve Petrol Boru Hatları Sorunu*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- İşyar, Ö. G. (2004). *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet-Ru Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

- Jervalidze, L. (2010). The Energy Sector and Georgia's Function as a Transit State After the 94 Russian-Georgian Armed Conflict in August. 2010. Web: <http://www.transparency.ge/en/content/stub-12>. 20 Şubat 2018, adresinden 19 Şubat 2019'da alınmıştır.
- Kamalov, İ. (2004). *Putin'in Rusya'sı. KGB'den Devlet Başkanlığına*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kamalov, İ. (2008). *Putin Dönemi Rus Dış Politikası Moskova'nın Rövanşı*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kantarci, H. (2006). *Kısaçtaki Bölge Kafkasya*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kantörün, U. (2010). Bölgesel Enerji Politikaları ve Türkiye. *Bige Strateji*, 2(3), 87-114.
- Karabağlı, A., Ağaoğlu, K., Oktay, O. ve Güneş, A. R. (1993). *Azerbaycan'ın Doğal Kaynaklarıyla Ekonomik Potansiyeli Karşısında Türkiye'nin Dış Ticaretini Geliştirme Olanakları*. Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları.
- Karabayram, F. (2007). *Rusya Federasyonu'nun Güney Kafkasya Politikası*. Ankara: Lalezar Kitapevi.
- Karagiannis, E. (2002). *Energy and Security in the Caucasus*. London: Routledge.
- Karagöl, E.T. ve Kaya, S. (2014). *Enerji Arz Güvenliği ve Güney Gaz Koridoru (GGK)*. İstanbul: SETA Yayınları.
- Karimov, H. (2016). *Avrupa Birliği'nin Enerji Güvenliği ve Güney Kafkasya*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Kasım, K. (2011). Türkiyenin Kafkasya Politikası: Ata Topraklarına Giden Yol. (der: Veliyev, C. ve Aslanlı, A.) *Güney Kafkasya, Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kırzioğlu, F. (1993). *Osmanlı'ların Kafkas Elleri'ni Fethi (1451-1590)*. Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları.
- Kobzeva, O. (17 May 2021). Gazprom Export'un Güney Kafkasya Ülkelerine Doğal Gaz İhracatı. Web: <https://www.reuters.com/article/russia-gas-export-europe-idRUL5N2N41X5>, adresinden 10 Eylül 2021'de alınmıştır

- Kolçin, S. (2005). Neft i Gaz Kaspiya: Strategiçeskie İnterest Rosii. *MEMO*, (3), 97-103.
- Kolchin, S. (2001). Hazar Petrol ve Gaz: Rusya'dan Bir Bakış. *CA&CC Press AB*.
- Kona, G. G, (2004). Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Büyük Umutlar-Talihsiz Gelişmeler ve Yapılması Gerekenler. *Panorama Dergisi*. 1-5.
- Koyama, K. ve Kutani, İ. (2012, July). Study on the Development of an Energy Security Index and an Assessment of Energy Security for East Asian Countries. *ERIA Research Project Report 2011*, No. 13. s. 1-106.
- Kuliyev, P. (1980). *Denizdeki Petrol Madenlerinin Tarihi ve Gelişme Aşamaları*. Bakü: İlim ve Hayat Yayınları.
- Lukoil (2020). Lukoil. Web: <https://lukoil.ru/Company>, adresinden 20 Eylül 2020'de alınmıştır.
- Malışeva, D. (2001). Kafkasya'da Güvenlik Sorunları. *CA&C Press AB*. Web:http://www.ca-c.org/online/2001/journal_rus/cac-01/05.malishr.shtm, adresinden 31Aralık 2020'de alınmıştır.
- Mardanov, S. (2013). *Azerbaycan'ın Enerji Politikası Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan*, (Ed. Erhan, Ç.) Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Mchedlishvili, G. (2015). Viewpoint: What's Behind Russia's Actions in Georgia? Web: <https://www.bbc.com/news/world-europe-33675488>, adresinden 12 Aralık 2018'de alınmıştır.
- Memmedov, A. (2002). *Güney Kafkasya'da Etnik Çeşitlilik ve Çatışma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- MFA. (2019). Ermenistan'ın Künyesi. Web: <https://www.mfa.gov.tr/ermenistan-kunyesi.tr.mfa>, adresinden 2 Şubat 2020'de alınmıştır.
- MFA. (2020). Rusya Federasyonu. Web: <https://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?8ae9c310-a4ab-4915-8c1c-be2d712121e2>, adresinden 3 Şubat 2020'de alınmıştır.
- Mirzoyan, A. (2010). Armenia, The Regional Powers, and the West: Between History and Geopolitics. *Palgrave Macmillan*, s.132.

- Milliyet, (14 Eylül 2020). Gürcistan Hakkında Bilgiler. Web: <https://www.milliyet.com.tr/dunya/gurcistan-hakkinda-bilgiler-gurcistan-bayragi-anlami-2020-nufusu-baskenti-para-birimi-ve-saat-farki-6299161>, adresinden 14 Ekim 2020'de alınmıştır.
- Naushabayeva, A. (1999). *Azerbaycan ve Kazakistan Petrolleri ve Bölgesel Politikaya Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Ankara.
- Nebiyev, N. (2000). *İktisadiyat Cemiyet ve Ekoloji Muhit*. Bakü: Ağrıdağ Neşriyyatı.
- Nesibli, N. (2001). *Azerbaycan Jeopolitiği ve Petrol*. Bakü: Hazar Üniversitesi Yayınevi.
- Nogayeva, A. (2011). *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları*. Ankara: USAK Yayınları.
- Oktay, H. ve Cerrah, U. (2018). *Uluslararası Politikada Kafkasya*. Ankara: Hitabevi Yayınları.
- Okan Üniversitesi. (2020). Avrasya Uygulama ve Araştırma Merkezi. Web: <https://www.okan.edu.tr/avrasyamerkezi/sayfa/962/rusya/>, adresinden 20 Temmuz 2020'de alınmıştır.
- Örmeci, O. ve Kısacık, S. (2018). *Rusya Siyaseti ve Rus Dış Politikası*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Özel, S. (2010). *Bitmeyen Opera Nabucco: Türkiye'den Avrupa'ya Bir Gaz Yolculuğu*. İstanbul: Bizim Avrupa Yayınları.
- Özbay, F. (2009). Uluslararası Politikalar Ekseninde Kafkasya. *BİLGESAM*, Rapor 15. s. 1-32.
- Özdamar, A. (2000). Dünya ve Türkiye'de Rüzgâr Enerjisinden Yararlanılması Üzerine Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 6(2-3), 133-145.
- Özdaşlı, E. (2017). İsrail'in Yeni Çevre Stratejisinde Güney Kafkasya. *Bilig Dergisi*, (82), 175-200.
- Pamir, N. (1999). *Bakü-Ceyhan Boru Hattı: Orta Asya ve Kafkasya'da Bitmeyen Oyun*. Ankara: ASAM Yayınları.
- Pamir, N. (2006). *Enerji Güvenliği*. Ankara: ASAM Yayınları.

- Pamir, N. (2017). *Enerjinin İktidarı* (3.basım). İstanbul: Hayykitap.
- Paşayeva, K. (2019). *Enerji ve Dış Politika: Güney Kafkasya Örneğinde Çatışma ve İşbirliği Dinamikleri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Paul, A. (Bahar 2013). AB ve Güney Kafkasya: Ne Derece Uzak ve Derin?, Hazar Raporu, (3), *Hazar Strateji Enstitüsü HASEN*, s. 7.
- Polyanskiy, N. (2001). Svet Teni Energosistem i Armenii. *Nezavisimaya Gazeta*.
Web: <https://www.ng.ru/archive/>, adresinden 25 Aralık 2020'de alınmıştır.
- Punssman, B. G. (2012). Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Bir Adım: Trans Anadolu Boru Hattı (TANAP). *Hazar Raporu*, ss. 16-21
- Purtaş, F. (2005). *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*. Ankara: Platin Yayıncılık.
- Rosneft. (2021). Rosneft. Web: https://www.rosneft.com/Investors/Equity/Shareholder_structure/, adresinden 13 Eylül 2021'de alınmıştır.
- Rusya Federasyonu Doğal Kaynaklar ve Çevre Bakanlığı. (2021). Ministry of Natural Resources and Environment of the Russian Federation.
Web:<https://www.mnr.gov.ru/en/>, adresinden 13 Eylül 2021'de alınmıştır.
- EİA. (2020). Rusya'nın Birincil Enerji Tüketimi (2016). Eurasia – Countries&Regions - , adresinden 12 Şubat 2020'de alınmıştır.
- Sadri, H. A. and Muniz, O. V. (2013). Iranian Relations with the South Caucasus, In Juneauand, T. and Razavi, S. (eds.), *Iranian Foreign Policy Since 2001: Alone in the World*, Routledge.
- Sailımu, S. (2014). *Rusya Federasyonu'nun Enerji Politikası (1990-2013) ve Çin-Rusya Enerji İlişkisine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Sapmaz, A. (2008). *Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Sapmaz, A. ve Sarı, G. (2012). Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8(15), 1- 31.
- Select Usa. (2021). Armenia Country Commercial Guide Armenia Energy Sector. Web: <https://www.selectusa.gov/article?id=Armenia-energy-sector>, adresinden 20 Eylül 2021’de alınmıştır.
- Sevim, C. (2013). *Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik*, (2. basım). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Sevim, T. V. (2014). Rus Dış Enerji Politikası ve Yeni Hedef Kuzey Doğu Asya. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 11(41). 87-108.
- Ses İnfomasiya Agentliyi. (2020). Güney Kafkasya Demir Yolu Sistemi, *SİA*. Web: <https://sia.az/az/news/politics/861167.html>, adresinden 25 Mayıs 2021’de alınmıştır.
- Shammazov, A.M., Mastobajev, B.N., and Bakhtizin, R.N. (2001). History. Truboprovodny Transport Rossii (1946-91). *Truboprovodny transportnefti (OilPipelines)*. *Transneft*, Web:<http://www.transneft.ru/About/History/Default.asp?LANG=EN&ID=343>, adresinden 5 Şubat 2021’de alınmıştır.
- SOCAR. (2018). Azerbaycan’ın Petrol Boru Hatları. Web: <https://socar.az/socar/az/activities/transportation/baku-tbilisi-ceyhan-btc-main-export-oil-pipeline>, adresinden 10 Nisan 2019’da alınmıştır.
- SOCAR. (2019). ABD Şirketlerinin Azerbaycan’da Katıldıkları Petrol Anlaşmaları ve Pay Oranları, Web: <http://www.socar.az/projects-az.html>, adresinden 4 Aralık 2020’de alınmıştır.
- SOCAR. (2020). Azerbaycan’da üretilen Petrol ve Doğal Gaz Miktarı (2005-2019). Web:<https://socar.az/socar/az/home/>, adresinden 10 Eylül 2020’de alınmıştır.
- SOCAR. (2020). Contract of the Century. Web: <https://socar.az/socar/en/activities/production/azeri-chirag-deep-water-gunashli>, adresinden 8 Eylül 2020’de alınmıştır.

- Socor, V. (2008). Gazprom, the Prospects of a Gas Cartel, and Europe's Energy Security. In Cornell, S.E. and Nilsson, N. Europe's (eds). *Energy Security: Gazprom's Dominance and Caspian Supply Alternatives*. Caucasus Institute&Silk Road Studies Programme.
- Sönmez, S. (2010). Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Yeltsin Dönemi Rusya Federasyonu'nun Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleriyle İlişkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (27), 1-9.
- Sputnik, (27 January 2016). Газопроводиз Ирана полно стьюпокроет потребности Армении. Web: <https://ru.armeniasputnik.am/economy/20160127/1764250.html>, adresinden 20 Mayıs 2020'de alınmıştır.
- Sputnik, (24 Ocak 2019). Rusya'nın nüfusu son 10 yılda ilk kez azaldı. Web: <https://tr.sputniknews.com/20190124/rusya-nufus-son-yil-azaldi-1037272193.html>, adresinden 20 Ağustos 2020'de alınmıştır.
- Stratejik Ortak. (2019). Rusya ile Çin'in Açtığı Sibirya'nın Gücü Doğal Gaz Boru Hattı. Web: www.stratejikortak.com/2019/12/sibiryanin-gucu-dogalgaz-boru-hatti.html, adresinden 2 Aralık 2019'da alınmıştır.
- Süleymanov, A. (2000). Perspektiv i Osvoyeniya Morskikh Neftgaz ovih Resurov Kaspiya (Hazar Denizi'nin Petrol-Gaz Kaynaklarının Araştırılması Perspektifleri). *Consulting & Business*, (2), s.36.
- Tanrısever, O.F. (2003). Rusya-Gürcistan İlişkilerindeki Artan Gerilim: Bir Sağırlar Diyalogu mu?. *Stratigma Dergisi*.
- Taşçıoğlu, Ö. L. (2017). ABD'nin Türkiye Cumhuriyeti Dönemindeki Ermenistan Politikaları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(58), 379-406.
- Tavkul, U. (Güz, 1999). Kafkasya'nın Jeopolitik Konumu İçerisinde RF açısından Çeçenistan'ın Strateji Önemi. *Kök Araştırmaları*, s.24
- Taymaz, E. (Temmuz-Ağustos, 2005). Kafkasya, Rusya, Federalizm. *Nart Dergisi*Sayı, 44.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Batum Başkonsolosluğu. (2020). Gürcistan. Web: <http://batum.bk.mfa.gov.tr/Mission>, adresinden 22 Temmuz 2020'de alınmıştır.

- Theiranproject, (20 January 2018). Iran bent on boosting gas trade with Armeni. Web: <https://theiranproject.com/blog/2018/01/20/iran-bent-boosting-gas-trade-armenia-official/>, adresinden 20 Mayıs 2021'de alınmıştır.
- Transneft. (2021). Transneft. Web: <https://en.transneft.ru/about/>, adresinden 13 Eylül 2021'de alınmıştır
- Topal, C. (2015). Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası ve Gürcistan. *Journal of Turkish Studies*, 10(1), 753-770.
- Traceca.uab. (2020). TRACECA- Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru, Web: www.traceca.uab.gov.tr/traceca-avrupa-kafkasya-asya-ulasim-koridoru, adresinden 20 Mart 2021'de alınmıştır.
- Transneftproduct. (2020). Baku-Batumi Kerosine Pipeline. Web: <http://en.transneftproduct.transneft.ru/search/?text=Baku-Batumi+kerosine>, adresinden 12 Ağustos 2020'de alınmıştır.
- Uluatam, E. (2010). Avrupa Doğalgaz Piyasasında Yeni Dengeler. *Ekonomik Forum*, Ağustos, 62-67.
- Uludağ, B. (1999). *Sovyetler Birliği ve Sonrası Dönemde Kafkasya'daki Ulusçu Ayrılıkçı Akımlar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ünal, M. C. (2011). *Rus Dış Politikasında Enerjini Rolü ve AB Enerji Politikasına Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ural, A. (2009). ABD'nin Enerji Hakimiyeti Teorisi ve Büyük Orta Doğu Projesi. *Orta Doğu Dergisi*, 3(2), 132-147.
- Valiyev, E. (2014). *Güney Kafkasya Devletlerinin Enerji Güvenliği (1990-2010)* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Velili, M. (1993). *Azerbaycan*. Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyyatı.
- Vedensky, B. A. (1952). Büyük Sovyet Ansiklopedisi, Demir-Toprak (2. basım). Cilt 16, s. 672. Moskova.

- Vladimir, M. (2005). Breaking Through the Oil Blockade: An Export Oil Pipeline Was Laid from the Caspian to the Black Sea Shore 75 Years Ago. *Oil of Russia*, (3) . 72-74.
- Vladimir, P. (2011). New Integration Project for Eurasia: a Future Which Is Being Born Today. *Gazeta Izvestya*, Web: <https://russiaeu.ru/en/news/article-prime-minister-vladimir-putin-new-integration-project-eurasia-future-making-izvestia-3->, adresinden 29 Mayıs 2021'de alınmıştır.
- World Bank (2020). Ermenistan GSYİH. Web: <https://www.worldbank.org/en/country/armenia>, adresinden 2 Mayıs 2020'de alınmıştır.
- Yalçınkaya, A. (2006). *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler: Etnik Düğümünden Küresel Kördüğümüne*. Ankara: Lalezar Kitabevi.
- Yanar, S. (2002). *Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya*. İstanbul: IQ Kültür Yayıncılık.
- Yapıcı, U. (2004). *Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları Orta Asya ve Kafkasya*. İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Yergin, D. (1991). *The Prize: The Epic Quest For Oil, Money and Power*. New York: Free Press.
- Yılmaz, S. (Bahar 2015). Yeni Avrasyacılık ve Rusya. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (34), 111-120.
- Yılmaz, R. (2010). Bağımsızlık Sonrası Dönemde Rus-Gürcü İlişkileri ve Kırılma Noktaları. *Avrasya Etütleri*, 38(2), 21-42.
- Yurtsever, B. (2019). AB-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Çatışmacı Mı Birleştirici Mi Bir Rolü Var?. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 39-55.
- Yüce, Ç. K. (2006). *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yüksel, M. (2014). Türk-Ermeni İlişkilerinde Başka Bir Sorun: Metsamor Nükleer Santrali ve Türkiye'ye Etkileri. *Yeni Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi*, (60), 1-18.

Zohrab, İ. (13 Mayıs 1997). Azərbaycan Bakü-Ceyhan Marşrutuna Üstünlük Verir.
Azadlıq Gazetesi.

